

2025년 동북아역사재단-베트남사회과학원 학술회의
The 2025 NAHF-VASS Conference

한국과 베트남, 중국과 이웃하기

Korea and Vietnam, the Neighbors of China

- | 일시: 2025년 5월 22일(목) 10:00~18:00
- | 장소: 동북아역사재단 대회의실(11층)
- | Time: May 22, 2025, 10:00~18:00
- | Place: Northeast Asian History Foundation, Seoul, Korea

NORTHEAST ASIAN HISTORY FOUNDATION

VIETNAM ACADEMY OF SOCIAL SCIENCE

2025년 동북아역사재단-베트남사회과학원 학술회의

사회: 김인희 (동북아역사재단)

개회식

환영사

10:00 - 10:10 - 박지향(동북아역사재단 이사장)

세션 1 : 서적

10:10 - 11:00
비교적 관점에서 본 송과 정(Dinh)의 관계
- 응우옌꾸옥신(베트남사회과학원)

당·송 법률에 나타난 외국인 규정과 적용: 고구려인·고려인을 중심으로
- 우성민(동북아역사재단)

세션 2 : 변화하는 관계

11:00 - 11:50
정치적 도구로 활용된 트란 카오: 15세기 레 왕조와 명 왕조 간의 외교 관계
- 레꽝찬(베트남사회과학원)

‘불신의 나라’ 조선, 그 외교적 여정: 명나라에 파견된 조선 사행의 외교적 목적과 운영체제
- 구도영(동북아역사재단)

토론

11:50 - 12:30
- 권은주(동북아역사재단)
- 이정일(동북아역사재단)
- 김철기(동북아역사재단)

12:30 - 14:30 오찬

세션 3 : 국경

14:30 - 15:20
17-18세기 베트남-중국 국경 문제
- 레투이린(베트남사회과학원)

공유된 변경, 획정된 국경: 조·청 관계와 강역(疆域)의 탄생
- 장정수(동북아역사재단)

15:20 - 15:30 휴식

세션 4 : 세력의 전이

15:30 - 16:20	20세기 초 중국이 베트남의 정치 상황에 미친 영향 - 부티투지앙(베트남사회과학원)
	청일전쟁 이후 한중 관계의 변화와 1899년 통상조약 체결 - 신호승(동북아역사재단)

토론

16:20 - 17:00	<ul style="list-style-type: none">- 응우옌득누에(베트남사회과학원)- 쩌티프영화(베트남사회과학원)- 이병택(동북아역사재단)
18:00	폐회

The 2025 NAHF-VASS Conference

Chair: In Hee Kim (NAHF)

WELCOME GREETINGS

10:00 – 10:10 Welcome Greetings by the NAHF President Jihang Park

Session 1 : Books

10:10 – 11:00 Historical Date and Historical Truth: The Relationship between Song and Dinh from the Comparative Perspectives of Chinese and Vietnamese Historical Books
– Nguyen Quoc Sinh (VASS)

Regulations and Applications of Foreigners in Tang and Song Laws: Focusing on Goguryeo and Goryeo People
– Sung-Min Woo (NAHF)

Session 2 : Changing Relationship

11:00 – 11:50 From a Realm of Suspicion to One of Trust: Diplomatic Objectives and Organizational Structure of the Chosŏn's Missions to the Ming Dynasty
– Le Quang Chan (VASS)

From a Realm of Suspicion to One of Trust: Diplomatic Objectives and Organizational Structure of the Chosŏn's Missions to the Ming Dynasty
– Doyoung Koo (NAHF)

Discussion on Sessions 1 and 2 Discussion

11:50 – 12:30 – Eunju Kwen (NAHF)
– Jeong-il Lee (NAHF)
– Chulki Kim (NAHF)

12:30 – 14:30 Lunch

Session 3 : Border

14:30 – 15:20 Vietnam-China Border Issue in the Seventeenth and Eighteenth Centuries
– Le Thuy Linh (VASS)

Shared Frontier, Demarcated Border: Chosŏn-Qing Relations and the Origin of the Territory
– Jungsoo Jang (NAHF)

15:20 – 15:30 Break

Session 4 : Power Transition

15:30 – 16:20	China's Influence on Vietnam's Political Situation in the First Half of the Twentieth Century – Vu Thi Thu Giang (VASS)
	Changes in Sino-Korean Relations after the First Sino-Japanese War and the Revision of the Commercial Treaty in 1899 – Hyo Seung Shin (NAHF)

Discussion on Sessions 3 and 4

16:20 – 17:00	– Nguyen Duc Nhue (VASS) – Tran T Phuong Hoa (VASS) – Byongtaek Lee (NAHF)
---------------	--

18:00

Closing

목 차

[세션 1]

서적

- [발표 1] 비교적 관점에서 본 송과 정(Dinh)의 관계 13
- 응우옌꾸옥신 (베트남사회과학원)
- [발표 2] 당·송 법률에 나타난 외국인 규정과 적용: 고구려인·고려인을 중심으로 57
- 우성민 (동북아역사재단)

[세션 2]

변화하는 관계

- [발표 3] 정치적 도구로 활용된 트란 카오: 15세기 레 왕조와 명 왕조 간의 외교 관계 69
- 레광찬 (베트남사회과학원)
- [발표 4] ‘불신의 나라’ 조선, 그 외교적 여정: 명나라에 파견된 조선 사행의 외교적 목적과 운영체제 87
- 구도영 (동북아역사재단)

토론

- 권은주 (동북아역사재단)
- 이정일 (동북아역사재단)
- 김철기 (동북아역사재단) 99

[세션 3]

국경

- [발표 5] 17-18세기 베트남-중국 국경 문제 109
- 레투이린 (베트남사회과학원)
- [발표 6] 공유된 변경, 획정된 국경: 조·청 관계와 강역(疆域)의 탄생 141
- 장정수 (동북아역사재단)

[세션 4]**세력의 전이**

[발표 7]	20세기 초 중국이 베트남의 정치 상황에 미친 영향 - 부티투지앙 (베트남사회과학원) 151
--------	--	-----------

[발표 8]	청일전쟁 이후 한중 관계의 변화와 1899년 통상조약 체결 - 신호승 (동북아역사재단)177
--------	---	----------

토론

- 응우옌득누에 (베트남사회과학원) 189
- 쩌티프영화 (베트남사회과학원)	
- 이병택 (동북아역사재단)	

CONTENTS

Session 1	Books	
[Speak 1]	Historical Date and Historical Truth: The Relationship between Song and Dinh from the Comparative Perspectives of Chinese and Vietnamese Historical Books – Nguyen Quoc Sinh (VASS) 13
[Speak 2]	Regulations and Applications of Foreigners in Tang and Song Laws: Focusing on Goguryeo and Goryeo People – Sung-Min Woo (NAHF) 57
Session 2	Changing Relationship	
[Speak 3]	Using the Political Pawn Tran Cao in the Post-war Context: the Initial Stage of the Diplomatic Relationship between the Le Dynasty and the Ming Dynasty in the Fifteenth Century – Le Quang Chan (VASS) 69
[Speak 4]	From a Realm of Suspicion to One of Trust: Diplomatic Objectives and Organizational Structure of the Chosŏn's Missions to the Ming Dynasty – Doyoung Koo (NAHF) 87
Discussion on Sessions 1 and 2 Discussion		
	– Eunju Kwen (NAHF) – Jeong-il Lee (NAHF) – Chulki Kim (NAHF) 99
Session 3	Border	
[Speak 5]	Vietnam-China Border Issue in the Seventeenth and Eighteenth Centuries – Le Thuy Linh (VASS) 109
[Speak 6]	Shared Frontier, Demarcated Border: Chosŏn-Qing Relations and the Origin of the Territory – Jungsoo Jang (NAHF) 141

Session 4**Power Transition**

- [Speak 7] China's Influence on Vietnam's Political Situation in the First Half of the Twentieth Century 151
- Vu Thi Thu Giang (VASS)
-

- [Speak 8] Changes in Sino-Korean Relations after the First Sino-Japanese War and the Revision of the Commercial Treaty in 1899177
- Hyo Seung Shin (NAHF)
-

Discussion on Sessions 3 and 4

- Nguyen Duc Nhue (VASS) 189
- Tran T Phuong Hoa (VASS)
- Byongtaek Lee (NAHF)
-

Session 1 - 1

Historical Data and Historical Truth:
The Relationship Between Dinh Dynasty and Song
Dynasty from the Comparative Perspectives of
Chinese and Vietnamese Historical books

Nguyen Quoc Sinh (VASS)

Historical Data and Historical Truth:

The Relationship Between Đinh Dynasty and Song Dynasty from the Comparative Perspectives of Chinese and Vietnamese Historical books

Dr. Nguyen Quoc Sinh
(Institute of History, Vass)

Abstract

This study employs cross-referencing and comparative analysis of classical Vietnamese and Chinese historiographical records to verify their factual accuracy, establish a coherent chronological framework for historical events, and propose novel interpretations of critical phases in Sino-Vietnamese relations during the Northern Song dynasty (960 – 1127 CE). By reconciling divergent accounts from *Đại Việt sử ký toàn thư* and Song *huiyao jigao*, it addresses lacunae in conventional narratives while recontextualizing diplomatic, military, and tributary interactions within broader East Asian geopolitical dynamics.

The diplomatic engagement between the Đinh dynasty (968 – 980) and the Song dynasty (960 – 1279) marked the foundational phase of formalized relations between Vietnam and China in the medieval era. In 968, Đinh Bộ Lĩnh consolidated his authority over the Red River Delta, proclaiming himself Emperor (皇帝) and establishing the polity of Đại Cồ Việt, an act that asserted sovereignty distinct from the Sinocentric hierarchical framework. By 970, facing geopolitical pressure from the Song's military campaigns to annex the Southern Han (a rival regime in modern Guangdong), the Đinh court initiated a preemptive diplomatic overture by dispatching envoys to Bianjing (汴京, the Song capital) to negotiate tributary relations.

Initially, the Song imperial court, adhering to the Hua-Yi (華夷) paradigm of civilizational hierarchy, intended to confer upon Đinh Tiên Hoàng the subordinate title of "King" (王) — a ritual gesture affirming China's suzerainty over peripheral states. However, Emperor Taizu (r. 960 – 976) soon learned of Đinh Tiên Hoàng's adoption of the imperial title, a direct contravention of the Sinocentric world order that reserved the designation "Son of Heaven" (天子) exclusively for Chinese monarchs. This breach prompted the Song emperor to issue a stern rebuke via diplomatic missives, accusing the Đinh ruler of usurping celestial legitimacy, while simultaneously mobilizing naval forces along the Guangdong in preparation for punitive military action.

Amid escalating war tensions and the nascent Đinh dynasty's lack of military preparedness to counter the imminent threat, internal deliberations within the Đinh court culminated in a diplomatic consensus: acknowledging Song suzerainty through tributary submission. In 973 CE, while the Song dynasty mobilized

provisions and troops for its invasion of the Southern Tang (江南), the Đinh regime strategically seized this opportune moment to dispatch envoys to the Song court, aiming to de-escalate hostilities.

To prevent Đại Cồ Việt from destabilizing its southern flank during the Southern Tang campaign, the Song court acquiesced to Đinh demands, conferring upon Đinh Liễn the title of Military Commissioner (節度使) — a nominal concession preserving Song's hierarchical pretensions. By 974 CE, as Song forces besieged the Southern Tang capital, the Đinh court dispatched another mission to request imperial investiture for Đinh Tiên Hoàng. Recognizing the strategic imprudence of opening a second front, the Song emperor pragmatically granted Đinh Tiên Hoàng the title King of Jiaozhi Commandery (交趾郡王), thereby formalizing tributary relations and completely diffusing bilateral tensions.

In 980 CE, the Song dynasty sought to execute its hegemonic agenda of Secure the South before Stabilizing the North (先南後北), exploiting the political vacuum following the assassinations of Đinh Tiên Hoàng and his heir Đinh Liễn, as well as General Lê Hoàn's consolidation of power through a de facto regency, to justify an invasion of Đại Cồ Việt. Despite multiple diplomatic exchanges between the two courts, negotiations collapsed due to irreconcilable demands over ritual hierarchy and territorial sovereignty. Lê Hoàn, seizing the mandate of crisis, formally ascended the throne as Emperor (皇帝) and marshaled naval and infantry forces to repel the Song invasion. This watershed moment not only solidified Vietnamese resistance but also marked the definitive rupture of Đinh-Tống relations, ending a turbulent chapter of calibrated diplomacy and ushering in an era of assertive Vietnamese autonomy under the nascent Lê dynasty.

Introduction

History constitutes a perpetual dialectic between the present and past. Within this hermeneutic process, human agents engage in historical inquiry not merely to satiate epistemic curiosity, but more crucially, to extrapolate empirical lessons for contemporary application while simultaneously enriching modern intellectual paradigms. However, the polycentric interpretative frameworks and competing epistemological positions inherent to divergent political agents inevitably engender multivariant documentation and hermeneutic reconfiguration of historical narratives. This dialectical mediation between political subjectivity and archival praxis systematically induces epistemic obfuscation in the ontological reconstruction of historical events. The documentation of Sino-Vietnamese relations during the Đinh Dynasty (968 – 980 CE) in classical annals exemplifies this historiographical paradox, wherein competing political agendas and

epistemological frameworks generated multilayered interpretations of sovereignty and tributary protocol.

The tabulated data below provides partial empirical corroboration of the historiographical propositions advanced in the preceding analysis

Years	HISTORICAL EVENTS	
	Records of Vietnamese historical books	Records of China historical books
968	<p>Dai Viet su ky toan thu (大越史记全书): Upon ascending the imperial throne, the sovereign proclaimed the dynastic appellation Đại Cồ Việt (大瞿越), relocated the imperial seat to the Hoa Lu Grotto karst landscape, and initiated the construction of a new capital complex. This monumental effort included erecting fortified ramparts, excavating defensive moats, constructing palatial edifices, and codifying court protocols. The mandarin state subsequently petitioned to confer the imperial title Đại Thắng Minh Hoàng Đế (大勝明皇帝, "Great Victorious Luminous Emperor")</p> <p>Việt Sử lược (越史略): In the inaugural year of the Song dynasty's Kaibao era (968 CE), the monarch [Đinh Bộ Lĩnh] proclaimed himself emperor at the Hoa Lu, initiating a program of state formation that included constructing palatial architecture, codifying court ceremonial protocols, establishing a civil bureaucracy, and consecrating the Altars of Soil and Grain as symbols of dynastic legitimacy. The court subsequently formalized his imperial titulature as Đại Thắng Minh Hoàng Đế (大勝明皇帝, 'Great Victorious Luminous Emperor')</p>	Not related
970	<p>Toàn thư (大越史记全书): The court dispatched envoys to the Song dynasty to formalize diplomatic relations. This initiative coincided with the Song court's order to its senior general Pan Mei (潘美) to pacify Lingnan (modern Guangdong-Guangxi) by subduing the Southern Han ruler Liu Chang (劉鋹, r. 958–971 CE). The geopolitical urgency created by</p>	Unregistered

	<p>Song military consolidation of the southern frontier prompted the Đinh dynasty's conciliatory diplomatic overture.</p> <p><i>Việt Sử lược</i> (越史略): In the third year of his reign (corresponding to 970 CE), the ruler [Đinh Bộ Lĩnh] proclaimed the new regnal era Taiping (太平, 'Great Peace'). Concurrently, the Song court formally invested him with the title Annan Junwang (安南郡王, 'Prince of Annan Commandery')</p>	
971	<p><i>Việt Sử lược</i> (越史略): Upon learning of the ruler's self-proclamation of imperial dignity, the Song court dispatched a missive whose rhetoric invoked hierarchical cosmology and implicit military threat:</p> <p>'The relationship between the Central Plains (Zhongxia) and the southern frontier (manyi) mirrors that of a body's trunk to its limbs. If the heart and bowels [i.e., the imperial core] remain unsettled, how can the four limbs [peripheral regions] be properly governed? Your petty Jiaozhou [Red River Delta], lying beyond Heaven's pale, escaped proper administration during the Tang dynasty's collapse. Now Our Sagely Court, having unified all under Heaven and achieved universal peace, awaits your submission to perfect this cosmic order. Do not cling to your corner as a festering splinter, lest We be compelled to sever this rebellious appendage through decisive military intervention, leaving your realm in ruins beyond redemption.'</p>	
972	<p><i>Toàn thư</i> (大越史记全书): The ruler dispatched Lien (Dinh Lien), the King of Nam Viet (南越王璉), to the Song court as a tributary envoy.</p> <p><i>Việt Sử lược</i> (越史略): Unregistered</p>	<p>Song huiyao jigao (宋会要辑稿): In the intercalary second month of the fifth year of the Kaibao era [March 17–April 14, 972 CE], the Song court issued an imperial edict mandating the construction of naval vessels and the establishment of maritime logistical corridors at Haimen (海門,</p>

		<p>modern-day Jiangsu coastal region), a strategic initiative aimed at consolidating control over the Yangtze estuary while projecting imperial authority into the East China Sea."(宋开宝五年闰二月“诏海门造舟船通道”)</p>
973	<p>Toàn thư (大越史记全书): Upon the return of the King of Nam Viet Lien’s (璉) diplomatic mission, the Song court dispatched envoys to confer upon the ruler the title of Commandery Prince of Jiaozhi (交趾郡王), while appointing Lien as Acting Grand Preceptor (檢校太師), Military Commissioner of the Jinghai Army (靜海軍節度使), and Protector-General of Annan (安南都護).</p> <p>The imperial edict proclaimed:</p> <p><i>‘Your lineage, long distinguished among eminent clans, has safeguarded these distant frontiers. Your admiration for Chinese customs and steadfast loyalty merit praise. Now, with the realm unified under Heaven and the Lingnan region pacified, you have opened maritime routes to deliver tribute. We commend your son’s submissive intent and hereby bestow upon his father a fiefdom to govern. We confer military authority and territorial revenues to honor your enduring virtue—exceeding even the bounds of customary protocol.’”</i></p>	<p>- Song huiyao jigao (宋会要辑稿): In the fourth month of the sixth year of the Song Kaibao reign [April 973 CE], Đinh Liễn (丁璉) dispatched envoys to present local tribute (fangwu 方物) to the Song court. By then, Liễn had already maintained de facto rule for four years. Upon learning of Emperor Taizu’s decisive subjugation of Lingnan (嶺表, modern Guangdong-Guangxi) in 971 CE, Liễn strategically sent tribute and submitted a memorial formally declaring his allegiance (內附) to secure Song recognition of his political legitimacy.</p> <p>In this month, the Imperial Decree proclaimed:</p> <p>‘To Đinh Liễn, Acting Military Commissioner of Jiaozhou (權交州節度使):</p> <p><i>Your lineage has upheld tributary obligations [享祀, xiǎng sì] for generations, suppressing rebellions and securing stability across this realm. By assuming interim military authority, you secured control of Nhat Nam Commandery (日南之地). You piously adhered to your father’s commands, rejecting service to</i></p>

		<p><i>illegitimate regimes [偽邦]. Upon the pacification of Lingnan (嶺表盪平), you submitted memorials and pledged allegiance [內附], meticulously observing court rituals and demonstrating unwavering loyalty. In recognition of your compliance, We confer the following honors: Specially Advanced (特進, Senior First Grade rank), Acting Grand Preceptor (檢校太師, ceremonial oversight), Military Commissioner of the Jinghai Army (靜海軍節度使) with authority over regional surveillance and administration (管內觀察處置等使), Protector-General of Annan (安南都護, nominal jurisdiction over northern Vietnam), Commissioner with Authority over Jiaozhou Military Affairs (使持節都督交州諸軍事, full military command), Censor-in-Chief (御史大夫, supervisory role), Pillar of the State (上柱國, highest merit title), Duke of Jiyin Commandery (濟陰郡開國公) with a nominal fiefdom of 10,000 households (食邑一萬戶) and a stipend from [□□] households (食實封, likely 500–2,000), Honorific Title: Meritorious Subject of Trustworthy Submission and Civilizing Influence (推誠順化功臣).”¹</i></p> <p>The <i>Xu zizhi tongjian changbian</i> (續資治通鑑長編) similarly documents this</p>
--	--	--

¹ Từ Tùng, *Tổng hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên di 4 - Giao Chỉ*, Nhà xuất bản Cổ tịch Thượng Hải, Thượng Hải, 2014, tr.9780. Nguyên văn: 可特进、检校太师，充静海军节度、管内观察处置等使、安南都护、〔使持节都督交州诸军事〕、御史大夫、上柱国，封济阴郡开国公，食邑一万户，食实〔封□□户，赐〕推诚顺化功臣。

		<p>event but dates it to the fifth lunar month.</p> <p>Song huiyao jigao (宋会要辑稿): In the sixth lunar month, the Song court appointed Zheng Xiu (鄭琇) and Wang Shaozuo (王紹祚), both envoys of the Jiaozhou Tribute Mission (交州進奉使), to the following titles: Silver-Green Glorious Grand Master (銀青光祿大夫), Acting Left Sanqi Regular Attendant (檢校左散騎常侍), Concurrently Censor-in-Chief (兼御史大夫), Pillar of the State (上柱國, Shang Zhuguo)</p>
974	<p>Toàn thư (大越史记全书): In the spring month of the fifth year of the Giáp Tuất era [corresponding to the seventh year of the Song Kaibao reign period, 974 CE], the military administration was organized into Ten Circuits (十道軍). Each circuit comprised ten armies (軍), each army ten brigades (旅), each brigade ten companies (卒), each company ten squads (伍), and each squad ten soldiers. All troops wore standardized square flat-topped leather caps (四方平頂帽) — crafted from hide with a flat crown, quadrilateral sides, and seams tapering from a narrower top to a broader base. This military structure, including its distinctive headgear, persisted through the foundational era of dynastic restoration and was inherited by subsequent regimes.</p>	<p>In the fifth month [May 974 CE], the Song dynasty initiated logistical preparations for its military campaign against the Southern Tang (南唐). By the ninth month [September 974 CE], Song forces commenced their offensive against the Southern Tang state, marking a critical phase in the consolidation of Song Taizu's territorial unification efforts.</p>
975	<p>Toàn thư (大越史记全书): In the autumn [of 974 CE], the [Đinh dynasty] dispatched Trịnh Tú (鄭琇) to present tribute to the Song court, including gold, silk, rhinoceros horns, and ivory. In response, the Song sent Gao Baoxu (高保緒), Minister Herald (鴻臚卿), and Wang Yanfu (王彥符) to deliver an imperial edict to the Nanyue King Liễn (璉). The edict elevated his titles to Commissioner with Authority Comparable to</p>	<p>Song huiyao jigao (宋会要辑稿):</p> <p>In the fifth lunar month of the 8th year of the Kaibao reign (開寶八年, 975 CE), Lien (丁璉) again dispatched a tributary mission (遣使); [missing text] to the Song court to present tribute (來貢) and formally express</p>

<p>the Three Departments (開府儀同三司), Acting Grand Preceptor (檢校太師), and Commandery Prince of Jiaozhi (交趾郡王). From then on, diplomatic missions to the Song court were conducted under Liễn's authority as the principal representative. 遣郑琇遗金帛、犀象于宋。秋，宋遣鸿胪卿高保绪率王彦符赉册，加授南越王璉开府仪，同三司检校太师交趾郡王。</p> <p>- Other Vietnamese historical books record similarly.</p>	<p>gratitude (謝恩) for imperial recognition of his legitimacy.</p> <p>On the seventh day of the eighth lunar month (August 975 CE), the imperial edict proclaimed: “Đinh Bộ Lĩnh (丁部領, r. 968–979), born in the land of Dien Chi (跕鷀之鄉, a classical allusion to the rugged frontier), has upheld the duty of loyalty to the celestial court (勵拱辰之節). His lineage, long distinguished as a righteous clan (右族), has safeguarded the distant realm (遐方), ever yearning for civilized customs (華風) and seeking integration (內附). Now, as the empire is unified (九州混一) and the Five Ridges (五嶺, Lingnan region) pacified, his tribute missions (梯航) have delivered rare treasures (貢琛).</p> <p>We thus commend his worthy son (令子, Đinh Liễn) for upholding vassal rites (稱蕃) and hereby confer upon his father territorial honors (列土之封): Specially Advanced (特進, Tejin), Acting Grand Preceptor (檢校太師, Jianjiao Taishi), Pillar of the State (上柱國, Shang Zhuguo), Commandery Prince of Jiaozhi (交趾郡王): Enfeoffed with 10,000 nominal households (食邑一萬戶) and 1,000 actual households (食實封一千戶)”²</p> <p>- Xu zizhi tongjian changbian (续资治通鉴长编): Similar notes to Song</p>
--	--

² Từ Tông, *Tổng hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên di 4 - Giao Chi*, Sdd, tr.9780. Nguyên văn: 八月七日，制曰：「丁部領生跕鷀之鄉，〔勵〕拱辰之節...可授特進、檢校太師、上柱國，封交趾郡王，食邑一〔萬戶，食實〕封一千戶。

		<p>huiyao jigao (宋会要辑稿).</p> <p>- Song shi (宋史): In the seventh year of Đinh Liễn's reign (建立七年, 975 CE), upon learning of the pacification of Lingnan (嶺表平, i.e., the Song conquest of the Southern Han in 971 CE), he dispatched envoys to present local tribute (方物) and humbly petition to swear fealty, be enrolled as a subject of the imperial throne (臣子, chenzi)</p> <p>建立七年，聞嶺表平，遂遣使貢方物，上表內附。</p>
976	Toàn thư (大越史记全书): Sent Tran Nguyen Thai as an envoy to the Song Dynasty to pay tribute.	Similar notes
980	<p>Toàn thư (大越史记全书):</p> <p>Between the seventh and eighth lunar months (August–September 975 CE), the Song Emperor issued an edict mobilizing troops for an invasion. He dispatched Lu Duosun (盧多遜, 934–985 CE), a senior Song official, to deliver a proclamation stating:</p> <p><i>The relationship between Central Xia (中夏, the civilized heartland) and barbarian regions (蠻貊, frontier territories) is akin to the human body's limbs. Just as limbs move and flex at the heart's command, so too does governance emanate from the sovereign's will—hence the axiom: 'The heart reigns supreme.'</i> Should a limb suffer stagnant blood (血脉有滯) or stiffened sinews (筋骸不寧), we first apply bitter medicines (藥餌) and, if ineffective, piercing needles (鍼砭). Though medicine scorches the tongue and needles breach the flesh, we endure minor harm for greater good. Similarly, a ruler governing All-under-Heaven (君天下者) must act thus: accepting limited losses to secure broader stability. Thus, our</p>	<p>Song huiyao jigao (宋会要辑稿): On the 7th day of the eighth lunar month (August 7, 975 CE) during the eighth year of the Kaibao reign period (開寶八年):</p> <p><i>"The state's moral influence extends widely, and its majestic authority prevails universally. Yet the land of Dien Chi (跕鸞之境, referring to Đại Cồ Việt) remains unincorporated into our territorial maps. Moreover, this frontier region neighbors the Five Ridges (五嶺, Lingnan), where since the late Tang dynasty's fragmentation, separatist regimes (僭偽) have fostered ignorant customs (龔瞽之俗). Though they now kowtow as vassals (稽首稱藩) after our pacification of Panyu (番禺底定, Song conquest of Guangzhou in 971 CE),</i></p>

<p>Emperor Taizu (太祖皇帝, Taizu, r. 960 - 976), having received the abdication from the Later Zhou (受禪于周), established the Song dynasty (改國曰宋) and revived the refined institutions of antiquity (清明文物), transforming governance to align with classical ideals (一變及古). Upon ascending the imperial throne (居帝王之位), he diagnosed the afflictions of the barbarian frontier (硯蠻貊之病, metaphor for northern and southern rebellions). In the first and second years of his reign, he applied the medicinal remedy to Jing and Shu (藥荊蜀, pacifying Jingnan 荊南 and Later Shu 後蜀 in 963 - 965 CE) and prescribed nourishment to Xiangtan (餌湘潭, stabilizing Hunan). By the third and fourth years, he cauterized the Yue territories (鍍廣越, subduing Southern Han 南漢 in 971 CE) and applied acupuncture to Wu and Chu (砭吳楚, consolidating Jiangnan). Thus, the sinews, bones, and lifeblood of the realm (筋骸血脉) were revitalized into a state of Shaokang-like rejuvenation (少康, allusion to the legendary Xia dynasty restorer). None but a ruler of divinely inspired wisdom (神機睿智) could achieve this! When I (the narrator, likely Emperor Taizong 太宗, r. 976 - 997) inherited the grand foundation (嗣守丕基) and personally oversaw governance (躬覽庶政), I deemed the disorder in Fen and Bing (扮并之疾, referring to the Northern Han 北漢 stronghold in Shanxi) to be a malady of the heart and abdomen (心腹之疾). If the core remains untreated, how can the limbs be ordered (四肢安能洽乎)? Thus, I refined the medicines of benevolence and righteousness (仁義之</p>	<p>their persistent militarization (善兵自固) violates the rites of serving the greater (事大之禮). Thus, to rescue the people (吊民) and transform barbaric lands (丕變蠻貊), Heaven's punitive campaign (天討) must commence. Therefore: Sun Quanxing, Militia Training Commissioner of Lanzhou (蘭州團練使), Zhang Xuan, Director of Eight Workshops (八作使), Cui Liang, Left Deputy Gate Guard General (左監門副將軍) shall command the land forces from Yongzhou (邕州); Liu Cheng, Prefect of Ningzhou (寧州刺史); Jia Shi, Deputy Commissioner of Armories (軍器庫副使); Wang Zhuan, Palace Attendant and Threshold Guard (供奉官閣門祇候): shall lead the naval forces from Guangzhou (廣州).”³</p>
--	---

³ Tù Tùng, *Tóng hōi yéu ták cào, ták 16: Phièn di 4 - Giao Chi*, Sdd, tr.9780. Nguyên văn: “八月, 詔曰: 國家(聲)教所覃, 威靈咸暨。願乃跼焉之境, (未)歸輿地之圖。矧茲一方, (近接)五嶺。唐末離亂, 區內剖分, 遂為僭偽之邦, 因成擊替之俗。及番禺底定, (正朔)始頒底定。(雖)稽首以稱藩, 頗善兵而自固。事(大之)禮, 當如是乎? 吊民之行, 蓋不自己。宜龔行於天討, 用丕變於蠻貊。宜以蘭州團練使孫全興、八作使張璠、左監門副將軍崔亮為陸路兵馬總管, 自邕州路; 寧州刺史劉澄、軍器庫副使賈湜、(供奉)官閣門祇候王傑為水路兵馬總管, 自廣州路, 分往進討。”

藥餌) and honed the scalpel of moral virtue (道德之鑱砭). With these, I administered a great cure to Fen and Bing (汾并), and in one campaign, it was healed (一進而愈). The Nine Provinces and Four Seas are now at peace and prosperity. Yet you, Jiaozhou (交州), lie at the edge of heaven, beyond the Five Zones of Fealty (五服), a mere remnant appendage—like a single finger on the body. Though a finger's ailment may seem trivial, how could the Sage-Emperor ignore it? We thus enlighten your ignorance with our civilizing teachings. Surrender and submit!

Recall when the White Pheasant (白雉) was offered to the Zhou, when bronze pillars marked frontiers in the Han's southern marches (銅柱立標). Under the Tang (李唐), your land was ruled as interior territory. Only in the Tang's collapse did governance lapse. Now our Holy Court's benevolence blankets all realms; our peace rivals antiquity. The rites of enfeoffment await—yet should you defy us, forcing us to sever banners and shatter alliances, your kingdom will burn. Regret will follow too late!

Your waters bear pearls, but we cast them into springs; your mountains hide gold, but we discard it in thickets—we covet not your treasures. Your people leap like savages, but we possess chariots; your tribes drink through noses (鼻飲交廣山蠻), but we offer wine to transform your customs. You crop your hair; we wear caps and robes. You chirp like birds; we teach with the Classics.

Your blazing lands seethe with miasma, but we summon Yao's clouds to bring sweet rain. Your seas boil with pestilence, but we play Shun's zither to stir gentle winds. Your people grope at stars they cannot name; we align the Purple Forbidden (紫微) to guide you. Your lands teem with demons; we forge sacred cauldrons (大鼎) to purge their harm. Cast off your barbarian garb! Gaze upon our Mingtang and Biyong

<p>(明堂辟雍)! <i>Yearn for our embroidered dragons and mountain-patterned robes! Come forth!</i></p> <p><i>Do not hasten your doom. We prepare our armies and drums. Submit, and we pardon; resist, and we destroy. The choice between fortune and ruin rests with you.</i>"</p> <p>- <i>Viet Su Luoc</i> (越史略) does not record this letter.</p> <p>- <i>An Nam chi luoc</i> (安南之略) records the same as Song huiyao jigao (宋会要辑稿)</p>	
--	--

Previously, most studies on the Đinh dynasty (968–980 CE) in Vietnam have concurred with the perspective of the *Đại Việt sử ký toàn thư* (Complete Annals of Đại Việt), asserting that the first diplomatic contact between the Đại Cồ Việt kingdom and the Song dynasty occurred in 970 CE, marking the formal establishment of bilateral relations between the two states. This book says: “In the spring, first lunar month (January–February 970 CE) of the inaugural year of the Thái Bình era (太平元年, *Great Peace*), envoys were dispatched to the Song dynasty (960–1279 CE) to establish diplomatic relations.”⁴ The *Viet su luoc* (Vietnamese History Summary records) the same point of view⁵. Lê Tac in *An Nam chi luoc* also stated that Đinh Lien sent an envoy to the Song Dynasty in 971⁶.

However, the aforementioned chronological markers recorded in are relatively different ancient texts of Vietnam compared to the ancient Chinese historical texts. Song huiyao jigao records: “In the fourth lunar month of the 6th year of the Kaibao era (equivalent to 973 CE), Đinh Liễn dispatched envoys to present tribute of local specialties”⁷ The *Xu zizhi tongjian changbian* (續資治通鑑長編) by Lý Đào (李燾, 1115–1184) records that Đinh Liễn (丁璉) dispatched envoys to the Song court in the fifth lunar month (May 973 CE), contradicting earlier accounts citing the fourth month (April 973)⁸. This event represents the earliest documented contact between the Đinh dynasty (968–980 CE) and the Song dynasty (960–1279 CE), as preserved in classical Chinese historiography.

⁴ Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư, tập 1*. Nhà xuất bản khoa học xã hội, Hà Nội 1993, tr.211.

⁵ Khuyết danh, *Việt sử lược*. Nhà xuất bản Thuận Hóa, Huế 2005, tr.55.

⁶ Lê Tác: *An Nam chi lược*. Viện đại học Huế, Huế 1961, tr.97.

⁷ Từ Tùng, *Tổng hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên di 4 - Giao Chi*, Sdd, tr.9779. Nguyên văn: “太祖開寶六年, 四月, 丁璉遣使來貢方物。”

⁸ Lý Đào: *Tục tư trị thông giám trường biên*, quyển 14. Nguyên văn: “五月, 甲戌, 南漢靜海節度使丁璉聞嶺南悉平, 遣使朝貢, 表稱其父部領之命。戊寅, 以璉為靜海節度使 - Tháng 5, ngày Giáp Tuất, Nam Hán Tĩnh Hải Tiết độ sứ Đinh Liễn nghe tin Lĩnh Nam bị bình định, (bèn) sai sứ triều cống, (có) biểu xưng rằng vâng mệnh cha của ông ta là Bộ Lĩnh. Ngày Mậu Dần, lấy Liễn làm Tĩnh Hải quân Tiết độ sứ”.

Another indispensable historical material is the *Songshi* (宋史, *History of Song*), which, although not explicitly recording specific dates like the *Song huiyao jigao* (宋会要辑稿, *Compiled Drafts of Song Institutional Regulations*), indirectly reflects the timeframe for the establishment of diplomatic relations between the Đinh dynasty (968–980 CE) and the Song dynasty. This book asserts that the first contact between the two countries took place only after Đinh Liễn had established himself for 7 years (in 975)⁹.

By 980, when the Song army was preparing to attack Đại Cồ Việt, Song Taizong sent Lu Duoxun to deliver a letter threatening the Đinh dynasty and Lê Hoàn. The contents of this letter are recorded very differently in the ancient texts of China and An Nam chí lược compared to the letter recorded in the *Đại Việt sử ký toàn thư*. Ngô Sĩ Liên and the Lê dynasty historians questioned that "the Old Histories recorded this document under the second year of the Thai Bình era (971 CE) in the annals of the Đinh dynasty"¹⁰; for the reason that "based on contextual analysis, it should instead be attributed to the reign of Emperor Taizong of Song (r. 976–997 CE). Now it is appropriate here. This is the text written by Wang Yucheng (王禹称) of Song Dynasty. Furthermore, the preceding text mentions the phrase '改元稱帝' ('changing the era name and proclaiming emperorship'), which clearly indicates that the autumn of this year marks the beginning of the Thiên Phúc (980 CE). The document's reference to 'our Taizu receiving the Mandate from the Zhou' and 'our heir securing the grand foundation' confirms it was authored during the Tong Thai Tong's reign rather than the Đinh period. The misplacement of this text in the annals of the prior lineage likely stems from later scribes interpolating fragmentary records (殘編斷簡) or carelessly copying corrupted manuscripts, thereby introducing chronological distortions."¹¹ Based on this evidence, the official historiographers of the Lê dynasty deliberately repositioned a letter—originally documented in 980 CE by earlier chroniclers—to align with the historical events of August 980 CE.

Regardless of the underlying causes behind historiographical discrepancies in Chinese and Vietnamese archival records, these divergences present formidable challenges to contemporary historical scholarship. However, most previous studies

⁹ Thoát Thoát, A Đồ Lỗ: *Tống sử*, quyển 488, phần Liệt truyện 247. Trung Hoa thư cục, Bắc Kinh 1977. Nguyên văn: “建立七年, 聞嶺表平, 遂遣使貢方物, 上表內附 - Liễn lập được 7 năm, nghe tin vùng Lĩnh Biểu bị dẹp yên, bèn sai sứ cống sản vật của địa phương, dâng biểu xin được nội phụ”.

¹⁰ Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư, tập 1*. Nhà xuất bản khoa học xã hội, Hà Nội 1993, tr.211.

¹¹ Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư, tập 1*. Nhà xuất bản khoa học xã hội, Hà Nội 1993, tr.211.

either seem to have overlooked the issue or have acknowledged it without addressing it with due caution. This situation is reflected in the following studies:

In *The History of Vietnam* (15 volumes), a comprehensive compendium compiled under the auspices of the Institute of History, Volume 2, edited by Trần Thị Vinh, states: “When the Song dynasty completed its conquest of the Southern Han and unified China, Đinh Tiên Hoàng (Đinh the First Emperor) established bilateral relations through a “friendship pact” by merely sending envoys (sứ giả) for diplomatic communication. The diplomatic relations between Đại Cồ Việt and the Song during this period constituted an amicable relationship”¹². This critique highlights the scholarly analysis that, while commending Emperor Đinh Tiên Hoàng's diplomatic strategies, fails to adequately address how Đinh Bộ Lĩnh's self-proclamation as emperor contravened the Sinocentric world order. Specifically, the Huaxia-centric hierarchical system mandated a singular celestial emperor (exclusively of Huaxia origin) as the supreme political authority. The study's oversight lies in its insufficient examination of this foundational principle in East Asian interstate relations during the 10th-century Vietnamese sovereignty assertion.

To address some of the aforementioned issues, this paper undertakes a comparative analysis of relevant historical records concerning the relationship between the Đinh dynasty and the Song dynasty as documented in the official historiographies of both nations. Through this comparative approach, the study aims to: 1) assess the accuracy of historical accounts; 2) establish a unified chronology of events; and 3) propose a novel interpretation of key temporal markers in Sino-Vietnamese relations during the Đinh period.

The research primarily draws upon two corpuses of primary sources:

- Vietnamese historiography: Key texts include *Đại Việt sử ký toàn thư* (The Complete Annals of Đại Việt), *Việt sử lược* (Concise History of Việt), and *An Nam chí lược* (Brief Records of Annam).

- Chinese historiography: Core materials comprise the *Xu Zizhi Tongjian Changbian* (Extended Continuation of the Comprehensive Mirror to Aid in Government), *Song Shi* (History of Song), and notably the *Song huiyao jigao* (Draft Compendium of Song Documents), which preserves critical administrative and diplomatic correspondences¹³.

¹² Trần Đức Cường (Tổng Chủ biên), Trần Thị Vinh (Chủ biên), *Lịch sử Việt Nam (Bộ 15 tập), tập 1: Từ thế kỷ X đến thế kỷ XIV*, Nxb. Khoa học xã Hội, Hà Nội, 2017, tr.86.

¹³ *Tổng hội yếu* là bộ sử do các sử quan được tập hợp trong một cơ quan của triều đình có tên là *Sở hội yếu*, trực thuộc *Bí thư sảnh* biên soạn. Phương pháp biên soạn *Tổng hội yếu* là dựa vào các bản gốc của chiếu thư, tấu chương dưới triều Tống, phân chúng thành các loại, mục rồi tập hợp lại mà thành. Bộ sách này trải qua 10 lần tu

soạn và được khắc in thành 3000 quyển. *Tống hội yếu* được xếp vào loại sách sử viết theo thể *Đoạn đại điển chí* tức là ghi chép lại điển chương chế độ của một triều đại.

Sau khi nhà Tống sụp đổ, *Tống hội yếu* được nhà Nguyên đưa từ Lâm An theo đường biển mang về Bắc Kinh và được lưu ở Quốc sử viện. Sang thời Minh, Chu Nguyên Chương sau khi đánh đuổi nhà Nguyên ra khỏi lãnh thổ Trung Quốc, đã đem *Tống hội yếu* về kinh đô Nam Kinh. Đến khi Minh Thành Tổ rời đô, bộ sách này cũng được chuyển về Bắc Kinh và được lưu giữ trong Văn Uyên Các. Sau này, các sử quan nhà Minh đã bổ sung *Tống hội yếu* vào *Vĩnh Lạc đại điển*. Đến đời Minh Tuyên Tông (1398 - 1435), trong một lần Văn Uyên Các bị cháy, một bộ phận của *Tống hội yếu* đã bị hủy hoại. Sang thời Thanh, vào đời Gia Khánh (1796-1820), học giả Từ Tùng¹³ đã dựa vào *Vĩnh Lạc đại điển* sao chép và chỉnh lý lại còn khoảng gần 600 quyển. Đến thời Dân Quốc, Thư viện Bắc Bình đã tổ chức chỉnh lý, rút gọn 600 quyển của Từ Tùng thành 200 tập, sau đó giao cho Đại đông thư cục xuất bản bộ sách này và đặt tên nó là *Tống hội yếu tập cáo*. Cách biên soạn dựa trên cơ sở tôn trọng văn bản gốc của Từ Tùng đã làm cho *Tập cáo* vẫn giữ nguyên được giá trị gốc của *Hội yếu*.

Đánh giá về *Tập cáo*, trong Lời giới thiệu của *Tống hội yếu tập cáo* (Bản điểm hiệu) do Nhà xuất bản Cổ tịch Thượng Hải xuất bản, Giáo sư Thư Đại Cang – Phó Viện trưởng Học viện Lịch sử - Văn hóa, kiêm Viện trưởng Viện nghiên cứu cổ tịch của Đại học Tứ Xuyên cho rằng: “*Tống hội yếu tập cáo* cùng với *Tống sử* và *Tư trị thông giám* trường biên chính là ba đại kho tàng quý giá về lịch sử của triều Tống”. Trong “ba đại kho tàng” ấy, *Tống hội yếu tập cáo* nổi bật ở tính thời điểm, tính quan phương và tính gốc của tư liệu.

SỬ LIỆU VÀ SỬ THỰC: QUAN HỆ GIỮA NHÀ ĐÌNH VÀ NHÀ TỐNG DƯỚI GÓC NHÌN ĐỐI SÁNH SỬ LIỆU

TS. Nguyễn Quốc Sinh
(Viện Sử học)

TÓM TẮT

Nghiên cứu này thông qua việc đối chiếu và phân tích so sánh các ghi chép trong thư tịch cổ của Việt Nam và Trung Quốc để xác minh tính chính xác thực tế của chúng nhằm thiết lập một trật tự cho các mốc thời gian và đặt ra một diễn giải mới khác biệt so với các nghiên cứu trước đây về diễn biến trong quan hệ Việt - Trung vào thời Đinh, như sau:

Quan hệ giữa nhà Đinh và nhà Tống là giai đoạn mở đầu cho quan hệ giữa Việt Nam và Trung Quốc trong lịch sử. Năm 968, Đinh Bộ Lĩnh tự xưng là Hoàng đế, lập nên nhà nước Đại Cồ Việt. Năm 970, trước sức ép chính trị từ cuộc chinh phạt Nam Hán của nhà Tống, nhà Đinh đã chủ động cử sứ thần đến Biện Kinh để thiết lập quan hệ với nhà Tống. Nhà Tống ban đầu dự kiến sẽ phong vương cho Đinh Tiên Hoàng. Tuy nhiên, Tống Thái Tổ đã phát hiện ra việc Đinh Tiên Hoàng tự xưng là Hoàng đế, vi phạm “trật tự thế giới kiểu Trung Hoa”. Ông đã sai người mang thư đến Đại Cồ Việt để đe dọa Đinh Tiên Hoàng, đồng thời chuẩn bị chiến thuyền và quân đội ở khu vực Quảng Đông để chuẩn bị xâm lược vùng đất này.

Trước nguy cơ chiến tranh ngày một đến gần trong điều kiện nhà Đinh mới được thành lập chưa có sự chuẩn bị để đối phó với mối đe dọa này. Nội bộ triều Đinh đã có sự đấu tranh và đi đến thống nhất quan điểm ngoại giao bằng việc chấp nhận từ bỏ đế hiệu và xưng thần với nhà Tống. Năm 973, giữa lúc nhà Tống đang chuẩn bị lương thực và quân đội để xâm lược Nam Đường, nhà Đinh đã nắm bắt thời cơ này và cử sứ thần đến Tống để hóa giải căng thẳng. Nhằm tránh việc Đại Cồ Việt có thể gây ra những đe dọa trong lúc xâm lược Nam Đường, nhà Tống đã chấp nhận yêu cầu của Đại Cồ Việt và phong cho Đinh Liễn làm Tiết độ sứ. Năm 974, giữa lúc nhà Tống đang bao vây kinh đô của Nam Đường, nhà Đinh đã cử sứ giả đến để xin sắc phong cho Đinh Tiên Hoàng. Để không ảnh hưởng tới cục diện của cuộc chiến, nhà Tống đã phong cho Đinh Tiên Hoàng làm Giao Chỉ quận vương, chấm dứt hoàn toàn căng thẳng giữa hai bên.

Năm 980, nhà Tống muốn hoàn thành chiến lược “tiên Nam hậu Bắc” bằng việc tiêu diệt Đại Cồ Việt nên đã lấy cớ hai cha con Đinh Tiên Hoàn và Đinh Liễn bị ám sát, đại tướng Lê Hoàn thao túng chính trị trong nước, để phát động chiến tranh. Hai bên đã có thư từ giao thiệp qua lại nhưng không đạt kết quả như mong muốn. Lê Hoàn lên ngôi Hoàng đế, tổ chức kháng chiến, quan hệ giữa nhà Đinh và nhà Tống đến đây chấm dứt.

DẪN LUẬN

Lịch sử là cuộc đối thoại bất tận giữa hiện tại và quá khứ. Trong quá trình ấy, con người tìm hiểu về quá khứ không chỉ nhằm thỏa mãn mong muốn hiểu biết mà còn thông qua đó rút ra bài học kinh nghiệm cho hiện tại và làm giàu thêm cho trí tuệ đương đại. Tuy nhiên, các thể lực chính trị khác nhau thường có góc nhìn và quan điểm khác nhau, khiến cho các câu chuyện lịch sử bị ghi chép và biến đổi theo nhiều chiều cạnh, điều này đã làm mờ nhạt đi sự rõ ràng của các sự kiện. Lịch sử quan hệ Việt - Trung thời Đinh là một ví dụ điển hình cho hiện tượng đó.

Nhìn vào bảng sau đây, có thể phần nào nhận ra được những điểm đã trình bày ở trên:

NĂM	SỰ KIỆN	
	SỬ LIỆU PHÍA VIỆT NAM	SỬ LIỆU PHÍA TRUNG QUỐC
968	<p>Toàn thư (大越史记全书): Vua lên ngôi, đặt quốc hiệu là Đại Cồ Việt, dời Kinh ấp về động Hoa Lư, bắt đầu dựng đô mới, đắp thành đào hào, xây cung điện, đặt triều nghi. Bấy tôi dâng tôn hiệu là Đại Thắng Minh Hoàng Đế.</p> <p>Việt Sử lược (越史略): Vương xưng hoàng đế ở động Hoa Lư. Rồi dựng cung điện, chế triều nghi, sắp đặt trăm quan, lập xã tắc và tôn hiệu là Đại Thắng Minh Hoàng Đế.</p>	Không liên quan
970	<p>Toàn thư (大越史记全书): Sai sứ sang nhà Tống giao hảo. Bấy giờ nhà Tống sai Đại tướng Phan Mỹ dẹp yên Lĩnh Nam (chí Lư Xương), cho nên mới có mệnh ấy.</p> <p>Việt Sử lược (越史略): Đinh Thái Bình thứ nhất (970) “nhà Tống phong cho vua là An Nam quận vương”</p>	Không chép
971	<p>Việt Sử lược (越史略): Nhà Tống nghe vua xưng đế hiệu sai người mang thư sang. Trong thư đại lược rằng: "Nước Trung Hoa đối với dân man mọi cũng như con người có tay chân vậy. Nếu lòng dạ chưa yên tay chân có thể làm lụng</p>	

	<p>được chăng? Cối Giao Châu nhỏ bé lại ở xa xôi mãi cuối trời mà cuối đời nhà Đường thì nhiều hoạn nạn nên chưa kịp phân xử. Nay thánh triều che chở cho muôn nước được an lành. Công Nghiệp đã thành rồi. Giờ đợi nhà ngươi đến để cho yên lòng Trẫm. Nhà ngươi chớ nên quay đi khác, gây cái lo lắng nhỏ cho ta, khiến ta phải dùng cái kế là dứt tình, dứt nghĩa mà kéo binh sang làm thịt nước nhà ngươi. Lúc ấy hỏi lại thì biết chạy đi đâu?"</p>	
972	<p>Toàn thư (大越史记全书): Sai Nam Liệt Vương Liễn sang sứ thăm nhà Tống</p>	<p>Song huiyao jigao (宋会要集稿): Tháng 2 nhuận, năm Tống Khai Bảo thứ 5, “xuống chiếu cho Hải Môn đóng thuyền thông đạo” (宋开宝五年闰二月“诏海门造舟船通道)</p>
973	<p>Toàn thư (大越史记全书): Nam Việt Vương Liễn đi sứ về. Nhà Tống sai sứ sang phong cho vua làm Giao Chi Quận Vương, Liễn làm Kiểm hiệu thái sư Tĩnh Hải quân tiết độ sứ An Nam đô hộ.</p>	<p>- Song huiyao jigao (宋会要集稿): tháng 4, Đinh Liễn sai sứ đến cống phương vật. Nhà Tống phong cho Liễn làm: “Cho làm Đặc tiến, Kiểm hiệu Thái sư, sung Tĩnh Hải quân Tiết độ, Quán nội Quan sát xứ, Trí đẳng xứ, An Nam đô hộ, Sứ trì tiết, Đô đốc Giao Châu chư quân sự, Ngự sử đại phu, Thượng trụ quốc, phong là Khai Quốc công quận Tể Âm, thực ấp 1 vạn hộ, thực thực phong 1 nghìn hộ”¹</p> <p>- Xu zizhi tongjian changbian (续资治通鉴长编) chép tương tự, nhưng lại chép sự kiện này vào tháng 5.</p>
974	<p>Toàn thư (大越史记全书): Mùa xuân, tháng hai, quy định về quân mười đạo: mỗi đạo có 10</p>	<p>Tháng 5, nhà Tống chuẩn bị hậu cần để chinh phạt Nam Đường. Tháng 9, quân</p>

¹ Từ Tùng, *Tổng hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên di 4 - Giao Chi*, Nhà xuất bản Cổ tịch Thượng Hải, Thượng Hải, 2014, tr.9780. Nguyên văn: 可特进、检校太师，充静海军节度、管内观察处置等使、安南都护、〔使持节都督交州诸军事〕、御史大夫、上柱国，封济阴郡开国公，食邑一万户，食实〔封□□户，赐〕推诚顺化功臣。

	quân, 1 quân 10 lữ, 1 lữ 10 tốt, 1 tốt 10 ngũ, 1 ngũ 10 người, đầu đội mũ bình đỉnh vương bốn góc	Tổng tấn công Nam Đường
975	<p>Toàn thư (大越史记全书): Mùa thu, nhà Tống sai Hồng lô tự khanh Cao Bảo Tự dẫn đầu bọn Vương Ngạn Phù đem chế sách sang gia phong cho Nam Việt Vương Liễn làm Khai phủ nghi đồng tam ty, Kiểm hiệu thái sư, Giao Chỉ Quận Vương. Từ đó về sau, sai sứ sang nhà Tống đều lấy Liễn làm chủ.</p> <p>遣郑琇遗金帛、犀象于宋。秋，宋遣鸿胪卿高保绪率王彦符赍册，加授南越王璉开府仪，同三司检校太师交趾郡王。</p> <p>- Sứ liệu khác của Việt Nam ghi chép tương tự</p>	<p>Song huiyao jigao (宋会要集稿): Ngày 7 tháng 8, chế viết: (Phong cho Đinh Bộ Lĩnh) làm Đặc tiến, Kiểm hiệu Thái sư, Thượng trụ quốc, phong là Giao Chỉ quận vương, thực ấp 1 vạn hộ, thực thực phong 1 nghìn hộ.²</p> <p>- Xu zizhi tongjian changbian (续资治通鉴长编): Ghi chép tương tự Song huiyao jigao (宋会要集稿).</p> <p>- Song shi (宋史): 璉立七年，聞嶺表平，遂遣使貢方物，上表內附。Phong cho Đinh Liễn làm Tiết độ sứ, không phong cho Đinh Tiên Hoàng</p>
976	<p>Toàn thư (大越史记全书): Sai Trần Nguyên Thái sang đáp lễ nhà Tống.</p>	Ghi chép tương tự
980	<p>Toàn thư (大越史记全书): Tháng 8, vua Tống xuống chiếu đem quân sang xâm lược, sai Lư Đa Tôn đem thư sang nói rằng: "Trung Hoa đối với Man Di, cũng như thân người có tứ chi, vận động duỗi co tùy ở tim mình, cho nên nói tim là chủ. Nếu ở một tay một chân mà mạch máu ngừng đọng, gân cốt không yên thì phải dùng thuốc thang để chữa. Chữa mà không công hiệu thì lại phải châm cứu cho kỳ khỏi, không phải là không biết thuốc thang thì đáng miệng, mà châm chích thì rách da. Phải làm như thế là vì tổn hại ít mà lợi ích nhiều. Kẻ làm vua thiên hạ cũng</p>	<p>Song huiyao jigao (宋会要集稿): Thanh giáo và oai linh của nước nhà vang khắp cả mọi nơi, gần đây đất Chi Diên³, chưa sáp nhập vào bản đồ. Cát cứ một phương, gần nơi Ngũ Lĩnh. Cuối Đường rối loạn, trong nước phân chia, bèn lần quyền lập nước, do đó mà lập thành phong tục mù diếc. Kịp khi Phiên Ngung đã bình định, mới ban cho Chính Sóc. Tuy đã phục tùng chịu làm phiên thuộc nhưng cứ tu luyện binh lính có ý quật cường. Lễ thờ phụng nước trên, lễ</p>

² Từ Tùng, *Tổng hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên di 4 - Giao Chỉ*, Sđd, tr.9780. Nguyên văn: 八月七日，制曰：「丁部领生跼鸞之乡，〔勵〕拱辰之节...可授特进、检校太师、上柱国，封交趾郡王，食邑一〔万户，食实〕封一千户。

³ Tức Giao Chỉ

<p>phải làm như vậy chăng? cho nên Thái Tô Hoàng Đế ta nhận ngôi do nhà Chu nhường, đổi tên nước là Tống, văn vật trong sáng, một phen biến đổi theo xưa, ở ngôi đế vương mà nhìn Man Di mắc bệnh. Cho nên năm thứ 1 thứ 2 thì thuốc thang cho các đất Kinh, Thục, Trưng, Đàm, năm thứ 3 thứ 4 thì châm cứu cho các miền Quảng, Việt, Ngô, Sở, gân cốt huyết mạch ra dáng trẻ non, có phần khoẻ mạnh. Không do cơ trí thần diệu sáng suốt của bậc vương giả mà trù liệu được đến thế ư? Đến khi ta nối giữ cơ nghiệp lớn, đích thân coi chính sự, cho rằng đất Phần, đất Tinh là bệnh ở lòng bụng, nếu lòng bụng chưa chữa khỏi thì làm sao chữa nổi tứ chi? Vì thế mới luyện thuốc thang bằng nhân nghĩa, sửa đồ châm cứu bằng đạo đức, hết sức chữa cho các đất Phần, Tinh chỉ một lần là khỏi bệnh, chín châu bốn biển đã mạnh lại yên. Chỉ có Giao Châu của người ở xa cuối trời, thực là ngoài năm cõi</p> <p>- <i>Việt Sử lược</i> (越史略) không ghi chép bức thư này</p> <p>- <i>An Nam chí lược</i> (安南之略) ghi chép giống với <i>Song huiyao jigao</i> (宋会要集稿)</p>	<p>nào lại như thế? Nhằm để cứu dân há chẳng phải ta. Nên thực hiện hình phạt của trời để thay đổi lớn ở những vùng man rợ. Nên lấy Lan Châu Đoàn luyện sứ Tôn Toàn Hưng, Bát tác sứ Trương Toàn, Tả giám môn tướng quân Thôi Lượng làm Lục lộ binh mã Tổng quản, tiến từ đường Ung Châu; Ninh Châu Thứ sử Lưu Trường, Quân khí khổ Phó sứ Giả Thực, Cung phụng Cáp môn chi hậu Vương Soạn làm Thủy lộ binh mã Tổng quản, tiến từ đường Quảng Châu, phân hướng tiến đánh.⁴</p>
--	---

Trước đây, hầu hết các tác giả nghiên cứu về triều Đinh đều đồng tình với quan điểm của *Đại Việt sử ký toàn thư* cho rằng, năm 970, hai quốc gia Đại Cồ Việt và Tống đã có cuộc tiếp xúc đầu tiên và cũng chính là mốc xác lập quan hệ

⁴ Từ Tông, *Tổng hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên di 4 - Giao Chi*, Sdd, tr.9780. Nguyên văn: “八月, 詔曰: 國家(聲)教所覃, 威靈咸暨。顧乃跼齋之境, (未)歸輿地之圖。矧茲一方, (近接)五嶺。唐末離亂, 區內剖分, 遂為僭偽之邦, 因成擊磬之俗。及番禺底定, (正朔)始頒底定。(雖)稽首以稱藩, 頗善兵而自固。事(大之)禮, 當如是乎? 吊民之行, 蓋不自己。宜龔行於天討, 用丕變於蠻貊。宜以蘭州團練使孫全興、八作使張璿、左監門副將軍崔亮為陸路兵馬總管, 自邕州路; 寧州刺史劉澄、軍器庫副使賈湜、(供奉)官閩門祇候王傑為水路兵馬總管, 自廣州路, 分往進討。”

bang giao: “Đinh Thái Bình năm thứ 1 (tức năm 970), sai sứ sang nhà Tống giao hảo”⁵, *Việt sử lược* ghi chép giống với quan điểm này và lấy đó làm năm mở đầu cho mối quan hệ về nhà nước giữa hai quốc gia⁶. Tác giả Lê Tắc trong *An Nam chí lược* lại cho rằng Đinh Liễn sai sứ sang nhà Tống vào năm 971⁷.

Tuy nhiên, trong các tác phẩm sử học của Trung Quốc vẫn còn tồn tại nhiều mốc thời gian khác nhau. *Tống hội yếu tập cáo* chép: “Tháng 4, năm Khai Bảo thứ 6 (tức năm 973), Đinh Liễn sai sứ đến cống sản vật địa phương”⁸. *Tục Tư trị thông giám trường biên* của Lý Đào cũng chép tương tự, nhưng cho rằng Đinh Liễn sai sứ đến Tống, vào tháng 5, mà không phải là tháng 4⁹.

Một tài liệu khác không thể không nhắc đến là *Tống sử*, mặc dù không đề cập thời gian cụ thể như *Tập cáo*, song *Tống sử* cũng gián tiếp phản ánh thời điểm thiết lập mối quan hệ Việt - Tống. Bộ sách này cho rằng, sau khi Đinh Liễn lập được 7 năm (tức năm 975) thì cuộc tiếp xúc đầu tiên giữa hai nước mới diễn ra¹⁰.

Đến năm 980, khi quân Tống chuẩn bị tấn công Đại Cồ Việt, nhà Tống đã mang thư sang đe dọa nhà Đinh và Lê Hoàn. Nội dung bức thư này được sử liệu Trung Quốc và An Nam chí lược ghi chép hoàn toàn khác so với bức thư được ghi chép của *Đại Việt sử ký toàn thư*. Nội dung bức thư của *Toàn thư* chép năm 980 vốn được Việt Sử lược ghi chép ở năm 971 nhưng các sử thần triều Lê cho rằng bức thư này là của năm 980 nên đã di chuyển nó để sắp xếp vào năm này.

Bất kể lý do nào đằng sau những khác biệt trong các tư liệu lịch sử cả của Trung Quốc và Việt Nam thì cũng đều đặt ra những thách thức cho các nhà sử học hiện đại. Tuy nhiên, hầu hết các nghiên cứu trước đây dường như chưa nhận ra hoặc nhận ra nhưng chưa xử lý được vấn đề này.

Để giải quyết một số vấn đề nêu trên, bài viết này tiến hành so sánh các ghi chép có liên quan về mối quan hệ giữa nhà Đinh và nh Tống được phản ánh trong các bộ sử của hai nước. Sự so sánh này nhằm mục đích làm rõ tính chính xác của

⁵ Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư, tập 1*. Nhà xuất bản khoa học xã hội, Hà Nội 1993, tr.211.

⁶ Khuyết danh, *Việt sử lược*. Nhà xuất bản Thuận Hóa, Huế 2005, tr.55.

⁷ Lê Tắc: *An Nam chí lược*. Viện đại học Huế, Huế 1961, tr.97.

⁸ Từ Tùng, *Tống hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên đi 4 - Giao Chi*, Sdd, tr.9779. Nguyên văn: “太祖開寶六年，四月，丁璉遣使來貢方物。”

⁹ Lý Đào: *Tục tư trị thông giám trường biên*, quyển 14. Nguyên văn: “五月，甲戌，南漢靜海節度使丁璉聞嶺南悉平，遣使朝貢，表稱其父部領之命。戊寅，以璉為靜海節度使 - Tháng 5, ngày Giáp Tuất, Nam Hán Tĩnh Hải Tiết độ sứ Đinh Liễn nghe tin Lĩnh Nam bị bình định, (bèn) sai sứ triều cống, (có) biểu xưng rằng vâng mệnh cha của ông ta là Bộ Lĩnh. Ngày Mậu Dần, lấy Liễn làm Tĩnh Hải quân Tiết độ sứ”.

¹⁰ Thoát Thoát, A Đồ Lỗ: *Tống sử*, quyển 488, phần Liệt truyện 247. Trung Hoa thư cục, Bắc Kinh 1977. Nguyên văn: “璉立七年，聞嶺表平，遂遣使貢方物，上表內附 - Liễn lập được 7 năm, nghe tin vùng Lĩnh Biểu bị dẹp yên, bèn sai sứ cống sản vật của địa phương, dâng biểu xin được nội phụ”.

các ghi chép, thiết lập một niên đại thống nhất của các sự kiện lịch sử và đưa ra một cách diễn giải mới về các mốc thời gian quan trọng của mối quan hệ Việt - Trung thời Đinh.

Để thực hiện công việc này, bài viết chủ yếu dựa vào hai nguồn sử liệu chính: Nguồn sử liệu thứ nhất, là những bộ sử do người Việt Nam biên soạn như: *Đại Việt sử ký toàn thư*, *Việt sử lược*, *An Nam chí lược*; Nguồn sử liệu thứ hai, là các tư liệu của Trung Quốc như: *Tục Tư trị thông giám trường biên*, *Tống sử* và đặc biệt là *Tống hội yếu tập cáo*¹¹.

1. Về vấn đề mâu thuẫn trong quan hệ Tống - Đinh

Năm 960, Triệu Khuông Dận lập nên triều Tống, ngay sau đó, ông đã lên kế hoạch đánh bại các thế lực cát cứ để thống nhất Trung Quốc. Trong thế so sánh về lực lượng, Tống Thái Tổ và bộ tham mưu nhận ra rằng, nước Liêu ở phía Bắc có tiềm lực quân sự vững mạnh, rất khó để đánh bại thế lực này; trong khi ở phương Nam là các quốc gia kinh tế nông nghiệp phát triển, nhưng chính quyền ở những nơi này lại tương đối yếu. Từ đó, triều đình nhà Tống đề ra kế sách “*Tiên đi, hậu nan, tiên Nam hậu Bắc – Dễ trước, khó sau, Nam trước, Bắc sau*” (tức, hòa hoãn với Liêu để lần lượt đánh bại các quốc gia nhỏ yếu ở phương Nam, trong đó có cả Đại Cồ Việt, lấy đó làm bàn đạp để quay trở lại đối phó với nước Liêu ở phương

¹¹ *Tống hội yếu* là bộ sử do các sử quan được tập hợp trong một cơ quan của triều đình có tên là *Sở hội yếu*, trực thuộc *Bí thư sảnh* biên soạn. Phương pháp biên soạn *Tống hội yếu* là dựa vào các bản gốc của chiếu thư, tấu chương dưới triều Tống, phân chúng thành các loại, mục rồi tập hợp lại mà thành. Bộ sách này trải qua 10 lần tu soạn và được khắc in thành 3000 quyển. *Tống hội yếu* được xếp vào loại sách sử viết theo thể *Đoạn đại điển chí* tức là ghi chép lại điển chương chế độ của một triều đại.

Sau khi nhà Tống sụp đổ, *Tống hội yếu* được nhà Nguyên đưa từ Lâm An theo đường biển mang về Bắc Kinh và được lưu ở Quốc sử viện. Sang thời Minh, Chu Nguyên Chương sau khi đánh đuổi nhà Nguyên ra khỏi lãnh thổ Trung Quốc, đã đem *Tống hội yếu* về kinh đô Nam Kinh. Đến khi Minh Thành Tổ rời đô, bộ sách này cũng được chuyển về Bắc Kinh và được lưu giữ trong Văn Uyên Các. Sau này, các sử quan nhà Minh đã bổ sung *Tống hội yếu* vào *Vĩnh Lạc đại điển*. Đến đời Minh Tuyên Tông (1398 - 1435), trong một lần Văn Uyên Các bị cháy, một bộ phận của *Tống hội yếu* đã bị hủy hoại. Sang thời Thanh, vào đời Gia Khánh (1796-1820), học giả Từ Tùng¹¹ đã dựa vào *Vĩnh Lạc đại điển* sao chép và chỉnh lý lại còn khoảng gần 600 quyển. Đến thời Dân Quốc, Thư viện Bắc Bình đã tổ chức chỉnh lý, rút gọn 600 quyển của Từ Tùng thành 200 tập, sau đó giao cho Đại đồng thư cục xuất bản bộ sách này và đặt tên nó là *Tống hội yếu tập cáo*. Cách biên soạn dựa trên cơ sở tôn trọng văn bản gốc của Từ Tùng đã làm cho *Tập cáo* vẫn giữ nguyên được giá trị gốc của *Hội yếu*.

Đánh giá về *Tập cáo*, trong Lời giới thiệu của *Tống hội yếu tập cáo* (Bản điểm hiệu) do Nhà xuất bản Cổ tịch Thượng Hải xuất bản, Giáo sư Thư Đại Cang – Phó Viện trưởng Học viện Lịch sử - Văn hóa, kiêm Viện trưởng Viện nghiên cứu cổ tịch của Đại học Tứ Xuyên cho rằng: “*Tống hội yếu tập cáo* cùng với *Tống sử* và *Tư trị thông giám trường biên* chính là ba đại kho tàng quý giá về lịch sử của triều Tống”. Trong “ba đại kho tàng” ấy, *Tống hội yếu tập cáo* nổi bật ở tính thời điểm, tính quan phương và tính gốc của tư liệu.

Bắc) làm phương trâm chỉ đạo chiến lược cho toàn bộ hành động quân sự. Trên cơ sở đó, Bắc Tống đã lần lượt tiến hành chiến tranh và đánh bại Kinh Nam, Hồ Nam (962), Hậu Thục (965). Lúc này, trong số 10 quốc gia của *thời kỳ Thập quốc*, chỉ còn lại Nam Hán, Nam Đường và Ngô Việt.

Sau khi biết tin Hậu Thục bị tiêu diệt, để tránh đối đầu với nhà Tống, Nam Đường và Ngô Việt lần lượt sai sứ xin thần phục, chỉ duy có Nam Hán là cự tuyệt xưng thần¹². Trước tình hình đó, nhà Tống đã tạm thời bỏ qua việc tấn công hai nước cận kề là Nam Đường và Ngô Việt, để lựa chọn Nam Hán ở phía Nam để thị uy sức mạnh. Tháng 6 năm 969, Tống Thái Tổ giao cho *Tả bổ khuyết* Vương Minh làm *Kinh Hồ chuyển vận sứ*, chuẩn bị lương thảo, chiến cụ cho cuộc chiến tranh với Nam Hán. Tháng 9 năm 970, Tống Thái Tổ lệnh cho đại tướng Phan Mỹ đem quân đi đánh Nam Hán, đến đầu năm 971, Nam Hán đã hoàn toàn bị tiêu diệt. Sự tồn tại của chính quyền Nam Hán là một chướng ngại ngăn trở về mặt địa lý đối với nhà Tống, trong việc tấn công Đại Cồ Việt. Vì vậy, việc Tống Thái Tổ chủ trương tiến hành xâm lược quốc gia này, có ảnh hưởng trực tiếp tới Đại Cồ Việt.

Trong đoạn giới thiệu về triều Đinh, *Tập cáo* chép: “*Dương Đình Nghệ lấy Nha tướng Đinh Công Trứ làm Nhiếp Hoan Châu Thứ sử kiêm Ngự phiên đô đốc, Công Trứ chết đi, con trai là Bộ Lĩnh kế thừa. Đến đây, Bộ Lĩnh với con trai là Liễn cùng xuất binh 3 vạn người đánh đuổi các phe phái ấy, đánh bại bọn Xứ Bình, bè lũ tan rã, dân trong nước biết được công đức của ông, bèn cùng nhau lập Bộ Lĩnh làm Thống soái Giao Châu, hiệu là Vạn Thắng Vương. khoảng (khuyết) năm, Bộ Lĩnh tự ý lập Liễn làm Tiết độ sứ*”¹³. *Tống sử* và *Tục Tư trị thông giám* trường biên đều ghi chép tương tự, các sử liệu này đều cho rằng, Đinh Bộ Lĩnh lên ngôi không lâu thì phong cho con là Đinh Liễn làm Tiết độ sứ. Như vậy, việc phong Đinh Liễn làm Nam Việt Vương vào năm 969 là nằm trong mưu tính chính trị của Đinh Tiên Hoàng.

Trong thập niên 60, của thế kỷ thứ X, hai quốc gia Bắc Tống và Đại Cồ Việt lần lượt ra đời bởi hai vị Hoàng đế sáng lập là Triệu Khuông Dận và Đinh Bộ Lĩnh. Tuy nhiên, cách thức lập quốc của hai vị hoàng đế này lại có nhiều khác biệt. Trong khi Triệu Khuông Dận dùng thủ đoạn chính trị để làm binh biến Trần Kiều, đoạt chính quyền từ tay nhà Hậu Chu thì Đinh Bộ Lĩnh lại dùng sức mạnh quân sự và các biện pháp ngoại giao nhằm thu phục 12 sứ quân, để lên ngôi chí tôn. Đinh Bộ Lĩnh lập nước Đại Cồ Việt, trong tư cách người chủ của một quốc gia thống

¹² Lý Đào: *Tục tư trị thông giám trường biên*, quyển 11, xem phần Tống Khai Bảo tháng 9 năm thứ 3.

¹³ Từ Tùng, *Tống hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên di 4 - Giao Chỉ*, Sđd, tr.9778 - 9779. Nguyên văn: “楊廷藝以牙將丁公著攝驪州刺史兼禦蕃都督，（公著死，子部領繼之）。至是，部領與其子璉同率兵三萬人逐其黨，擊敗處（玘等，賊黨潰散），部民德之，乃共立部領為交州帥，號曰大勝王。部領率闕年，（私）命璉為節度使”

nhất, còn Triệu Khuông Dận sau khi lập nên nhà Tống, vẫn đang phải tìm các giải pháp để thống nhất đất nước. Trong cái tâm thế hiên ngang đã *bình thiên hạ* ấy, Đinh Tiên Hoàng hẳn nhiên không muốn cúi đầu trước vua nhà Tống. Nhằm tạo dựng nên cái thế đồng đẳng “mỗi bên hùng cứ một phương” với Tống Thái Tổ và phục vụ cho chuyến đi sứ sang nhà Tống, Đinh Tiên Hoàng đã phong cho con trai cả làm Nam Việt Vương để hợp pháp hóa vai trò của Đinh Liễn, khiến ông có được chính danh để giao thiệp và nhận sắc phong từ phía Tống.

Qua đó, có thể thấy rằng, chính sách ngoại giao của Đại Cồ Việt đã thể hiện ý thức độc lập dân tộc rất mạnh mẽ. Nó cho thấy cái khí phách hiên ngang, tinh thần tự tôn cao độ của Đại Thắng Minh Hoàng đế. Tinh thần “vô tổn Hoa hạ”, tức không chịu thua kém người Trung Hoa của người Việt, không phải đến thời Lý, Trần hay Hậu Lê mới có, mà đã được khẳng định ngay từ thế kỷ X thông qua chính sách này của triều Đinh.

Sự kiện mở đầu cho mối quan hệ giữa Đại Cồ Việt và Bắc Tống, vào năm 970, như ghi chép của sử liệu Việt Nam là phù hợp với bối cảnh lịch sử lúc bấy giờ, “*nhưng có lẽ chuyến đi sứ năm 970 đã không mang lại kết quả là bao nhiêu, cho nên các sử gia cũng bỏ qua không ghi tên vị chánh sứ*”¹⁴. Vấn đề gì đã nảy sinh, khiến cho quan hệ hai nước không mang lại kết quả là bao nhiêu như vậy?

Chuyến đi sứ sang Tống của phái đoàn nhà Đinh, vào năm 970, ban đầu đã thu được kết quả tích cực. Phía Tống đã dự định phong vương cho đại diện của triều Đinh, như ghi chép của *Việt sử lược*¹⁵. Tuy nhiên, đồng thời với việc cử sứ bộ sang Tống, Đinh Tiên Hoàng đặt niên hiệu là Thái Bình, hoàn thiện khâu cuối cùng của việc xưng đế. Hành động này của Đinh Tiên Hoàng đã đi ngược lại “trật tự thế giới kiểu Trung Hoa” với nguyên tắc chỉ có một Hoàng đế duy nhất là Hoàng đế Trung Quốc. Vì vậy, năm 971, Tống Thái Tổ đã sai người mang thư sang trách móc (tạm gọi là: *Bức thư năm 971*), với những lời lẽ hết sức gay gắt: “*Tống nghe tin vương xưng tôn hiệu, sai người đưa thư cho vương, đại lược rằng: “Trung Quốc với man di, cũng như người ta có tứ chi, nếu như lòng bụng chưa yên, thì chân tay lẽ nào trị được. Xứ Giao Châu nhỏ bé, ở xa tại cuối trời, cuối Đường lắm việc chưa kịp phân xử. Nay, thánh triều che chở muôn nước, nghiệp thái bình đã được thành công. Đợi người đến châu cho vui lòng trăm. Người không theo phục làm ta bặt lòng. Khiến ta phải dùng kế chặt chân, tiện đốt, làm*

¹⁴ Nguyễn Minh Tường: “*Họ Đinh với một nghìn năm đồng hành cùng lịch sử dân tộc*”, trong cuốn: “*Họ Đinh với lịch sử phát triển của dân tộc*”. Nhà xuất bản Hồng Đức, Hà Nội, 2018.

¹⁵ Khuyết danh, *Việt sử lược* chép: “*Cái nguyên là năm đầu hiệu Thái Bình. Nhà Tống phong vua làm An Nam quận vương*”. Sđd, tr.55. Căn cứ vào ghi chép của các bộ sử Trung Quốc và *Toàn thư* cũng như những phân tích ở trên, có thể thấy rằng, đây chỉ là việc nhà Tống dự kiến phong vương cho Đinh Tiên Hoàng. Về tính chính xác của tước phong *An Nam quận vương*, chúng tôi sẽ tiếp tục khảo cứu ở phần 3.

*cỏ nước người, hối mà sao kịp*¹⁶. GS. Trần Quốc Vượng căn cứ vào nhận định của *Toàn thư* nên cho rằng *Việt sử lược* đã nhầm lẫn giống *Đại Việt sử ký* của Lê Văn Hưu. Tuy nhiên, những lập luận của *Toàn thư* trong nhận định này là có nhiều điểm chưa thực sự chính xác (chúng tôi sẽ thảo luận vấn đề này ở phần bốn).

Như vậy, mặc dù, vào năm 970, triều Đinh đã chủ động cử sứ thần sang nhà Tống, nhưng do hai bên xuất hiện mâu thuẫn trong vấn đề xưng đế của Đinh Tiên Hoàng nên hai nước đã chưa thể thiết lập quan hệ ngoại giao. Trước đó, Nam Hán đã cự tuyệt xưng thần với nhà Tống, đến đây, Đinh Tiên Hoàng lại xưng đế. Thông tin này rõ ràng là gây ra nhiều bất lợi cho việc thực hiện chính sách *viễn giao cận công* của họ. Đặc biệt là trong hoàn cảnh, bộ tham mưu của Tống muốn liên kết với Ngô Việt để tiêu diệt Nam Đường. Có lẽ, vì vậy, phía Tống một mặt sử dụng biện pháp đe dọa triều Đinh, mặt khác, tìm cách ngăn chặn các thông tin liên quan đến Đại Cồ Việt. Cho nên, vào năm 970, chúng ta không thấy các bộ sử của Trung Quốc ghi chép về phái đoàn của nhà Đinh đi sứ sang Tống, cũng như việc Đinh Tiên Hoàng xưng đế. Tất cả những nội dung này, sau đó, được các sứ thần nhà Tống chép vào năm 973, thời điểm mà hai nước đã có sự thống nhất về mặt quan điểm.

2. Nhà Đinh điều chỉnh trong đối sách ngoại giao với nhà Tống

Bức thư của nhà Tống gửi tới Đại Cồ Việt vào năm 971, hẳn là khiến cho người đây sự tự tôn như Đinh Tiên Hoàng vô cùng tức giận. Vị hoàng đế của nước Đại Cồ Việt cũng có những động thái đối phó của mình. Đinh Thái Bình năm thứ 2 (tức năm 971, đúng vào năm mà triều Tống sai người mang thư đe dọa), Đinh Tiên Hoàng đã “*lấy Nguyễn Bặc làm Định quốc công, Lưu Cơ làm Đô hộ phủ sứ, Lê Hoàn làm Thập đạo tướng quân*”¹⁷. Trước đó, không thấy chính sử nước ta ghi chép về vấn đề này, cho nên, các nhà nghiên cứu đều cho rằng, đây là đợt phong thưởng quan chức đầu tiên.

Thông thường, ngay sau khi làm lễ đăng cơ, Hoàng đế phải sắp đặt xong quan chức, triều nghi, để bộ máy nhanh chóng đi vào hoạt động. Không lý gì, vị quốc chủ đã tự xưng là Hoàng đế, lập năm hoàng hậu, sau đó phong con trai cả làm Nam Việt vương, lại không sắp đặt quan chức, không phong thưởng cho những người có công giúp mình dựng nghiệp; mà phải đợi tới tận ba năm sau ngày đất nước thống nhất, mới thực hiện công việc quan trọng này. Việc sắp đặt quan chức chắc chắn phải được Đinh Tiên Hoàng thực hiện, từ năm 968, như bình luận của

¹⁶ Khuyết danh, *Việt sử lược*, Sdd, tr.55.

¹⁷ Ngô Sĩ Liên và các sứ thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư, tập 1*, Sdd, tr.211.

Lê Văn Hưu ở sự kiện này: “*Vua mở nước dựng đô, đối xung hoàng đế, đặt trăm quan, lập sáu quân, chế độ gần đầy đủ, có lẽ ý trời vì nước Việt ta mà lại sinh bậc thánh triết để tiếp nối quốc thống của Triệu Vương chăng?*”¹⁸.

Vì vậy, đợt sắc phong vào năm 971 của triều Đinh, ngoài việc củng cố bộ máy quan lại thì còn phải được hiểu là động thái chuẩn bị về mặt nhân sự để đối phó với nguy cơ bị xâm lược như tuyên bố của nhà Tống. Trong số bốn công thần khai quốc gắn bó với Đinh Tiên Hoàng từ thuở nhỏ là: Nguyễn Bặc, Đinh Điền, Lưu Cơ và Trịnh Tú, chỉ có hai người được phong là Nguyễn Bặc và Lưu Cơ, ngoài ra, còn có Lê Hoàn vốn là người dưới trướng của Đinh Liễn. Trong ba vị trí được phong, có hai người xuất thân từ đội ngũ tướng lĩnh là Nguyễn Bặc và Lê Hoàn. Đây có lẽ là những người có cùng quan điểm với Đinh Tiên Hoàng trong việc đối phó với nhà Tống.

Ngoài việc củng cố vị trí ở trong triều cho những nhân vật này, Đinh Tiên Hoàng còn cho “*Tăng thống Ngô Chân Lưu được ban hiệu là Khuông Việt đại sư, Trương Ma Ni làm Tăng lục, Đạo sĩ Đặng Huyền Quang được trao chức Sùng chân uy nghi*”¹⁹. Đạo Phật và Đạo giáo đương thời là những tôn giáo có ảnh hưởng sâu sắc đối với đời sống chính trị, cũng như trong dân chúng của nước Đại Cồ Việt. Những nhân vật được phong này, đều là những người có khả năng dùng ảnh hưởng cá nhân và tôn giáo của mình, để huy động sức dân, nhằm chống lại cuộc xâm lược của nhà Tống.

Những lập luận trên càng được củng cố, nếu như chúng ta xem xét đến cá tính của Đinh Tiên Hoàng. Năm 951, khi Nam Tấn vương và Thiên Sách vương tấn công vào cứ địa của Đinh Bộ Lĩnh mà không thu được thắng lợi, đã đem Đinh Liễn - lúc ấy đang làm con tin trong trướng hai vương, treo lên cây sào và sai người báo cho Đinh Bộ Lĩnh biết, nếu như không đầu hàng thì sẽ giết Đinh Liễn, nghe tin đó “*Bộ Lĩnh tức giận nói: "Đại trượng phu chỉ mong lập được công danh, há lại bắt chước thói đàn bà xót con hay sao?". Liễn sai hơn mười tay nỏ nhắm Liễn mà bắn. Hai vương kinh sợ: "Ta treo con nó lên là muốn để nó đòi tiếc con mà ra hàng cho chúng. Nó tàn nhẫn như thế, còn treo con nó làm gì". Bèn không giết Liễn mà đem quân về*”²⁰. Hành động này cho thấy, Đinh Bộ Lĩnh là người rất có khí phách, biết mưu cầu việc lớn, không run sợ trước những lời đe dọa của kẻ thù. Trong cuộc dẹp loạn 12 sứ quân, cho dù thực lực buổi ban đầu không bằng một số sứ quân khác, nhưng ông không hề sợ hãi mà lần lượt thu phục và đánh bại tất cả các đối thủ còn lại. Rõ ràng, Đinh Bộ Lĩnh là người “*Uy vũ bất năng*

¹⁸ Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư, tập 1*, Sdd, tr.211.

¹⁹ Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư, tập 1*, Sdd, tr.212

²⁰ Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư, tập 1*, Sdd, tr.211.

*khuất*²¹ tức: không cúi đầu phục tùng trước bất cứ thế lực nào, một trong những phẩm chất cần phải có của bậc *đại trượng phu* như khẳng định của Mạnh Tử và như chính ông đã tuyên bố vào năm 951. Vì vậy, khi đối mặt với những lời đe dọa của nhà Tống, Đinh Bộ Lĩnh cũng không hề e sợ, mà ngay lập tức có sự chuẩn bị để đương đầu với kẻ địch.

Trước thái độ cứng rắn của Đinh Tiên Hoàng, phía Tống đã để lộ ý định xâm lược nước ta. Vào tháng hai nhuận, năm 972, Triệu Khuông Dận đã “*xuống chiếu cho Hải Môn*²² *đóng thuyền thông đạo*”²³, nhằm chuẩn bị phương tiện hành quân, cho việc xâm lược Đại Cồ Việt. Do cuộc chiến tranh với Nam Hán vừa mới kết thúc, nên các con đường bộ dẫn quân đến Đại Cồ Việt đều bị tàn phá, vẫn chưa kịp sửa chữa. Vì vậy, triều Tống đã tính đến phương án tiến quân xâm lược nước ta bằng đường thủy.

Nhưng tại sao cuộc chiến giữa Bắc Tống và Đại Cồ Việt lại không diễn ra:

Trước tiên, nhận thấy những động thái có phần căng thẳng và quyết liệt của đối phương, triều Đinh đã uyển chuyển thay đổi đối sách ngoại giao. *Toàn thư* chép: “*Thái Bình năm thứ 3, sai Nam Việt Vương Liễn sang sứ thăm nhà Tống*”²⁴. Mục đích của chuyến đi này, hẳn là nhằm xoa dịu không khí căng thẳng trong quan hệ hai nước. Vậy ai là người đã làm Đinh Tiên Hoàng thay đổi chính sách cứng rắn của mình?

Trên cơ sở logic hóa những dữ liệu hiện có, có thể thấy rằng, người đưa ra chủ trương hòa hoãn với nhà Tống trong triều đình nhà Đinh chính là Đinh Liễn và những người ủng hộ ông, bởi những nguyên nhân sau:

Thứ nhất, trong thời Đinh, tất cả các chuyến đi sứ sang nhà Tống được nhắc đến trong sử sách nước ta, đều do các đại thần lĩnh trọng trách như: Nguyễn Tử Du, Trịnh Tú, Trần Nguyên Thái, Vương Thiệu Tộ..., chỉ duy nhất chuyến đi sứ năm 972 là do con trai của Hoàng đế dẫn đầu. Trong giai đoạn này, có không ít con cái của các vị vua lân bang đến xin cầu phong và làm con tin chính trị cho nhà Tống. Theo những ghi chép của *Tống sử*, các hoàng tử của Nam Đường và Ngô Việt đều được cử tới

²¹ Sách *Mạnh tử*, chương *Đề Văn Công hạ*. Nguyên văn: “富貴不能淫，貧賤不能移，威武不能屈，此之謂大丈夫 - Phú quý bất năng dâm, bần tiện bất năng di, uy vũ bất năng khuất, thử chi vị đại trượng phu”. Dịch nghĩa: Giàu sang không thể cám dỗ, nghèo khó không thể chuyển lay, quyền uy không thể khuất phục. Như vậy được gọi là đại trượng phu.

²² Hải Môn: Nay là trấn Hải Môn thuộc quận Triều Dương, thành phố Sán Đầu, tỉnh Quảng Đông, Trung Quốc. Là vùng cửa biển, nơi hợp lưu của ba con sông: Hàn Giang, Dung Giang và Luyện Giang, từ đó, dẫn nước ra Vịnh Bắc Bộ.

²³ Từ Tông, *Tống hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên di 4 - Giao Chỉ*, Sđd, tr.9779. Nguyên văn: “太祖開寶五年閏二月，詔海門造舟船通道。” Sự kiện được ghi chép vào tháng 2 nhuận, Thái tổ Khai Bảo năm thứ 5 (972)

²⁴ Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư*, tập 1, Sđd, tr.211

Trung Nguyên triều cống và sau đó ở lại làm con tin²⁵. Dưới triều Tiền Lê, Lê Hoàn cũng đã từng cử con trai là Hành quân vương Minh Đê đi sứ sang nhà Tống, vào năm 1004 và ở lại đó đến năm 1006, mới trở về nước²⁶. Như vậy, có thể khẳng định ghi chép của *Toàn thư*, về chuyến đi sứ sang Trung Quốc của Đinh Liễn là có cơ sở tin cậy. Có lẽ, Đinh Liễn đã lo lắng về việc một lần nữa phải trở thành con tin, cho nên trong chuyến đi sứ lần này, ông đã không để lộ thân phận. Vì vậy, chúng ta hoàn toàn không thấy các bộ sử của nhà Tống ghi nhận về sự có mặt của ông. Thế nhưng, việc đích thân đi sứ sang Trung Quốc cũng cho thấy, Đinh Liễn hoặc là chủ soái hoặc cũng là có cùng quan điểm với nhóm đề ra chủ trương hoàn hảo trong triều đình nhà Đinh.

Thứ hai, nếu như có một người trong bộ máy lãnh đạo cao cấp của triều Đinh không muốn chiến tranh xảy ra nhất thì đó chắc hẳn là Đinh Liễn, bởi ông đã từng khổ cực làm con tin cho Hậu Ngô Vương và từng suýt chút nữa mất mạng trong cuộc chiến này. Với tâm lý đã từng thoát chết ấy, ắt hẳn sẽ thôi thúc Đinh Liễn cùng với những người ủng hộ mình thuyết phục Đinh Tiên Hoàng thay đổi quyết định.

**Bảng 2: Nhà Tống sắc phong tước hiệu cho Đinh Liễn
và các vị vua của Đại Cồ Việt thế kỷ X²⁷**

NHÂN VẬT	TƯỚC HIỆU DO NHÀ TỐNG PHONG
Đinh Tiên Hoàng	Cho làm Đặc tiến, Kiểm hiệu Thái sư, Thượng trụ quốc, phong là Giao Châu quận vương, thực ấp 1 vạn hộ, thực thực phong 1 nghìn hộ (Nguyên văn: 可特进、检校太师、上柱国, 封交址郡王, 食邑一万户, 食实封一千户)
Đinh Liễn	Cho làm Đặc tiến, Kiểm hiệu Thái sư, sung Tĩnh Hải quân Tiết độ, Quán nội Quan sát xứ, Trí đẳng xứ, An Nam đô hộ, Sứ tri tiết, Đô đốc Giao Châu chư quân sự, Ngự sử đại phu, Thượng trụ quốc, phong là Khai Quốc công quận Tể Âm, thực ấp 1 vạn hộ, thực thực phong (khuyết) hộ, ban cho là Suy thành thuận hóa công thần. (Nguyên văn: 可特进、检校太师, 充静海军节度、管内观察处置等使、安南都护、使持节都督交州诸军事、御史大夫、上柱国, 封济阴郡开国公, 食邑一万户, 食实封阙户, 赐推诚顺化功臣。)

²⁵ Thoát Thoát, *Tống sử*, quyển 2, bản kỷ 2, Xem phần Thái tổ niên hiệu Kiến Long năm thứ nhất và năm thứ 3, sdd.

²⁶ Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư, tập 1*, Sdd, tr.231.

²⁷ Bảng này được lập dựa trên cơ sở những ghi chép của *Tống hội yếu tập cáo*

NHÂN VẬT	TƯỚC HIỆU DO NHÀ TỔNG PHONG
Lê Đại Hành	<p>Quyền Tri Giao Châu Tam sứ lưu hậu Lê Hoàn, cho làm Kim tử quang lộc đại phu, Kiểm hiệu Thái bảo, Sứ tri tiết, Đô đốc Giao Châu chư quân sự, An Nam đô hộ, sung Tĩnh Hải quân tiết độ, Giao Châu quản nội Quan sát sứ, Trí đẳng xứ, Thượng trụ quốc, Kinh Triệu quận hầu, thực ấp 3 nghìn hộ, nên cho hiệu là Suy thành thuận hóa công thần.</p> <p>(Nguyên văn: 权知交州三使留后黎桓, 可金紫光禄大夫、检校太保、使持节都督交州诸军事、安南都护, 充静海军节度、交州管内观察处置等使、上柱国、京兆郡侯, 食邑三千户, 仍号推诚顺化功臣。)</p>
Lê Long Đĩnh	<p>Chế trao cho Lê Long Đĩnh Kiểm hiệu Thái úy, Tĩnh Hải quân Tiết độ sứ, An Nam đô hộ, phong Giao Chi quận vương, ban cho Suy thành thuận hóa công thần</p> <p>(Nguyên văn: 制授黎龙廷检校太尉、静海军节度使、安南都护, 封趾郡王, 赐推诚顺化功臣。)</p>
Lý Thái Tổ	<p>Chế trao cho Tĩnh Hải quân lưu hậu Lý Công Uẩn làm Đặc tiến, Kiểm hiệu Thái phó, An Nam đô hộ, Tĩnh Hải quân Tiết độ, Quan sát xứ, Trí đẳng xứ, Giao Chi quận vương, thực ấp 3 nghìn hộ, thực thực phong 1 nghìn hộ, kiêm Ngự sử đại phu, Thượng trụ quốc, đặc biệt ban cho Suy thành thuận hóa công thần, nên ban cho bộ áo, thắt lưng kim ngân và tiền vật.</p> <p>(Nguyên văn: 制授权静海军留后李公蕴特进、检校太傅、安南都护、静海军节度观察处置等使、交趾郡王, 食邑三千户, 食实封一千户, 兼御史大夫、上柱国, 特赐推诚顺化功臣, 仍赐袭衣、金银带、器币。)</p>

Thứ ba, giống như việc phát hiện ra Đinh Tiên Hoàng xưng đế, phía Tống hẳn cũng có thông tin tình báo để biết được Đinh Liễn là người có chủ trương giao hảo. Vì vậy, Triệu Khuông Dận đã đánh giá rất cao vai trò của ông. Trong bức sắc phong của nhà Tống sách phong cho Đinh Liễn, vào tháng 4, năm 973, đã thể hiện rất rõ điều này: “*thuận cho làm Đặc tiến²⁸, Kiểm hiệu Thái sư, cho gánh vác Tĩnh hải*

²⁸ Đặc tiến: Là một chức quan có từ thời Tây Hán, địa vị tương đương với Tam công: Thái sư, Thái phó, Thái bảo. Theo quan chế thời Tống, chức *Đặc tiến* thuộc *Tòng nhất phẩm*.

quân Tiết độ, quản nội Quan sát xứ trí đẳng sứ, An Nam đô hộ Sứ trí tiết²⁹, Đô đốc Giao Châu chư quân sự, Ngự sử đại phu, Thượng trụ quốc, phong cho làm Khai quốc công của quận Tế Âm³⁰, thực ấp 1 vạn hộ³¹, thực phong (khuyết) hộ, ban cho là Suy thành thuận hóa công thần³². Nhìn vào bảng 1, có thể thấy ngoại trừ Đinh Tiên Hoàng được phong là Đặc tiến, Kiểm hiệu Thái sư, thực ấp 1 vạn hộ giống như Đinh Liễn, các vua về sau của nước ta là: Lê Đại Hành, Lê Long Đĩnh, Lý Thái Tổ, trong lần phong đầu tiên chỉ bắt đầu là Kiểm hiệu Thái phó hoặc Kiểm hiệu Thái bảo thực ấp với chỉ một ngàn hộ³³. Không những thế, theo ghi chép của sử sách của Trung Quốc, nhà Tống đã sắc phong cho Đinh Liễn ngay từ năm 973 và đến năm 975, mới sắc phong cho Đinh Tiên Hoàng. Rõ ràng, nhà Tống đã dành cho Đinh Liễn một sự ưu ái đặc biệt, dù ông không ở vị trí quốc chủ, nhưng vẫn được những đặc phong tương đương với vị thế ấy. Ngay đến cả các đại thần trong phái đoàn này, cũng được phía Tống phong tước rất cao. Tháng 6, năm 973, Tập cáo chép: “Lấy Tiến phụng sứ của Giao Châu là Trịnh Tú và Vương Thiệu Tộ làm Ngân thanh Quang lộc đại phu, Kiểm hiệu Tả tán Kỵ thường tự, kiêm Ngự sử đại phu, Thượng trụ quốc”³⁴

Hai nhân vật khác là Đinh Điền và Trịnh Tú cũng là những người có khả năng ủng hộ chủ trương hòa hoãn của Đinh Liễn. Họ vốn là hai trong số bốn người bạn thân thuở nhỏ của Đinh Tiên Hoàng, đều là những bậc khai quốc công thần của triều Đinh, nhưng cả hai đều không được Đinh Tiên Hoàng xem xét đến trong đợt phong quan chức vào năm 971. Điều đó cho thấy, Đinh Điền và Trịnh Tú có khả năng không cùng quan điểm với Hoàng đế, nên đã bị gạt bỏ khỏi danh sách được phong.

3. Về vấn đề tước phong *Giao Chỉ quận vương* của Đinh Liễn

²⁹ Sứ trí tiết: Thời Ngụy Tấn Nam Bắc Triều, đại diện cho quyền lực của Hoàng đế nắm quyền chính trị, quân sự ở mỗi địa phương gọi là Sứ trí tiết.

³⁰ Quận Tế Âm: là tên một quận được lập ra từ thời Hán. Ngày nay, quận Tế Âm nằm ở Tây Bắc huyện Định Đào, tỉnh Sơn Đông, Trung Quốc.

³¹ *An Nam chí lược* chép thực ấp của Đinh Liễn chỉ có 1000 hộ. Ghi chép này của Lê Tắc là không chính xác. Thực ấp được phong của Kiểm hiệu Thái sư phải là 1 vạn hộ.

³² Từ Tùng, *Tổng hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên di 4 - Giao Chỉ*, Sđd, tr.9779. Nguyên văn: “可特進、檢校太師、充靜海軍節度、管内觀察處置等使、安南都護、(使持節都督交州諸軍事)、禦史大夫、上柱國、封濟陰郡開國公、食邑一萬戶、食實封闕戶、賜推誠順化功臣”.

³³ Xem thêm *Tổng hội yếu tập cáo, Tổng sử và Đại Việt sử ký toàn thư* về những lần phong cho các nhân vật trên.

³⁴ Từ Tùng, *Tổng hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên di 4 - Giao Chỉ*, Sđd, tr.9779. Nguyên văn: “六月、以交州進奉使鄭瑋、王紹祚並為銀(青光祿大夫、檢校)左散騎常侍、兼禦史大夫、上柱國。”

Nguyên nhân chính khiến cho cuộc chiến tranh giữa nhà Tống và nhà Đinh đã không nổ ra, là bởi triều Đinh đã chấp thuận một số yêu sách của phía Tống. Ở chiều ngược lại, nhà Tống đã phản ứng ra sao, trước sự thay đổi này của phía Đại Cồ Việt?

Năm 971, sau khi Nam Hán hoàn toàn bị tiêu diệt đã đẩy Nam Đường vào tình thế ba mặt lãnh thổ đều giáp với Bắc Tống. Trước hoàn cảnh đó, Nam Đường hậu chủ Lý Dục (937 - 978) một mặt tiếp tục thân phục, sai sứ triều cống và nhận sắc phong, nhưng mặt khác đã tiến hành bố trí binh lực ở các địa điểm trọng yếu tiếp giáp với nhà Tống ở phía hạ du sông Trường Giang, nhằm đề phòng bị khả năng bị tấn công bất ngờ. Cách bố trí lực lượng như vậy, tạo ra cảm giác an toàn cho Nam Đường, nhưng lại gây ra bất an cho phía Tống. Không có gì đảm bảo khi đang tiến hành xâm lược Đại Cồ Việt, Nam Đường không nhân cơ hội đó mà bất ngờ công kích vào lãnh thổ, đẩy quân đội của nhà Tống vào tình thế *lưỡng đầu thọ địch*.

Giữa lúc mà Tống Thái Tổ đang phân vân trong việc tấn công “kẻ thù sau lưng” mình là Nam Đường hay quốc gia “cứng đầu” Đại Cồ Việt, thì gặp dịp nhà Đinh cử phái đoàn đi sứ sang Tống vào năm 972. Thật trùng hợp, khi phái đoàn của Đinh Liễn qua biên giới thì đó cũng là ngày lễ truyền thống của Trung Quốc - Tết Nguyên Đán. Có lẽ, vì đã chịu sự cai trị của chế độ quân chủ Trung Hoa trong một ngàn năm, nên nhà Đinh đã rất rõ tầm quan trọng của ngày Tết ở Trung Quốc nên Đinh Liễn hẳn là đã nắm bắt tâm lý hòa hiếu, yên vui trong năm mới của người Trung Hoa để đến viếng thăm nhà Tống trong dịp này và xoa dịu đi sự căng thẳng giữa hai bên. Tuy nhiên, nhà Tống lấy cơ Tết Nguyên Đán để bắt phái đoàn của Đinh Liễn phải đợi ở Ung Châu cho đến sau dịp Tết mới được tiếp tục hành trình đến Biện Kinh, đây cũng là một cách để Liễn nếm thử uy quyền của Thiên tử. Và đây cũng chính là lý do tại sao phái đoàn này đi từ Hoa Lư cuối năm 972 nhưng mãi đến cuối tháng 4 năm 973 mới có thể tới được kinh đô của nhà Tống.

Có lẽ, ngay sau khi Tết Nguyên Đán kết thúc, đoàn đại biểu của nhà Đinh tiếp tục hành trình đến Biện Lương. Hai bên Tống và Việt đã tổ chức một cuộc đàm phán tại Biện Kinh vào tháng 4 năm 973. Đinh Liễn và các thành viên trong phái đoàn đã cố gắng thuyết phục nhà Tống rằng cha ông đã trao lại quyền lực cho ông và từ bỏ danh hiệu hoàng đế. Trên thực tế, lúc đó mọi sự chú ý tập trung của nhà Tống là nhắm vào Nam Đường, cho nên chỉ cần Đinh Bộ Lĩnh từ bỏ việc tự xưng hoàng đế là đủ so với mục tiêu thực tế của nhà Tống. Nhiệm vụ của Đinh Liễn khi sang thăm nhà Tống đã đạt được những tiến triển đáng kể và nhà Tống đã tạm thời đình chỉ các hoạt động quân sự chống lại Đại Cồ Việt. Do đó, Tống Thái Tổ “nhanh chóng công nhận tính hợp pháp của họ Đinh trong hệ thống triều cống của Trung Quốc, và đánh giá của

ông về 'lòng ngưỡng mộ văn hóa Trung Quốc' nên đã xếp họ Đinh vào phạm trù nền văn minh Trung Quốc, mà không phải là người nước ngoài"³⁵.

Đến thời điểm này, nhà Tống hoàn toàn yên tâm ở mạn phía Nam. Để tiến thêm một bước chuẩn bị cho chiến tranh, Tống Thái Tổ đã sai người liên kết với Ngô Việt ở phía đông để tạo thành thế gọng kìm, nhằm tiêu diệt Nam Đường. Tháng 9 năm 974, nhà Tống lấy 10 vạn binh mã, chia quân 3 đường, trong đó có một cánh quân của Ngô Việt tấn công Nam Đường ở mạn phía đông. Chính sách đối ngoại *Viễn giao cận công* của nhà Tống đã phát huy tối đa hiệu quả, năm 975, Nam Đường đã nhanh chóng sụp đổ trước mưu tính chính trị đó.

Để phục vụ cho chính sách *Viễn giao cận công*, năm 973, nhà Tống đã cử một sứ bộ đến Hoa Lư để trao sắc phong. Tuy nhiên, người được sắc phong là Đinh Bộ Lĩnh hay Đinh Liễn thì sử liệu hai nước lại ghi chép không thống nhất. Các bộ sử của Trung Quốc đều cho rằng, Đinh Liễn được triều Tống sắc phong làm *Tĩnh hải quân tiết độ sứ* vào năm 973. Sau đó, vào năm 975, triều Tống mới phong cho Đinh Tiên Hoàng làm *Giao Chỉ quận vương*. *An Nam chí lược* cũng chép giống với sử liệu Trung Quốc, chỉ khác ở thời điểm sắc phong cho Đinh Liễn. Theo Lê Tắc, triều Tống đã sắc phong cho Nam Việt Vương làm *Tiết độ sứ* vào năm 971³⁶.

Trong khi đó, các tác giả của *Đại Việt sử ký toàn thư* lại cho rằng năm 973 “Nhà Tống sai sứ sang phong cho vua làm *Giao Chỉ quận vương*, Liễn làm *Kiểm hiệu Thái sư Tĩnh hải quân Tiết độ sứ*, *An Nam đô hộ*”³⁷. Đến năm 975 “nhà Tống sai Hồng lô tự khanh Cao Bảo Tự dẫn đầu bọn Vương Ngạn Phù đem chế sách sang gia phong cho Nam Việt Vương Liễn làm *Khai phủ nghi đồng tam ty*, *Kiểm hiệu thái sư*, *Giao Chỉ quận vương*”³⁸.

Riêng *Việt Sử lược* lại cho rằng, vào năm Đinh Thái Bình thứ nhất (970) “nhà Tống phong cho vua là *An Nam quận vương*”³⁹. Tước danh được nhắc đến trong đoạn chép này cho thấy sự thiếu chính xác của *Việt Sử lược*. Bởi, dưới thời Bắc Tống chỉ dùng danh từ *Giao Chỉ* để làm danh xưng cho nước ta. Khi sắc phong cho các vua nhà Đinh, Tiền Lê và Lý, phía Tống đều dùng tước *Giao Chỉ quận vương*. Phải đến năm 1164, dưới triều Tống Hiếu Tông, nhà Tống mới bắt đầu sử dụng danh xưng *An Nam*; từ đó về sau, mới dùng tước *An Nam quốc vương*. *Toàn*

³⁵ Diệp Thiệu Phi, Điền Chí Dũng, *Lược luận về sự thay đổi chính sách của chính quyền trung ương đời Tống đối với chính quyền Việt Nam*, Học báo Học viện Lã Lương, số 2, 2012 (叶少飞, 田志勇: 《宋代中央政府对越南政权转移策略论》, 文载《吕梁学院学报》, 2012年、第2期。)

³⁶ Lê Tắc: *An Nam chí lược*, Sdd, tr.97.

³⁷ Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư, tập 1*, Sdd, tr. 212.

³⁸ Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư, tập 1*, Sdd, tr. 213.

³⁹ Khuyết danh, *Việt sử lược*, Sdd, tr.55.

thur cũng xác nhận điều đó, trước năm 1164, bộ sử này hoàn toàn không ghi chép về việc nhà Tống phong tước *An Nam quận vương* cho các vị vua nước ta. Ngoài ra, với những mâu thuẫn nảy sinh ngay từ cuộc tiếp xúc đầu tiên, chúng ta có thể loại trừ khả năng phía Tống đã sắc phong cho Đinh Tiên Hoàng vào năm 970.

Trở lại với ghi chép của *Toàn thư*, về tước phong cho Đinh Tiên Hoàng và Đinh Liễn, chúng ta thấy xuất hiện một điểm rất mâu thuẫn, đó là việc cả Đinh Tiên Hoàng và Đinh Liễn đều được phong làm *Giao Chỉ quận vương*. Trong điển chương của thời Tống, không thực thi chế độ phong vương cho cả hai cha con cùng quản lý một vùng đất, trong khi người cha vẫn đang còn tại vị.

Để có thêm chứng cứ xác thực, cần thiết phải xem xét đến những cột kinh ở Hoa Lư khắc bài *Phật đĩnh Tôn thắng Đà la ni* do Đinh Liễn sai người xây dựng để cầu siêu cho người em Hạng Lang vào năm 979. Nếu như sự kiện Đinh Liễn được nhà Tống phong *Giao Chỉ quận vương* là có thật, thì tước danh ấy chắc chắn phải được khắc ghi trên những cột kinh này.

**Bảng 3: Phật đĩnh tôn thắng gia câu linh nghiệm đà la ni
ghi chép về tước hiệu của Đinh Liễn⁴⁰**

CÁC MẶT CỦA CỘT KINH	TƯỚC HIỆU ĐINH LIỄN TỰ XƯNG
Mặt thứ 6	Đệ tử Suy thành thuận hóa công thần, Tĩnh Hải quân tiết độ, Đặc tiến Kiêm hiệu Thái Sư, thự ấp 1 vạn hộ, Nam Việt Vương Đinh Khuông Liễn (Nguyên văn: 弟子推诚顺化功臣、静海军节度使、特进检校太师，食邑一万户，南越王丁匡璉)
Mặt thứ 7	Đệ tử Tiết độ sứ, Đặc tiến Kiêm hiệu Thái Sư, thự ấp 1 vạn hộ, Nam Việt Vương Đinh Khuông Liễn (Nguyên văn: 弟子节度使、特进检校太师，食邑一万户，南越王丁匡璉)
Mặt thứ 8	Đệ tử Tiết độ sứ, Đặc tiến Kiêm hiệu Thái Sư, thự ấp 1 vạn hộ, Nam Việt Vương Đinh Khuông Liễn (Nguyên văn: 弟子节度使、特进检校太师，食邑一万户，南越王丁匡璉)

⁴⁰ Bảng này được lập dựa trên các tư liệu đã công bố trong cuốn *Văn bia Hán Nôm Việt Nam từ khởi thủy đến thời Lý - Trần* do Đinh Khắc Thuân chủ biên, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2017

Lạc khoản	<p>Đệ tử Suy thành thuận hóa công thần, Tĩnh Hải quân Tiết độ sứ, Đặc tiến, Kiểm hiệu Thái sư, thực ấp 1 vạn hộ, Nam Việt vương Đinh Khuông Liễn</p> <p>(Nguyên văn: 弟子推誠順化功臣、靜海軍節度使、特進、檢校太師、食邑一萬戶、南越王丁匡璉)</p>
-----------	--

Cột kinh phật này có 8 mặt thì có đến 4 mặt là các đoạn tự xưng của Đinh Liễn (Bảng 3). Ở phần lạc khoản có đoạn như sau: “*Đệ tử là Suy thành thuận hóa, Tĩnh Hải quân Tiết độ sứ, Đặc tiến, Kiểm hiệu Thái sư, thực ấp một vạn hộ, Nam Việt vương Đinh Khuông Liễn vì vong đệ là Đại đức Đinh Noa Tăng Noa không làm điều trung hiếu, không thờ anh và cha, lại có lòng ác, trái với sự yêu thương và khoan dung, anh không thể bỏ qua đã làm tổn hại đến tính mệnh của Đại đức Đinh Noa Tăng Noa*”⁴¹. Những chức danh trong đoạn chép này, tương đối trùng khớp với những gì mà phía Tống đã phong cho Đinh Liễn và được ghi chép trong *Tập cáo* vào năm 973: “*thuận cho làm Đặc tiến, Kiểm hiệu Thái sư, cho gánh vác Tĩnh Hải quân Tiết độ, quản nội Quan sát xử trí đẳng sứ, An Nam đô hộ Sứ trì tiết, Đô đốc Giao Châu chư quân sự, Ngự sử đại phu, Thượng trụ quốc, phong cho làm Khai quốc công của quận Tế Âm, thực ấp 1 vạn hộ, thực phong (khuyết) hộ, ban cho là Suy thành thuận hóa công thần*”⁴². Đến đây, có thể khẳng định chắc chắn rằng, những ghi chép của *Toàn thư* về việc Đinh Liễn được phong là *Giao Chỉ quận vương* vào năm 975, là dường như không thực sự chính xác.

Sở dĩ có sự nhầm lẫn để đưa đến quan điểm ấy là do các sử thần nhà Hậu Lê khi biên soạn *Đại Việt sử ký toàn thư*, đã bị ảnh hưởng về tính chính danh của Nho giáo, khiến cho họ không thể lý giải được tại sao triều Tống lại sắc phong cho Đinh Liễn trước, mà không phải là cho vị Hoàng đế đầu tiên của nước Việt. Sự kiện Đinh Liễn được sắc phong vào năm 973, rồi đến năm 975 mới phong cho Đinh Bộ Lĩnh làm *Giao Chỉ quận vương* như ghi chép của sử liệu Trung Quốc, là phù hợp so với thái độ trước đó của nhà Tống.

Mặc dù, triều Đinh đã chấp nhận yêu sách về “trật tự thế giới kiểu Trung Hoa” và Đinh Bộ Lĩnh cũng đã chấp nhận thụ phong tước vương từ nhà Tống nhưng không làm thay đổi bản chất của việc Đinh Tiên Hoàng vẫn là hoàng đế của nước Đại Cồ Việt. Thành công này cho thấy, triều Đinh đã đánh giá đúng thực lực và nhìn nhận đúng ý đồ chính trị của nhà Tống. Do đó, nhà Tống không có cơ tấn công Đại Cồ

⁴¹ Hà Văn Tấn: *Về tín ngưỡng cột kinh Phật đình Tôn Thắng ở thế kỷ X*. Trong “*Một chặng đường nghiên cứu lịch sử (2001 – 2006)*”. Nhà xuất bản Chính trị quốc gia, Hà Nội 2006. Tr.309-312.

⁴² Từ Tùng, *Tổng hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên di 4 - Giao Chỉ*, Sđd, tr.9779.

Việt, từ đó tạo ra khoảng thời gian hòa bình để xây dựng đất nước, khắc phục hậu quả của chiến tranh. Đây là cơ sở tiền đề rất quan trọng, để Lê Hoàn có được thắng lợi vẻ vang trong cuộc kháng chiến chống Tống lần thứ nhất (năm 981).

4. Về vấn đề các bức thư ngoại giao dưới thời Đinh

“Bức thư năm 971” của nhà Tống gửi cho nhà Đinh trong *Việt sử lược*, có nhiều đoạn giống với bức thư được chép vào tháng 8, năm 980 (tạm gọi là: “Bức thư năm 980”), trong mục *Phế đế*, của *Toàn thư*. GS Trần Quốc Vượng trong bản dịch của *Việt Sử lược* ở phần chú thích của bức thư này, đã dựa vào *Toàn thư* để đi đến nhận định rằng, *Việt sử lược* cũng chép nhầm giống như *Đại Việt sử ký*⁴³.

Toàn thư cho rằng: “*Sử cũ chép thư này ở Đinh Kỷ, dưới năm Thái Bình thứ 2 (971), nay xét nên để ở đây. Thư này do Vương Vũ Xưng nhà Tống soạn. Lại xét ở trên đoạn đó, Lê Văn Hưu có nêu bốn chữ "cải nguyên xưng đế", thì rõ ràng là từ mùa thu năm này, thuộc niên hiệu Thiên Phúc năm đầu. Lại trong bức thư này nói: "Thái Tổ ta nhận ngôi nhà Chu nhường lại..., ta nối giữ cơ nghiệp lớn...", thì rõ là thư của Tống Thái Tông, Văn Hưu không thể quá lảm mà ghi vào đời Đinh Tiên Hoàng, có lẽ do người sau sao chép ở những chỗ còn lại trong sách rách giấy nát, tự ý chép bậy vào chỗ ấy, đến nỗi Văn Hưu phải chịu oan là đã lảm. Năm sau, là năm Tân Tỵ [981] mới đổi gọi là Thiên Phúc năm đầu, biết đâu chẳng phải do mất tờ sách ấy mà đổi lảm chẳng? Còn như Lý Thái Tổ lên ngôi vào cuối năm, cho nên năm sau đổi niên hiệu, không giống như đây*”⁴⁴. Những nhận định của *Toàn thư* hầu hết đều không chính xác:

Trước tiên, vào tháng 8, năm 980, *Tập cáo* lại chép một bức chiếu thư cũng với giọng điệu mang nặng tư tưởng đại Hán như trên, nhưng nội dung của nó lại hoàn toàn khác: “*Tháng 8, chiếu viết: Thanh giáo và oai linh của quốc gia vang khắp cả mọi nơi, gần đây đất Diên Chi chưa sáp nhập vào địa đồ của ta, hướng chi lại ở một phương, gần nơi Ngũ Lĩnh. Từ cuối đời Đường rối loạn, chia cắt đất đai, bèn lập ra nước, không giữ bản phận, ở xa thanh giáo thành ra phong tục như đũa mù đũa điếc. Kịp khi Phiên Ngung đã bình định, mới ban cho Chính Sóc mà tuân hành, tuy đã phục tùng chịu làm phiên thuộc, nhưng cứ tu luyện binh lính, có ý quật cường. Lễ thờ phụng nước trên, lẽ nào như thế? Vậy ta bắt đắc dĩ phải trị tội gian nguy để cứu dân, phải cử binh qua đánh để khai hoá xứ mọi rợ; nay cho bọn Lan Châu Đoàn luyện sứ Tôn Toàn Hưng, Bát tác sứ Trương Toàn, Tả giám môn Phó tướng quân Thôi Lượng là Lục lộ binh mã Tổng doanh, tiến theo đường Ung Châu. Bọn Ninh Châu Thứ sử Lưu Trừng, Quân khí khó Phó sứ Giả Thục,*

⁴³ Khuyết danh, *Việt sử lược*, Sdd, tr.59.

⁴⁴ Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư, tập 1*, Sdd, tr.219.

*Cung phụng quan, Hợp môn chi hầu Vương Soạn làm Thủy lộ binh mã Tổng doanh, tiến theo đường Quảng Châu, chia hướng tiến đánh*⁴⁵.

Thứ hai, không rõ *Toàn thư* căn cứ tài liệu nào để cho rằng Vương Vũ Xứng⁴⁶ là người soạn bức thư này. Tra cứu chính sử của nhà Tống là Tống sử, ở phần Thái Tông bản kỷ và phần liệt truyện chép về Vương Vũ Xứng và Lu Đa Tôn, đều không tìm thấy thông tin trên. Các bộ sách khác ghi chép về nhà Tống như: *Văn hiến thông khảo*, *Tục tư trị thông giám trường biên*, *Đông Đô sự lược*, và *Tống sử ký sự bản mật*... cũng đều cho kết quả tương tự. Mặt khác, các bộ sử này lại cho biết thêm rằng, Vương Vũ Xứng xuất thân hàn hàn, gia đình không có quan hệ với giới chính trị. Ông thi đỗ Tiến sĩ, vào năm 983, sau đó được bổ nhiệm làm Chủ Bạ của huyện Thành Vũ (Sơn Đông), hay nói cách khác, sau khi cuộc chiến tranh Tống – Tiền Lê kết thúc ba năm, thì Vương Vũ Xứng mới chính thức bước vào quan trường.

Thứ ba, căn cứ vào vấn đề “*cải nguyên xưng đế*”, các tác giả của *Toàn thư* nghi ngờ rằng, *Đại Việt sử ký* đã bị người đời sau sửa chữa, cho nên, năm 981, trở thành Thiên Phúc năm đầu. Tiếp đó, họ cho rằng Lê Hoàn lên ngôi vào mùa thu, năm 980, nên đã sửa năm này thành năm Thiên Phúc thứ nhất. Muốn biết nhận định này của *Toàn thư* có chính xác hay không? Cần thiết phải xem xét đến thời điểm lên ngôi của Lê Hoàn.

Việt sử lược và *Toàn thư* đều xác nhận một chi tiết, khi quân Tống sắp tiến sang, thì Phạm Cự Lượng cùng tướng lĩnh và quân sĩ suy tôn Lê Hoàn là hoàng đế. *Việt sử lược* không chép cụ thể về thời điểm lên ngôi của Lê Hoàn, nhưng bộ sách này lấy đó làm sự kiện kết thúc của năm 980. *Toàn thư* lại cho biết khá cụ thể là vào tháng 7, “*bấy giờ, Lạng Châu nghe tin quân Tống sắp kéo sang, liền làm tờ tâu báo về. Thái hậu sai Lê Hoàn chọn dũng sĩ đi đánh giặc, lấy người ở Nam Sách Giang là Phạm Cự Lượng làm đại tướng quân. Khi [triều đình] đang bàn kế hoạch xuất quân, Cự Lượng cùng các tướng quân khác đều mặc áo trận đi thẳng vào Nội phủ, nói với mọi người rằng: "Thương người có công, giết kẻ trái lệnh là phép sáng để thi hành việc quân. Nay chúa thượng còn trẻ thơ, chúng ta dẫu hết sức liều chết để chặn giặc ngoài, may có chút công lao, thì có ai biết cho? Chi*

⁴⁵ Từ Tùng, *Tống hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên di 4 - Giao Chi*, Sđd, tr.9780. Nguyên văn: “八月，詔曰：國家（聲）教所覃，威靈咸暨。顧乃跼蹙之境，（末）歸輿地之圖。矧茲一方，（近接）五嶺。唐末離亂，區內剖分，遂為僭偽之邦，因成聾瞽之俗。及番禺底定，（正朔）始頒底定。（雖）稽首以稱藩，頗善兵而自固。事（大之）禮，當如之乎？吊民之行，蓋不自己。宜龔行於天討，用丕變於蠻貊。宜以蘭州團練使孫全興、八作使張璠、左監門副將軍崔亮為陸路兵馬總管，自邕州路；寧州刺史劉澄、軍器庫副使賈湜、（供奉）官閣門祇候王傑為水路兵馬總管，自廣州路，分往進討。”

⁴⁶ Vương Vũ Xứng (954-1001), tự là Nguyên Chi, quê ở Cự Đà, Tế Châu (nay là huyện Cự Đà, Sơn Đông, Trung Quốc) là nhà thơ, nhà văn, nhà sử học của thời Bắc Tống.

bằng trước hãy tôn lập ông Thập đạo làm Thiên tử, sau đó sẽ xuất quân thì hơn". Quân sĩ nghe vậy đều hô "vạn tuế!"⁴⁷. Thông qua mô tả của *Toàn thư*, có thể thấy rằng, tình hình lúc này đã rất nguy cấp, quân Tống chuẩn bị kéo sang, triều đình cũng chuẩn bị xuất quân, các tướng lĩnh đều mặc áo trận, không khí chiến tranh đã đến rất gần. Tuy nhiên, vào tháng 7, phía Tống vẫn chưa đưa ra quyết định về thành phần tướng lĩnh chỉ huy cũng như các hướng tiến quân, thì sao lại có việc Lạng Châu nghe tin Tống chuẩn bị tiến quân và triều đình đã bàn đến việc xuất quân?

Trên thực tế, tháng 10 năm đó, *Toàn thư* chép việc Lê Hoàn cử Giang Cự Vọng và Vương Thiệu Tộ đi sứ sang Tống, mang theo thư, đại ý muốn nói ngôi cha của Đinh Toàn, với hi vọng khiến cho nhà Tống hoãn binh. Đầu tháng 11, phái đoàn này đến Khai Phong như ghi chép của *Tập cáo* và *Trường biên*. Hai bộ sách này còn cho biết rằng, sứ đoàn của Đại Cồ Việt mang thư đến, thì “*Khi đó, đã qua giờ bọn Tôn Toàn Hưng xuất quân, Hoàng đế xét thấy ý này chỉ là muốn hoãn binh, (cho nên) chấm dứt và không hồi đáp (thư)*”⁴⁸, *Tập cáo* cũng chép tương tự: “*Tháng 11... triều đình đã cho xuất quân thảo phạt. Tầu nhập, nhưng không hồi đáp nữa*”⁴⁹.

Tuy nhiên, để bổ sung cho lập luận “*cải nguyên xưng đế*”, các tác giả của *Toàn thư* lại tiếp tục chép: “*Khi ấy nhà Tống đang muốn trách hỏi vua về việc xưng đế đổi niên hiệu, lại có ý chiếm lấy nước Việt ta, mới sai Trương Tông Quyền đưa thư trả lời rằng: “họ Đinh truyền nối ba đời, trẫm muốn cho Toàn làm thống soái, khanh làm phó. Nếu Toàn tướng tài chẳng có, vẫn còn trẻ con, thì nên bảo cả mẹ con cùng thân thuộc sang quy phụ. Đợi khi bọn họ vào châu ắt sẽ có điển lễ ưu đãi và sẽ trao cờ tiết cho khanh. Nay có hai đường, khanh nên chọn một”. Vua đều không nghe*”⁵⁰. Đoạn văn này đã thể hiện rõ những mâu thuẫn trong căn cứ *cải nguyên xưng đế* của *Toàn thư*. Đoạn trên, các tác giả thời Hậu Lê cho rằng, Lê Hoàn sai người giả thư của Vệ vương, nên lời lẽ và nội dung trong thư đều là của Đinh Toàn. Nhưng khi nhà Tống hồi đáp lại, thì lời lẽ trong thư lại là trả lời cho Lê Hoàn. Ngoài ra, nội dung bức thư này cho thấy, phía Tống đã chấp nhận cho

⁴⁷ Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư, tập 1*, Sđd, tr.217.

⁴⁸ Lý Đào, *Tục tư trị thông giám trường biên, Thái Tông bản kỷ*, Sđd. Nguyên văn: “時，孫全興等出師既踰時，上察其意止欲緩兵，寢而不報。”

⁴⁹ Từ Tùng, *Tống hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên di 4 - Giao Chỉ*, Sđd, tr.9780. Nguyên văn: “十一月…朝廷業興師討之。奏入，不報也”

⁵⁰ Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư*, sđd, tr.219. Bức thư này lại được *Tống hội yếu tập cáo* chép vào năm 983. Sau khi quân Tống bại trận, đến năm 983, Lê Hoàn đã chủ động cử sứ thần Triệu Tử Ái sang Tống, nhằm hàn gắn quan hệ hai nước. Tống Thái Tông đã trả lời biểu cầu phong của Lê Hoàn bằng bức thư này. Xem *Tống hội yếu tập cáo*, sđd, tr.9781.

Đình Toàn làm thống soái (tức được nối ngôi cha), như mong muốn của phía Đại Cồ Việt. Nói theo cách khác, Lê Hoàn đã đạt được mục đích hoãn binh, như những mưu tính ban đầu. Thế nhưng, đến đây, *Toàn thư* lại cho rằng, Lê Hoàn không đồng ý với sự chấp nhận của nhà Tống. Những điểm mâu thuẫn này, cho thấy, về mặt đối thoại và nội dung giữa hai đoạn văn trên là không ăn khớp với nhau.

Vì vậy, vào khoảng cuối tháng 11, đầu tháng 12, năm 980, trước khi chuẩn bị xuất quân chặn giặc, Lê Hoàn đã lên ngôi Hoàng đế và đây là sự kiện của cuối cùng của năm 980; do đó, năm 981, là năm Thiên Phúc thứ nhất, như *Việt sử lược* ghi chép là hoàn toàn chính xác.

Thứ tư, đoạn chép “*Thái Tổ ta nhận ngôi nhà Chu nhường lại..., ta nói giữ cơ nghiệp lớn...*” và cho đó là thư của Tống Thái Tông là một trong những chứng cứ quan trọng, thì không thấy chép trong *Việt sử lược*. Dựa trên những lập luận của *Toàn thư*, chúng ta cũng có thể đặt ra giả thiết rằng, đoạn văn này chính là do người đời sau nhầm lẫn mà chép thêm vào, khiến cho thông tin bị sai lệch, từ đó, dẫn đến những sai lầm trong nhận định của *Toàn thư*.

Từ những phân tích ở trên, có thể thấy rằng, “Bức thư năm 980” được chép trong *Toàn thư*, chắc hẳn là bức thư nhà Tống gửi cho nhà Đinh, vào năm 971, như ghi chép của *Việt sử lược*. Đoạn cuối của bức chiếu thư này nói về thành phần tướng lĩnh chỉ huy quân xâm lược, căn bản là giống với nội dung sự kiện mà *Toàn thư* ghi chép, vào tháng 7. Có lẽ, do giọng văn của bức chiếu thư là hết sức hách dịch và đầy sự miệt thị, nên đời sau đã lược bỏ đoạn đầu và chỉ để lại đoạn cuối. Vì nghi ngờ “Bức thư năm 971” của *Đại Việt sử ký* không phải được chép vào đúng năm này, cho nên, các tác giả của *Toàn thư* đã đem đoạn cuối của “Bức thư năm 980” giống với đoạn cuối trong *Tập cáo*, vốn nằm ở tháng 8, để chuyển về tháng 7, và sắp xếp “Bức thư năm 971” thay thế vào sự kiện tháng 8, năm 980.

Trước đây, có lẽ do tin tưởng vào nhận định này của *Toàn thư*, cho nên, phần lớn các tác giả nghiên cứu về triều Đinh không đặt ra vấn đề mâu thuẫn với triều Tống. Vì vậy, họ đều đánh giá quá trình hình thành quan hệ giữa hai nước Đại Cồ Việt và Tống là tương đối thuận lợi. Tuy nhiên, trên thực tế, ngay từ cuộc đàm phán đầu tiên, hai quốc gia Bắc Tống và Đại Cồ Việt đã nảy sinh những mâu thuẫn, khiến cho mối quan hệ hai nước chưa thể hình thành.

5. Nhận xét và kết luận

Nhà thơ, nhà biên kịch Agathon (447 TCN - 400 TCN) thời Hy Lạp cổ đại đã từng nói: “Ngay cả Chúa cũng không thể thay đổi được quá khứ”. Nhà triết học Aristotle (384 TCN - 322 TCN) cũng tin vào điều này và đã trích dẫn câu nói này nhiều lần, đến mức khiến mọi người tin rằng đó là câu nói nổi tiếng của Aristotle. Trải qua hàng ngàn năm, người ta đã tin hoàn toàn tin tưởng vào câu nói này và

xem nó là chân lý. Tuy nhiên, nhà văn người Anh thế kỷ 19 Samuel Butler (1835-1902) đã không nghĩ như vậy, ông đã chỉ ra rằng: “Chúa không thể thay đổi quá khứ, nhưng các nhà sử học thì có thể”. Nếu ngay cả Chúa - người sáng tạo nên muôn loài theo quan niệm của Thiên chúa giáo, cũng không thể thay đổi quá khứ thì các nhà sử học đương nhiên cũng không thể làm được điều đó. Lập luận của Samuel Butler chủ yếu nhấn mạnh đến vị trí quan trọng của các nhà sử học trong việc tìm kiếm và xử lý các tư liệu lịch sử.

Đối với lịch sử quan hệ giữa nhà Đinh và nhà Tống, khi so sánh sử liệu của cả hai nước Việt Nam và Trung Quốc, có thể thấy rằng những ghi chép đó khi được ghép nối lại với nhau là khá khó hiểu và không rõ ràng. Trong khi đó nhiều nghiên cứu hiện nay, thường tin tưởng vào những ghi chép của nước mình hơn là nghiên cứu so sánh các tư liệu lịch sử hiện có. Vì vậy, không ít các công trình hiện có về mối quan hệ giữa nhà Đinh và nhà Tống dường như chưa thể phản ánh hết được những diễn biến sự sinh động của thời đại. Vì vậy, nếu các nhà sử học không quan sát các hiện tượng lịch sử một cách thường xuyên và chi tiết thì lịch sử trong mắt người đương đại sẽ không còn là quá khứ nguyên thủy của nó nữa. Điều này cũng phù hợp với quan điểm của Samuel Butler.

Khi so sánh các sách lịch sử của hai nước theo góc độ so sánh, chúng ta có thể rút ra những nhận xét sau:

Trước hết, khi xem xét các tư liệu lịch sử ghi chép về quan hệ giữa nhà Đinh và nhà Tống, không có bộ sử nào là ghi chép chính xác tuyệt đối (kể cả những cuốn do các nhà sử học rất có uy tín biên soạn như Lý Đào, Vương Vũ Xung, Thoát Thoát của Trung Quốc hay Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê của Việt Nam). Ngạc nhiên hơn nữa, khi mà bộ chính sử của Việt Nam là *Đại Việt sử ký toàn thư* và của Trung Quốc là *Tống sử* lại là hai bộ sách mắc nhiều sai sót và nhầm lẫn nhất. Nguyên nhân của vấn đề này là do bản chất mối quan hệ giữa hai nước trong giai đoạn mở đầu này là rất phức tạp. Mặt khác, các bộ chính sử thời phong kiến thường chú trọng ghi chép biên niên các sự kiện, ít chú ý đến đi sâu vào việc giải quyết bản chất của vấn đề. Ngoài ra, quan điểm chính trị của các triều đại cai trị đã ảnh hưởng lớn đến góc nhìn và ghi chép của các nhà sử học, từ đó khiến cho mối quan hệ giữa hai bên được mô tả trong các bộ chính sử trở nên không rõ ràng.

Mối quan hệ giữa nhà Tống và Việt Nam được xây dựng trên bối cảnh lịch sử rất phức tạp. Nhà Đại Cồ Việt của Việt Nam, được lịch sử Trung Quốc gọi là Giao Chỉ trong suốt một nghìn năm trước đó nằm dưới sự cai trị các đế chế Trung Hoa. Sau khi Tống Thái Tổ lập ra nhà Tống, đã tập trung vào việc chấm dứt các thế lực cát cứ thời Ngũ đại thập quốc, nên luôn coi Đại Cồ Việt là vùng đất cũ cần phải thu hồi được trong tương lai. Nói cách khác, nhà Tống không xem Đại Cồ Việt là một nước độc lập có quan hệ ngang hàng với họ. Ngược lại, Đinh Tiên Hoàng bề

ngoài buộc phải nhận là phiên thuộc của nhà Tống nhưng trong nước lại tự xưng là hoàng đế, đề cao tư tưởng "Vô tôn Hoa Hạ - không thua kém người Hoa Hạ". Hai quan niệm đối lập này cũng ảnh hưởng đến quan điểm của các nhà sử học hai nước, dẫn đến những xung đột không thể tránh khỏi trong quá trình biên chép chính sử của hai nước.

Ngay từ chương mở đầu trong lịch sử quan hệ bang giao giữa Việt Nam và Trung Quốc mà đại diện là Đại Cồ Việt và Bắc Tống, đã xuất hiện những diễn biến chính trị hết sức phức tạp, đẩy quan hệ hai nước tới bờ vực của chiến tranh. Tuy nhiên, nội bộ triều Đinh đã có những vận động, để kịp thời điều chỉnh đối sách ngoại giao với nhà Tống. Những ứng xử khôn khéo đó, không những nâng cao vị thế của triều đại này mà còn khiến cho nhà Tống không còn cơ để xâm lược nước ta. Chính sách ngoại giao “nội đế ngoại vương - bên trong xưng đế, bên ngoài xưng vương” do triều Đinh khởi phát, đã trở thành mẫu mực để các triều đại sau này học tập, nhằm duy trì hòa bình và ổn định trước tham vọng xâm lược của phong kiến phương Bắc.

Như vậy, từ việc đối chiếu và hệ thống hóa các tư liệu của Trung Quốc với những ghi chép của sử liệu Việt Nam, đã cho chúng ta những cái nhìn khác hơn so với những nghiên cứu trước đây về mối quan hệ này, như: Vấn đề mâu thuẫn Tống - Đinh; Sự điều chỉnh trong đối sách ngoại giao với nhà Tống; Đinh Liễn có được phong làm *Giao Chỉ quận vương* hay không và vấn đề về các bức thư ngoại giao với nhà Tống dưới triều Đinh.

Tài liệu tham khảo

1. Lý Đào: *Tục tư trị thông giám trường biên*. Trung Hoa thư cục, Bắc Kinh, 1979.
2. Khuyết danh, *Việt sử lược*. Nhà xuất bản Thuận Hóa, Huế 2005.
3. Từ Tùng, *Tổng hội yếu tập cáo, tập 16: Phiên di 4 - Giao Chỉ*, Nhà xuất bản Cổ tịch Thượng Hải, Thượng Hải, 2014.
3. Ngô Sĩ Liên và các sử thần triều Lê, *Đại Việt sử ký toàn thư, tập 1*. Nhà xuất bản khoa học xã hội, Hà Nội 1993.
4. Diệp Thiếu Phi, Điền Chí Dũng, *Lược luận về sự thay đổi chính sách của chính quyền trung ương đời Tống đối với chính quyền Việt Nam*, Học báo Học viện Lã Lương, số 2, 2012 (叶少飞, 田志勇: 《宋代中央政府对越南政权转移政策略论》, 文载《吕梁学院学报》, 2012年、第2期。)
5. Lê Tắc, *An Nam chí lược*. Viện đại học Huế, Huế 1961, tr.97.
6. Thoát Thoát, A Đò Lỗ: *Tống sử*, quyển 488, phần Liệt truyện 247. Trung Hoa thư cục, Bắc Kinh 1977.
7. Nguyễn Minh Tường: “*Họ Đinh với một nghìn năm đồng hành cùng lịch sử dân tộc*”, trong cuốn: “*Họ Đinh với lịch sử phát triển của dân tộc*”. Nhà xuất bản Hồng Đức, Hà Nội, 2018.

Session 1 - 2

Regulations and Applications of Foreigners in Tang and Song Laws: Focusing on Goguryeo and Goryeo People

Sung-Min Woo (NAHF)

Regulations and Applications of Foreigners in Tang and Song Laws: Focusing on Goguryeo and Goryeo People

Sung-Min Woo (NAHF)

Introduction

1. Regulations and Applications of Foreigners in Tang Dynasty Law: Focusing on Baekje and Goguryeo People"
2. Regulations and Application of Foreigners in Song Dynasty Law: Focusing on Goryeo
3. The Dual Nature of Openness and Regulation Toward Foreigners in the Tang and Song Empires

Conclusion

The Tang dynasty was a period of active trade not only within East Asia but also with Central Asia, Iran (Persia), and the Arab world, and it was particularly notable for its openness and tolerance compared to other ancient Chinese dynasties.

This can also be confirmed by records related to foreign countries in major Tang dynasty sources such as the *Tongdian*, *Tang Huiyao*, *Old Book of Tang*, and *New Book of Tang*, which show that many foreigners lived in various regions of China and that numerous states maintained relations with the Tang."

From the early days of the Tang dynasty, foreigners began entering and settling within its territory. According to *Old Book of Tang* (*Jiu Tangshu*), scroll 2, "Annals of Emperor Taizong, Part 1," the number of foreigners in the third year of the Zhenguan era (629) reached approximately 1.2 million. It is also estimated that from the fourth year of Zhenguan (630) to the fourth year of the Tianbao era under Emperor Xuanzong (745), the number of foreigners residing in Tang China grew to around 1.7 million. In Korean academia, it is evaluated that even if the total population during Emperor Xuanzong's reign is estimated at around 50 million, the 1.7 million foreigners would have constituted approximately 2.5% of the population—a figure that is by no means insignificant.

During the Tang Dynasty, foreigners who resided in the Tang Empire for extended periods and interacted with the local population were managed through a systematic diplomatic system and legal regulations. Given the differences in language and customs, legal conflicts were inevitable. The "Tang Code" (唐律), often referred to as the "Roman Law of the East,"

contains detailed provisions regarding foreigners. Article 48 of the Tang Code, titled “Crimes Committed by Foreigners,” stipulates the application of law to foreigners residing within the Tang Dynasty's territory. An interesting fact is that the article cites Goguryeo and Baekje people as representative examples of “foreigners.” This reflects the Tang Dynasty's official stance toward Goguryeo and Baekje, and from the perspective of people during the Tang Dynasty, Goguryeo and Baekje people were considered part of the same category of “hua wai ren.”

The Song Dynasty's representative criminal code, the “Song Hyeong Tong,” which succeeded the “Tang Law,” also includes some provisions regarding foreigners. This was necessary due to the active diplomatic and trade relations during the Song Dynasty, which required the codification of laws related to crimes, status, and treatment of foreigners. The provisions on “foreigners” in the “Song Hyeong Tong” are identical to those in the “Tang Lv,” citing the past cases of Goguryeo and Baekje as representative examples of “foreigners.” However, these provisions served as legal grounds in cases of diplomatic disputes, such as the detention of Goryeo envoys in Song China.

Recently, in the 『Studies on the History of Ancient Regional States and Tributary States in Northeast Asia』 published by Chinese scholars to preserve national territory, address disputes with neighboring countries over history, ethnicity, and territorial boundaries, and strengthen China's influence in the international academic community, both Goguryeo and Goryeo were described as local administrative units. Such research results, which disregard the independence and identity of Goguryeo and Goryeo, continue to be published.

In this presentation, we will examine how foreigner regulations were codified in Tang and Song dynasty laws and how Goguryeo and Goryeo people were defined and applied under these regulations. This legal historical approach is expected to provide empirical criteria for understanding the state's perception of itself and its neighboring countries during the Tang dynasty.

당·송 법률에 나타난 외국인 규정과 적용: 고구려인·고려인을 중심으로

우성민 (동북아역사재단)

머리말

당대는 동아시아를 비롯해 중앙아시아와 이란(페르시아), 아라비아 세계까지 활발한 교역이 이루어진 시기로, 중국 고대 다른 왕조에 비해 개방성과 관용의 특징이 더욱 두드러진다.¹⁾

이는 당대 주요 문헌인 『통전(通典)』, 『당회요(唐會要)』, 『구당서(舊唐書)』, 『신당서(新唐書)』의 외국 관련 기록에서 당(唐)과 관련을 맺은 국가들과 중국 각지에 많은 외국인이 거주하고 있었던 사실에서도 확인할 수 있다.²⁾

당대 건국 초기부터 외국인들이 당의 영내로 유입되었는데, 『구당서(舊唐書)』 권2 「태종기상(太宗紀上)」에 따르면, 당 태종 정관(貞觀) 3년(629)에는 그 수가 120여만 명에 달했다고 한다. 이후 정관 4년(630)부터 당 현종 천보(天寶) 4재(載)(745)까지 당에 거주한 외국인은 약 170만 명에 이르렀다고 보기도 한다. 이에 대해 국내 학계에서는, 현종 시기의 전체 인구를 약 5천만 명으로 보더라도 170만 명은 전체의 약 2.5%에 해당하는 수치로 결코 적지 않다고 평가한다.³⁾

그 당시 많은 외국인이 당나라 곳곳에 한족들과 섞여 살았기 때문에 당 조정에서는 외국인에 대하여 특별히 관심을 가지지 않을 수 없었다. 당대 외국인이 당에 장기 거주하면서 당인들과 교류하기까지 당은 그들을 관리하기 위한 제반의 외교제도와 법적 규정을 체계적으로 운영하였다. 특히 서로 다른 언어와 풍속 습관이 있어 상호간 법률 충돌은 필연적으로 생겼다고 볼 수 있는데, ‘동방의 로마법’이라고 하는 『당률(唐律)』은 외국인 관련 규정을 상세히 다루고 있다. 구체적으로 제48조 조항은 “화외인상범(化外人相犯)”으로, 당의 판도 내에 체제하는 외국인에 대한 법의 적용에 대한 규정인데, 흥미로운 사실은 ‘화외인(化外人)’의 대표로 고구려인과 백제인을 들고 있다는 점이다. 이는 당조가 고구려와 백제를 바라보는 공식 입장이라고 할 수 있으며, 당대인의 눈으로 볼 때 고구려인과 백제인은 같은 부류인 ‘화외인’이었던 것이다.

『당률』을 계승한 송대의 대표적인 형법전인 『송형통(宋刑統)』에도 외국인에 대한 조항이 일부 포함되어 있는데, 이는 송대에 활발했던 외교 및 교역 관계 속에서 외국인과 관련된 범죄, 신분, 처우 등에 대해 명문화할 필요가 있었기 때문이다. 『송형통』에 수록된 ‘화외인상범’ 조문은 『당률』과 완전히 동일하여 ‘화외인’의 대표로 고구려인과 백제인의 과거 사례를 그대로 인용하고 있지만 송나라에 사신으로 갔던 고려인의 역류 사건 등 종종 외교 분쟁이 발생했을 때의 법적 근거가 되었다고 할 수 있다.

최근 중국학계가 국가의 영토를 보존하고 주변국의 역사, 민족과 강역 방면의 논쟁을 처리하며

1) 에이미 추 지음, 이순희 옮김, 「3장 중국의 황금기-당」, 『제국의 미래』, 비아북, 2008, 107~143쪽, 최재영, 「唐代長安의 朝貢使節의 변화와 鴻臚寺의 기능」 『동북아역사논총』, 2009, 273쪽.

2) 국내 학계의 연구 성과에 의하면 당조와 관련 맺은 국가는 모두 167개국임을 알 수 있다. 최재영, 위의 글, 262쪽

3) 전영섭, 「唐前期 外來人의 생활과 율령(上)」 『중국사학회』, 2004, 199~200쪽.

국제학계에 중국의 영향력 강화하기 위해 『동북 고대 방국·속국사 연구총서』를 출간했다. 이 곳에서는 고구려 뿐 아니라 고려를 지방행정기구로 표현하였다.⁴⁾ 고구려와 고려의 독립성과 정체성을 도외시한 연구 결과를 지속적으로 발표하고 있는 실정이다.

이에 본 발표에서는 당·송대 법률에서 외국인 규정이 어떻게 명문화되었으며, 그 가운데 고구려·고려인은 어떠한 지위로 규정·적용되었는지를 살펴보고자 한다. 이러한 법제사적 접근은 당대 국가의 주변국 인식의 실증적 기준을 제공할 것으로 기대한다.

1. 당대 법률에 나타난 외국인 규정과 적용: 백제와 고구려인을 중심으로

『당률(唐律)』은 훗날 『송형통(宋刑統)』, 『대명률례(大明律例)』, 『대청률례(大清律例)』에 이르는 역대 법전의 기반이 되었으며, 비단 중국 뿐만 아니라, 한반도와 일본, 베트남 등 동아시아 각국의 법제에도 커다란 영향을 주었다. 『당률』이 현존하는 중국의 가장 완벽한 고대 법전으로 평가되는 이유는 『당률소의(唐律疏議)』가 함께 전해지기 때문이다. 『당률소의』는 당고종 영휘(永徽)원년(650)에서 영휘2년(651) 윤7월까지 『영휘률(永徽律)』12권, 『영휘령(永徽令)』30권, 『영휘류본사격(永徽留本司格)』8권, 『영휘산반격(永徽散頒格)』8권, 『영휘식(永徽式)』14권이 완성된 이후 이듬해 영휘3년(652) 정월에 영휘4년(653) 10월까지 편찬된 것으로, 당률에 국가의 공식적, 유권적 해석을 덧붙인 형법주석서이다. 율문에 대한 해석인 ‘소(疏)’와 ‘의(議)’가 포함되어 『당률소의(唐律疏議)』라 명한 것이다. 당시 재상인 사공(司空)의 신분으로서 국가대사를 총괄했던 장손무기(長孫無忌) 등에 의해 편찬되어⁵⁾ 당률에 대한 가장 권위있는 해석으로 평가받고 있다. 무엇보다 현재 프랑스 파리국립 도서관 소장인 돈황 문서 편호(編號) P·3608, 즉 당률의 잔권이 현존하고 있어 그 사료적 가치를 입증한다.⁶⁾

당률은 총 12권 502조로 구성되어 있으며, 그 중 제1권인 「명례률(名例律)」은 형벌의 종류, 등급, 죄명, 적용 원칙, 개념 등을 규정하고 있어 근대 형법전의 총칙에 해당한다. 따라서 적용 원칙과 관련하여 외국인이 범 죄한 경우에도 「명례률」 제48조를 근거로 삼았다고 볼 수 있다. 상술한 제48조항 “화외인상범(化外人相犯)”⁷⁾에 대한 당률 율문을 보면 다음과 같다.

무릇 화외인(化外人)이 자국인 간에 서로 범한 경우에는 각각 본국의 풍속과 법률에 의거하고, 타국인 간에 서로 범한 경우에는 (중국의) 법률로 논죄한다.⁸⁾

이라고 되어 있는데, 이에 대한 『당률소의』의 해석은,

4) 빙정(邴正) 총주편(국가사회과학기금의 중대프로젝트), 『동북 고대 방국·속국사 연구총서(東北古代方國屬國史研究叢書)』, 중국사회과학출판사, 2019.

5) 『唐律疏議』, 唐律疏議目錄, (中華書局, 1983), p.18.

6) 현존하는 『唐律疏議(당률소의)』가 永徽 년간에 편찬되었으나 開元 22년(734년)에 대대적인 수정과 삭제 작업이 있었고 개원 25년(737)에 반포된 것이다. 일반적으로 그동안 반포된 황제의 制勅을 기초로 편집하는데 당시 상황에 맞는 것만 남기고 나머지는 삭제하고 수정하라고 경우가 많았다. 여기에는 국부적인 수정 혹은 단지 誤字 등에 관한 校勘 등이 포함된다 禹成旼, 「唐代 法典編纂組織의 變化像에 관한 고찰」(中國古中世史研究 第18輯, 2007)p.396.

7) 김택민, 임대희 주편, 『譯註 唐律疏議箋解』(한국법제연구원, 1994), p.342.

8) 『唐律疏議』제48조, 名例48, “諸化外人, 同類自相犯者, 各依本俗法; 異類相犯者, 以法律論.” 본고에서 인용한 『唐律疏議』는 劉俊文 點校, 中華書局추임(1983)

화외인(化外人)이라는 것은 번이(蕃夷)의 국가로서 별도로 군장(君長)을 세운 것을 말하며, 각각 풍속이 있고 제도와 법률이 다르다. 자국인 간에 서로 범한 경우에는 반드시 본국의 제도를 물어 그 풍속과 법률에 의하여 단죄한다. 타국인 간에 서로 범죄하였다는 것은, 예를 들면 고구려인⁹⁾과 백제인이 서로 범한 것과 같은 경우로, 모두 국가(중국)의 법률로 논죄하여 형량을 정한다.¹⁰⁾로 비교적 구체적으로 실례를 들어 설명하고 있다.

『당률소의』는 653년 제정된 것으로 고구려 멸망(668년) 이전 시기였기에¹¹⁾ 이 ‘화외인’에 관한 법 조항은 당조가 고구려와 백제를 바라보는 공식 입장이라고 보여진다. 또한 ‘화외인’의 대표로 고구려인과 백제인을 들고 있다는 점은 적어도 당대인의 눈으로 볼 때 고구려인과 백제인은 같은 부류인 ‘화외인’이었다고 할 수 있다.

흥미로운 점은 『당률소의』에서 왜 타국인 간의 범죄 사례를 설명하면서 고구려인과 백제인을 예시로 들었는가 하는 점이다.

당나라 수도였던 장안(長安), 현재의 서안에 여러 역사 박물관이 있는데 당대 대명궁 유적지 박물관이나 섬서역사박물관 등에 당대 관리 체계나 인물들을 도표 형식으로 소개하는 패널이 있다. 이 안에는 백제 귀족 출신으로, 백제가 멸망(660년)한 후 당나라에 포로로 끌려가 당군에 복무하게 된 흑치상지(黑齒常之)가 포함 돼 있다. 당고종 때 활약한 외국계 무장 중 대표 인물로 당나라에서 군공을 세워 장군(좌위위장군) 등의 고위직에 올랐기 때문이다.

고구려 유민도 668년 고구려가 당에 멸망당한 뒤 보장왕(寶藏王)을 비롯한 왕족이나 지배층 등 고구려인들을 노예로 삼아 강제 이주시킬 때 끌려가 관노가 되기도 하고, 일부는 당의 군사 조직에 편입되기도 하였다. 『구당서』 권106 열전 제56 왕모중 열전에 의하면 왕구루(王求婁)의 아들 왕모중(王毛仲)의 경우 현종이 황위에 오르는 데 크게 기여하여 금군(禁軍)의 지휘권을 일부 장악했으며, 보국대장군·좌무위대장군을 맡고, 광국공(霍國公)에 봉해졌다.¹²⁾

흑치상지, 왕모중 등은 각각 백제와 고구려 유민 출신으로, 당의 최고 무관직에 올라 황제를 보좌하는 중책을 수행하였다. 이는 고구려 및 백제 유민이 당 제국 내에서 정치·군사적으로 활용 가치가 높은 ‘주요 외국인 집단’이었음을 보여주는 방증이라 할 수 있다.

고구려 유민의 상당수는 발해 건국의 기반이 되거나, 당의 변방에서 군사적 노동력으로 활용되었고, 백제 유민은 상대적으로 당의 내지에 더 많이 흡수되었다. 따라서 비록 당대 정사에서 고구려·백제 유민 간 직접 충돌 사례를 상세히 기록하진 않았지만 당 내부에서 유민 출신 인사들 간의 갈등 혹은 긴장을 유발했을 가능성이 높다. 이와 같은 맥락에서 고구려인과 백제인은 당대 사람들에게 잘 알려진 대표적인 ‘전쟁을 통해 흡수된 외국인’이었기 때문에 법률 주석의 실무적 사례로 제시되었던 것으로 보인다.

현존하는 『당률소의』는 당 고종 영희 연간에 편찬되었으나, 『구당서』 권50, 「형법지(刑法志)」에 의

9) 올문에는 고려로 되어 있지만 당시는 고구려를 고려로 표기하고 있다. 고구려와 고려 명칭 관련 연구로는 이 전복, 송용호, 서길수(역), 『중원고구려비 연구 : 제2편 논문집, 6. 중원부의 고려비를 통해 본 고구려 국명의 변천』 등 관련 연구성과가 있다.

10) 『唐律疏議』제48조, 名例48, “化外人”, 謂蕃夷之國, 別立君長者, 各有風俗, 制法不同. 其有同類自相犯者, 須問本國之制, 依其俗法斷之. 異類相犯者, 若高麗之與百濟相犯之類, 皆以國家法律, 論定刑名.” 김택민, 임대희 주편, 『譯註唐律疏議箋解』(한국법제연구원, 1994), p.342 참조.

11) 『舊唐書』 권67, 「李勣傳」.(中華書局, 1975)참조

12) 『舊唐書』 권8, 「玄宗上」, p.196.

하면 당 현종 개원 22년(734)에 대대적인 수정과 삭제 작업이 있었고 개원 25년(737)에 반포된 것이다.¹³⁾ 이는 백제와 고구려가 멸망한 후에도 당 조정이 여전히 고구려인과 백제인을 ‘화외인(化外人)’으로 인식하고 있었음을 시사한다.

2. 송대 법률에 나타난 외국인 규정과 적용: 고려인을 중심으로

중국 역사상 최초로 인쇄라는 형식으로 편찬되어 남송 말까지 기본법전으로서 사용된 『송형통』은 『당률소의』의 내용을 계승하였다. 남송 때 왕응린(王應麟) 편찬한 옥해(玉海)에 의하면 송률(宋律)이 12편 502조이고, 각각 소(疏)가 병기되어 있다고 기록하고 있는데,¹⁴⁾ 『당률소의』의 율(律) 12편 502조와 동일함을 알 수 있다. 여기서 「명례률(名例律)」에 속한 “화외인상범(化外人相犯)” 조항은 『당률소의』의 해석을 전면적으로 수용하고 있다. 문제는 고구려인과 백제인이 서로 범한 사례 또한 당률과 일치하고 있는 것이다.

『송형통』 권6 「명례률」의 7문(七門) 율조십삼병소(律條十三并疏), 칙조일(敕條一) 기청조일(起請條一)¹⁵⁾ 아래 4번째 “화외인상범(化外人相犯)” 조항에 다음과 같이 기록하고 있다.

무릇 화외인(化外人)이 자국인 간에 서로 범한 경우에는 각각 본국의 풍속과 법률에 의거하고, 타국인 간에 서로 범한 경우에는 (중국의) 법률로 논죄한다.

이에 대한 『당률소의』의 해석은,

화외인이라는 것은 번이(蕃夷)의 국가로서 별도로 군장(君長)을 세운 것을 말하며, 각각 풍속이 있고 제도와 법률이 다르다. 자국인 간에 서로 범한 경우에는 반드시 본국의 제도를 물어 그 풍속과 법률에 의하여 단죄한다. 타국인 간에 서로 범죄하였다는 것은, 예를 들면 고구려인과 백제인이 서로 범한 것과 같은 경우로, 모두 국가(중국)의 법률로 논죄하여 형량을 정한다.

『당률소의』 권6 「명례률」과 『송형통』 권6 「명례률」을 비교해 보면, 각 조항마다 추가되거나 보완된 차이가 있지만, “화외인상범(化外人相犯)” 조항은 앞서 언급한 바와 같이 내용이 완전히 동일하다. 따라서 『송형통』에서 인용한 고구려인과 백제인이 서로 범한 사례가 아닌 당시 실제 상황에 부합하는 문헌 기사를 통해 송조의 외국인, 그 가운데 고려인에 대한 인식을 파악할 필요가 있다.

함풍(咸豐)4년(1081), 중국의 서북 지역에서 북송과 서하가 긴장 속에 대치하고 있었을 때, 북송 신종 황제가 조정 대신들에게 크게 분노한 사건이 있었다.¹⁶⁾ 그 이유는 조정에서 논의한 전쟁 계획과 작전 방침이 국경 지역까지 새어나갔기 때문이었다. 이에 하동(河東)과 섬서(陝西) 등지의 전운사(轉運使), 경략사(經略司) 등에게 관할하에 있는 문무 관리들을 철저히 단속하고, 하북(河北) 및 사

13) 『舊唐書』 권50, 「刑法志」, pp.2150.

14) 『玉海』 권66, 「詔令」(淸文淵閣四庫全書本), p.1287.

15) 『宋刑統』 권6 「名例律」(薛梅卿 點校, 法律出版社, 1998)의 七門은 다음과 같다. ‘二罪以上俱發及累併倍法’, ‘有罪相容隱’, ‘官戶奴婢犯罪’, ‘化外人相犯’, ‘斷罪本條別有制與例不同舉重明輕’, ‘雜條’, ‘一部律內餘條准此條’ p.100.

16) 『續資治通鑒長編』 권316, 「詔令」(淸文淵閣四庫全書本), p.1287.

방의 친지들과 국경 문제를 서신으로 주고받지 못하게 하라고 명하였다. 만약 비밀이 드러나는 일이 있으면 감옥에 가두고, 평생 관직에 나가지 못하게 하라는 경고의 조서를 내렸다. 군사기밀을 유출하는 자는 종신토록 벼슬길에서 퇴출시키겠다는 강경한 의지였다. 당시 서하 뿐 아니라 북방의 거란이 성장하여 송에 큰 위협이 되었지만, 송대 관원들은 국가 기밀에 대한 보안 의식이 없었고, 정치가 개방적이고 언론이 자유로워 송나라의 외교 및 대외 군사 작전에 많은 폐해를 초래하였던 상황을 반영한다.

이러한 분위기 속에 소식(苏轼)이 고려인의 간첩 음모를 간파한 사건을 주목할 필요가 있다. 북송 시기에 항저우의 고승 정원(淨源)이 고려에 가서 의천을 만났고 두 고승은 좋은 친구가 되었다. 고승 정원이 고려에 갔다가 돌아와 열반한 뒤 원우(元佑)4년(1089년), 의천이 송에 오려고 했는데, 송 조정은 이를 중시하고, 의천의 사행을 정치적 의미로 격상시켜 북송과 고려의 외교 재개 기회로 여겼고, 정책적으로 의천의 방문을 지원하고자 하였다. 그러나 소식은 철종에 다음과 같은 상소를 올려 국가 문화 정보 보안에 관한 자신의 견해를 밝혔다

기존 예우대로 의천을 접대하면 비용이 과다하고, 지방 민중도 불편하며 민심이 피폐해지며, 고려인은 체류 중 지형도나 산수도를 그리고 책을 구입하는데, 이는 요나라의 지시에 따른 것으로 국가 안보에 위협을 초래할 수 있다는 것이었다. 의천의 방문을 경계하고, 고려와 내통하는 승려와 상인을 처벌할 것을 요청한 것이다.

당시 철종 황제는 즉각 소식의 제안을 수용하여, 의천의 접대 및 활동에 제약을 가하게 된다. 마치 소식의 건의가 적중한 것처럼 이듬해 소식의 동생 소철이 요나라에 사신으로 갔다가, 요나라에 이미 송나라의 책자들이 대량으로 유통되고 있다는 사실을 발견하게 된다. 소철은 국가의 기밀이 적국에 넘어갔다는 사실을 깨닫고, 예부에 건의하는데, 국가 안보와 관련된 도서의 출판·인쇄를 엄격히 금지하거나 통제할 것을 요청한 것이다. 이후 조정은 소식과 소철의 건의를 수용하여 고려 사신단의 규모와 체류 기간을 제한하고, 금지 물품을 사면 몰수 및 보상 처리하도록 했으며, 국방 정보가 담긴 서적을 판매한 서점은 폐쇄 조치하였다.

그럼에도 고려 사신들은 송나라의 종합 백과사전으로, 국정 운영 관련 자료가 망라된 『태평어람』을 보여달라고 요구한다. 고려 측은 거액을 제시하며 구매하려 했지만 끝내 실패한다.

원우 8년(1093년), 고려는 다시 『책부원귀』등 정치 이론과 제도 관련 서적을 요청했는데, 당시 북송의 관인 동돈일(董敦逸)은 외국에 책을 퍼뜨리는 것이 ‘유원지도(柔遠之道)’라며 송나라의 관용을 드러내는 것이라고 주장하기도 했다.¹⁷⁾ 그는 소씨 형제를 과잉 반응이라며 비판하고, 그들을 벌할 것을 주장하여 결국 소씨 형제는 귀양살이를 하게 된다. 그 후 송나라의 방대한 문헌이 고려를 통해 거란에 유출되어, 송나라 외교에 큰 위기를 초래한 사건이 발생하게 된다.

북송 말기, 송흠종이 즉위하자 어사 호순척(胡舜陟)이 상소를 올려, “고려가 지난 수십 년 동안 우리나라에 사신을 파견하며 경제적 부담을 안겨주었고, 과거 요나라를 위해 간첩 노릇을 하던 고려가 오늘날에는 금나라를 위해 활동할 가능성이 크므로, 사신 방문을 중지해야 한다”고 주장한다. 송 조정은 즉각 수용하여, 고려 사신은 다음 해 귀국시키고 이전처럼 모든 비용을 제공하지 않기로 했지만 1년도 안 되어 북송은 멸망한다. 남송의 고종 황제는 이 교훈을 받아 고려 사신을 점차 줄이고, 마침내 교류를 단절하기도 한다.

17) 『宋史』 권17, 「哲宗一」(清乾隆武英殿刻本), p.150

이와 같은 소식과 소철, 호순척 등의 상소 내용을 통해 고려에 대해 우호적인 시각만이 아닌 간접 행위를 한 외국으로 인식하기도 하였음을 알 수 있다.

공교롭게도 『당률』과 『송형통』의 영향을 받은 『고려율』에도 “화외인상범”을 수용하고 있으며 형법의 대인적 효력에는 속인법주의를 채택하고 있음을 알 수 있다.

『고려사(高麗史)』 권 84, 「형법지(刑法志)」, 형법(刑法) 1, 살상(殺傷) 정종 4년 5월 기사에 의하면 고려에 귀화한 여진인들 사이에 살인사건이 발생하였을 때의 처벌 사례가 수록돼 있다.

동계병마사(東界兵馬使)가 보고하기를 ‘위주(威州)·계주(雞洲)에 사는 여진인 구둔(仇屯)과 고인화(高刃化) 두 사람이 그 곳의 도령장군(都領將軍)인 개로(開老)와 재물을 다투다가 개로가 술에 취한 때를 이용하여 때려 죽였습니다’라고 하였다. 이에 시중(侍中) 서눌(徐訥) 등은 아뢰기를, ‘여진인이 비록 종족은 다르나 이미 귀화하여 이름이 판적(版籍)에 실려 있어 일반 백성과 같으니 당연히 국가의 법을 따라야 할 것입니다. 재물을 다투다가 그 장(長)을 때려 죽였으니 그 죄를 용서할 수 없습니다. 청컨대 법대로 논죄하십시오’라고 하였다. 내사시랑(內史侍郎) 황주량(黃周亮) 등이 의논하기를 ‘그들이 비록 귀화하여 우리의 율타리가 되었다고 하나 사람의 얼굴을 하였고 짐승의 마음을 가져 사리를 알지 못하고 풍교(風敎)에 익숙하지 못하니 형을 가하는 것은 불가합니다. 또 율문(律文)에 이르기를 ‘모든 화외인으로서 자기들끼리 서로 범하는 경우에는 각각 그들의 본속법(本俗法)에 따른다고 되어 있는데 하물며 그 이웃의 노장(老長)이 이미(그들의) 본속법에 따라 범인 두 사람의 가산을 개로의 집으로 실어감으로써 속죄를 하였으니 어찌 다시 논죄하겠습니까’라고 하였다. 이에 왕은 주량(周亮) 등의 의견에 따랐다.¹⁸⁾

여기서 말하는 당연히 따라야 할 국가의 법은 고려율을 의미하는 것이고, 율문(律文)은 『당률소』를 가르키는 것으로 당시 시중 서눌 등은 여진인도 귀화한 이상 고려율에 의해 구속되는 것이 당연하다고 주장하고 있다. 그러나 황주량 등은 여진인이 설사 귀화했다고 하더라도 아직 고려의 풍교(風敎)에 익숙하지 않으므로 여진인끼리의 사건은 고려율에 따르지 말고 여진법을 적용해야 한다는 의견을 제시하자 정종은 황주량의 의견을 따른 것이다.

『고려율』의 “화외인상범(化外人相犯)” 조항에 여진인을 화외인의 대표 사례로 언급한 이유는, 여진이 고려 체제 바깥에 존재하는 외부 집단이었기 때문이다. 특히 고려 동북 변경 지역과 만주 일대에 거주한 여진은 동여진과 서여진으로 나뉘며, 문종(文宗) 대에는 이들 중 귀순하여 고려에 편입되는 자들이 많았다. 고려는 이들을 포용하면서도 법적으로는 여전히 ‘체제 외부인’으로 간주하였고, 이로 인해 이들 간의 범죄 사건을 다루는 특별 조항이 필요했던 것이다. 이는 당나라가 고구려·백제 유민을 ‘전쟁을 통해 포섭된 외국인’으로 인식하며 특별한 관리 방식을 적용한 것과 유사한 맥락으로 이해할 수 있다.

3. 당·송 제국의 개방성과 외국인에 대한 규제의 이중성

일반적으로 당은 당시 세계에서 가장 강대한 나라였고, 외국에서 파견된 건당사나 유학생들은 당

18) 『高麗史』 권84, 「刑法志」38, 형법(刑法) 1, 살상(殺傷) 정종 4년 5월 기사

에서 각종 문화와 제도를 배울 수 있었을 뿐만 당의 관직을 맡기도 하였다. 이러한 이유로 중국 고대의 다른 왕조에 비해 개방성과 관용이 강조되어 왔지만, 외국인에 대한 이처럼 엄격한 법률 규정은 다소 상충되는 측면이 있다. 그러나 이는 오히려 당 제국의 정치적 안정과 사회 질서 유지를 위한 중요한 장치로 작용했을 것이다. 역사적으로 강력한 법률 체제는 제국의 유지와 확장을 가능하게 하는 중요한 요소 중 하나였기 때문이다.

송대 역시 당에 이어 국경 지역의 안정과 내외부의 정보 유출 방지를 중시하며, 체계적인 외국인 관련 규정을 발전시켜 나갔음을 알 수 있다. 특히 북방 이민족과의 지속적인 군사적 긴장 상태 속에서 간첩 활동의 위험이 현실적인 위협으로 인식되었고, 이에 따라 간첩 행위에 대한 엄격한 금지와 처벌 규정을 명확히 할 필요가 있었던 것으로 보인다.

당·송 시대의 외국인 규제는 단순한 법률적 조항을 넘어, ‘화내’와 ‘화외’라는 경계를 통해 스스로의 정체성과 타자성을 정의하고 유지하려는 제국 질서의 표현이라고 볼 수 있다. 이러한 법적 경계 설정은 동아시아 국제질서 속에서 중화제국이 자국의 안보를 어떻게 조율해 왔는지를 보여주는 대표적인 사례라 할 수 있다. 따라서 당·송의 외국인 관련 조항은 고대 제국의 대외 인식, 나아가 동아시아 국제질서 형성의 일단을 이해하는 데 중요한 사료로 자리매김할 수 있다.

맺음말

이상에서 살펴본 바와 같이, 당·송 제국은 외국인에게 문화와 제도의 수용 기회를 열어둔 개방적인 제국이었으면서도, 동시에 국가 안보와 사회 질서를 위협할 수 있는 외국인의 행위에 대해서는 엄격하고 세밀한 법률로 규제하였다. 이는 단순한 모순이 아니라, 제국의 체제 유지를 위한 전략적 조화로 이해할 수 있다. 오늘날 외국인 정책과 국가 안보 사이에서 균형을 추구하는 현대 국가들의 모습과도 맞닿아 있다고 할 수 있다.

Session 2 - 1

Using the Political Pawn Tran Cao in the
Post-war Context: the Initial Stage of the
Diplomatic Relationship between the Le Dynasty
and the Ming Dynasty in the Fifteenth Century

Le Quang Chan (VASS)

**TRAN CAO IN THE POST-WAR PERIOD AND THE EARLY PERIOD OF
DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN THE LE AND MING
DYNASTIES (EARLY 15th CENTURY)**

Le Quang Chan, PhD

Institute of History,

Vietnam Academy of Social Sciences

With the label of “supporting Tran, destroying Ho”, the Ming Dynasty sent troops to invade Dai Ngu [Đại Ngu], which was the national name of Vietnam during the Ho Dynasty, in 1406. When the Lam Son uprising reached its peak and won consecutive victories, it forced Vuong Thong to stand firm in Dong Quan citadel. In order to save the situation and keep the prestige of the great nation, the Ming Dynasty asked **Bình Định vương** ‘Prince of Pacification’ Le Loi to find a descendant of the Tran family to establish him as king, then the Ming army would withdraw its troops. Facing with the situation, Le Loi crowned Tran Cao who claimed to be a descendant of the Tran family, as a king, using him as a “political card” to meet Minh’s demands, to let Minh dynasty withdraw its troops with honor as well as to establish diplomatic relations between the two countries later.

The article focuses on answering 4 questions:

1. *Who was Tran Cao?* Through different sources, Tran Cao was a historical figure whose background and career were unclear. However, in the historical context at that time, Le Loi, Nguyen Trai and the Lam Son uprising command used Tran Cao in the most appropriate way to serve the ultimate goal of driving the Ming army out of the country and restoring national independence to the country.

2. *Why was Tran Cao chosen to be king?* There were many reasons, but there were two basic reasons: the first was to “create the legitimacy”; the second was to meet the Vuong Thong's request, to force the Ming army to make peace and withdraw their troops, from which proceeded to completely liberate the country.

3. *What was Tran Cao's role in the diplomatic relationship between the two sides?* Through diplomatic documents between the two sides, Tran Cao became the

main character, and was appointed **An Nam Quốc vương** (King of An Nam) by the Ming Dynasty. After Tran Cao died, the two sides exchanged envoys many times. The Le dynasty sent envoys to ask the Ming dynasty to confer a title of King, but the Ming dynasty requested to continue searching for the descendants of the Tran family. Finally, the Ming dynasty officially recognized Le Thai To as the **Quyền thụ An Nam Quốc sự** (An Nam Governor at Interim) of Dai Viet.

4. *What was the essence of the “political card” Tran Cao?*

Le Loi took advantage of Tran Cao as a “political card” to serve his strategic goals. Meanwhile, Vuong Thong and the Ming used the “descendants of the Tran Dynasty” card for different purposes (from justifying their invasion and rule, to using it as an excuse to withdraw their troops with honor...).

During the whole process, the appearance of Tran Cao was like a “salvation” for both sides.

**TRẦN CẢO TRONG BỐI CẢNH HẬU CHIẾN VÀ GIAI ĐOẠN ĐẦU
QUAN HỆ NGOẠI GIAO GIỮA NHÀ LÊ VÀ NHÀ MINH
(ĐẦU THẾ KỶ XV)**

TS. Lê Quang Chấn
Viện Sử học

Với chiêu bài “phù Trần, diệt Hồ”, nhà Minh đem quân sang đánh chiếm nước Đại Ngu của nhà Hồ vào năm 1406. Khi cuộc khởi nghĩa Lam Sơn đạt đến đỉnh cao, giành những thắng lợi liên tiếp, buộc Vương Thông phải cố thủ trong thành Đông Quan. Để cứu vãn và giữ thể diện nước lớn, nhà Minh yêu cầu Bình Định vương Lê Lợi tìm con cháu họ Trần lập làm vua, quân Minh sẽ rút quân về nước. Trước tình thế đó, Lê Lợi lập Trần Cảo (tự xưng là hậu duệ họ Trần) lên làm chủ, sử dụng như một “con bài chính trị” để đáp ứng yêu cầu của chúng, lấy đó làm cơ sở cho nhà Minh rút quân trong danh dự cũng như quan hệ bang giao giữa hai nước sau này.

Nội dung bài viết đi sâu trả lời 4 câu hỏi:

1. *Trần Cảo là ai?* Qua các nguồn tư liệu khác nhau, Trần Cảo là một nhân vật lịch sử có thân thế và sự nghiệp chưa rõ ràng, nhưng đặt trong bối cảnh lịch sử khi đó, Lê Lợi, Nguyễn Trãi và bộ chỉ huy nghĩa quân Lam Sơn đã sử dụng nhân vật này một cách phù hợp nhất nhằm phục vụ mục đích cuối cùng là đánh đuổi quân Minh ra khỏi bờ cõi, khôi phục độc lập dân tộc cho đất nước.

2. *Vì sao Trần Cảo được lựa chọn và tôn lập làm vua?* Có nhiều nguyên nhân, song có hai lý do căn bản, một là vừa để “chính danh trong nước”, vừa có người đứng chủ; hai là đã đáp ứng yêu cầu của Vương Thông, buộc quân Minh giảng hòa, rút quân về nước, giải phóng hoàn toàn đất nước.

3. *Vai trò của Trần Cảo trong mối quan hệ bang giao giữa hai bên ra sao?* Thông qua các văn thư ngoại giao giữa hai bên, Trần Cảo trở thành nhân vật chính, được nhà Minh phong làm An Nam Quốc vương. Sau khi Trần Cảo mất, giữa hai bên nhiều lần trao đổi sứ thần, sứ nhà Lê sang đòi xin phong Vương, còn nhà Minh cử sứ giả sang yêu cầu tiếp tục tìm kiếm con cháu họ Trần. Cuối cùng, nhà Minh chính thức công nhận Lê Thái Tổ làm Quyền thụ An Nam Quốc sự của Đại Việt.

4. *Vậy thực chất của “con bài chính trị” Trần Cảo là gì?* Lê Lợi sử dụng Trần Cảo như một “lá bài” để phục vụ cho mục tiêu chiến lược của mình. Trong khi đó, Vương Thông và nhà Minh sử dụng chiêu bài “con cháu của nhà Trần” cho những mục đích khác nhau (từ biện hộ cho hành động xâm chiếm và cai trị, cho đến cái cớ để rút quân trong danh dự...).

Trong suốt quá trình trên, sự xuất hiện của Trần Cảo như là “cứu cánh” cho cả hai bên.

**TRẦN CẢO TRONG BỐI CẢNH HẬU CHIẾN VÀ GIAI ĐOẠN ĐẦU
 QUAN HỆ NGOẠI GIAO GIỮA NHÀ LÊ VÀ NHÀ MINH
 (ĐẦU THẾ KỶ XV)**

TS. Lê Quang Chấn
Viện Sử học

Tóm tắt: Với chiêu bài “phù Trần, diệt Hồ”, nhà Minh đem quân sang đánh chiếm nước Đại Ngu của nhà Hồ vào năm 1406. Khi cuộc khởi nghĩa Lam Sơn đạt đến đỉnh cao, giành những thắng lợi liên tiếp, buộc Vương Thông phải cố thủ trong thành Đông Quan. Để cứu vãn và giữ thể diện nước lớn, nhà Minh yêu cầu Bình Định vương Lê Lợi tìm con cháu họ Trần lập làm vua, quân Minh sẽ rút quân về nước. Trước tình thế đó, Lê Lợi lập Trần Cảo (tự xưng là hậu duệ họ Trần) lên làm chủ, sử dụng như một “con bài chính trị” để đáp ứng yêu cầu của chúng, lấy đó làm cơ sở cho nhà Minh rút quân trong danh dự cũng như quan hệ bang giao giữa hai nước sau này.

Nội dung bài viết đi sâu trả lời 4 câu hỏi: 1. *Trần Cảo là ai?* Qua các nguồn tư liệu khác nhau, Trần Cảo là một nhân vật lịch sử có thân thế và sự nghiệp chưa rõ ràng, nhưng đặt trong bối cảnh lịch sử khi đó, Lê Lợi, Nguyễn Trãi và bộ chỉ huy nghĩa quân Lam Sơn đã sử dụng nhân vật này một cách phù hợp nhất nhằm phục vụ mục đích cuối cùng là đánh đuổi quân Minh ra khỏi bờ cõi, khôi phục độc lập dân tộc cho đất nước. 2. *Vì sao Trần Cảo được lựa chọn và tôn lập làm vua?* Có nhiều nguyên nhân, song có hai lý do căn bản, một là vừa để “chính danh trong nước”, vừa có người đứng chủ; hai là đã đáp ứng yêu cầu của Vương Thông, buộc quân Minh giảng hòa, rút quân về nước, giải phóng hoàn toàn đất nước. 3. *Vai trò của Trần Cảo trong mối quan hệ bang giao giữa hai bên ra sao?* Thông qua các văn thư ngoại giao giữa hai bên, Trần Cảo trở thành nhân vật chính, được nhà Minh phong làm An Nam Quốc vương. Sau khi Trần Cảo mất, giữa hai bên nhiều lần trao đổi sứ thần, sứ nhà Lê sang đòi xin phong Vương, còn nhà Minh cử sứ giả sang yêu cầu tiếp tục tìm kiếm con cháu họ Trần. Cuối cùng, nhà Minh chính thức công nhận Lê Thái Tổ làm Quyền thụ An Nam Quốc sự của Đại Việt. 4. *Vậy thực chất của “con bài chính trị” Trần Cảo là gì?* Lê Lợi sử dụng Trần Cảo như một “lá bài” để phục vụ cho mục tiêu chiến lược của mình. Trong khi đó, Vương Thông và nhà Minh sử dụng chiêu bài “con cháu của nhà Trần” cho những mục đích khác nhau (từ biện hộ cho hành động xâm chiếm và cai trị, cho đến cái cớ để rút quân trong danh dự...).

Trong suốt quá trình trên, sự xuất hiện của Trần Cảo như là “cứu cánh” cho cả hai bên.

Từ khóa: Trần Cảo, Lê Lợi, nhà Trần, nhà Minh, bang giao.

1. Trần Cảo là ai?

Các nguồn tư liệu lịch sử ghi chép về nhân vật này chưa có sự thống nhất.

- Về tên gọi và nguồn gốc xuất thân: Đa số các tài liệu thu tịch chép, ông vốn tên là Hồ Ông¹, có tư liệu chép ông tên là Địch². Khi được tôn lập làm vua, được lấy tên là Trần Cảo (theo chiết tự, chữ Nhật ở trên, chữ Cao ở dưới).

Ông vốn là con một người ăn xin (ăn mày)³, trốn ở châu Ngọc Ma do Thổ quan (có sách chép cụ thể là Tri phủ) Chăm Quý cai quản. Ông giả xưng là dòng dõi (con cháu) họ Trần⁴, cụ thể hơn là cháu ba đời của vua Trần Nghệ Tông⁵.

- Về thời điểm tôn lập làm vua: Có nhiều mốc thời gian khác nhau khi chép sự kiện Trần Cảo được tôn lập làm vua⁶, đó có thể diễn ra vào năm Quý Mão - 1423 (*Lam Sơn thực lục*), vào mùa Đông tháng 11 năm Ất Tỵ - 1425 (*Đại Việt thông sử*⁷,

¹ Như các sách như *Đại Việt sử ký toàn thư*, *Lam Sơn thực lục*, *Đại Việt thông sử*, *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, *Việt Nam sử lược*...

² Sách *Đại Việt sử ký toàn thư* (tập 2, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1993, tr. 291) chép về thuyết thứ ba, “Trần Cảo tên là Địch, trong nạn giặc Minh, Địch ẩn náu trong dân, đến khi Thái Tổ dấy quân, thấy lòng người vẫn nhớ nhà Trần, cho nên lập nên”. Sách *Đại Việt sử ký tiền biên* của Ngô Thì Sĩ (Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1997, tr. 559) cũng chép, “gặp khi có con người ăn mày tên là Hồ Ông, náu thân ở Chăm Quý, giả xưng tên là Địch, là cháu 3 đời của An Nam Quốc vương là Trần Tư”. Trong chú thích phần *Quân trung từ mệnh tập* có nêu, “bản chữ Hán chép nhầm là Trần Địch, chữ Địch có lẽ là do chữ Phủ viết nhầm ra. Trần Phủ là tên vua Trần Nghệ Tông, mà Trần Cảo tự xưng mình là cháu ba đời. Như vậy là bản in viết nhầm tên cháu thành tên ông” (*Nguyễn Trãi toàn tập*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2020, tr. 447).

³ Trong bản *Tờ tấu cầu phong* có nhận xét, “đến năm đầu niên hiệu Hồng Hy (1425), thần cùng kỳ lão bản quốc dò hỏi tìm được ở đất Lão Qua có Trần Mỗ (tức Trần Cảo) thực là cháu đích tôn của Trần Vương Mỗ (tức Trần Nghệ Tông), sẵn tính thông minh, vốn lòng trung nghĩa, đáng được kế lập” (*Nguyễn Trãi toàn tập*, Sđd, tr. 95).

⁴ Cũng có giả thuyết đặt ra là, bản thân Hồ Ông là hậu duệ vua Trần thực, nhưng phải cải họ tên để tránh sự truy bức của nhà Minh, được Chăm Quý bảo vệ.

⁵ *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* (tập 1, Nxb. Giáo dục, Hà Nội, 2007, tr. 774), *Đại Việt sử ký tiền biên* (Sđd, tr. 559), *Việt sử cương mục tiết yếu* (của Đặng Xuân Bảng, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2000, tr. 286), *Việt Nam sử lược* (Sđd, tr. 88).

⁶ Có tài liệu chép, Trần Cảo được lập làm chủ họ Trần (*Việt sử cương mục tiết yếu* của, Sđd, tr. 286), chúa nhà Trần (*Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, tập 1, Sđd, tr. 774) hay “Trần chủ Cảo, chúa nhà Trần, tên là Cảo” (*Đại Việt thông sử* của Lê Quý Đôn, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1997, tr. 31)...

⁷ Khi biên chép sách *Đại Việt thông sử*, tác giả Lê Quý Đôn đã chua “từ tháng 11 năm này (tức năm Ất Tỵ - 1425) trở xuống, là niên hiệu Thiên Khánh thứ nhất vua Trần Cảo thời Hậu Trần”.

bài *Biểu cầu phong, Văn tấu cáo (liệt thánh nhà Trần)* trong sách *Quân trung từ mệnh tập*, vào mùa Đông tháng 11 năm Bính Ngọ - 1426 (*Đại Việt sử ký toàn thư, Khâm định Việt sử thông giám cương mục, bài Tờ tấu cầu phong và bài Tờ tấu về việc tìm hỏi con cháu họ Trần* trong sách *Quân trung từ mệnh tập*),... Ở đây, chúng tôi thấy, thời điểm vào cuối năm Bính Ngọ (1426) là phù hợp nhất⁸.

- Về niên hiệu Thiên Khánh: Hầu hết các tư liệu lịch sử đều cho biết, sau khi Trần Cảo được tôn lập làm vua, đã lấy niên hiệu là Thiên Khánh⁹, tức là vào năm 1426. Tuy nhiên, trong văn bản *Hội thề Lũng Nhai* có đoạn viết, “năm đầu niên hiệu Thiên Khánh là năm Bính Thân (1416), quả ngày sóc (mồng một) là ngày Kỷ Mão đến ngày 12 là ngày Canh Dần. Tại nước A Nam, lộ Khả Lam, tôi là Phụ đạo Lê Lợi đứng đầu,...”, và như thế, có thể niên hiệu Thiên Khánh được Lê Lợi, Nguyễn Trãi và bộ chỉ huy nghĩa quân Lam Sơn sử dụng trong *Hội thề Lũng Nhai* từ năm 1416, với mục đích ban đầu là tượng trưng, sau khi xuất hiện nhân vật Trần Cảo, Lê Lợi dùng làm niên hiệu để giao thiệp với nhà Minh¹⁰.

⁸ Phần chú thích của *Quân trung từ mệnh tập* trong sách *Nguyễn Trãi toàn tập* (Sđd, tr. 431) cho biết, “Theo *Toàn thư* và *Cương mục* có lẽ hợp lý hơn, vì xét lịch sử đấu tranh trong giai đoạn này thì năm 1426, Lê Lợi mới cần lập một người con cháu họ Trần lên làm vua để dễ giao thiệp với nhà Minh”. Sách *Lịch sử Việt Nam* (Nxb. Giáo dục, Hà Nội, 2012, tr. 181) cũng nhận định, “xét nhu cầu lấy danh nghĩa lập lại ngôi vua cho họ Trần trong bang giao với nhà Minh thì việc lập Trần Cảo làm vua vào năm 1426 hợp lý hơn, nhưng việc tìm kiếm và chuẩn bị sẵn nhân vật Trần Cảo có thể từ trước đó”. Đây cũng là quan điểm của tập thể tác giả trong sách *Lịch sử Việt Nam, tập 2 (từ thế kỷ V đến thế kỷ XVII)* (Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2017, tr. 128-129), *Vương triều Lê (1428-1527)* (Nxb. Hà Nội, 2019, tr. 517)...

Việc lập Trần Cảo làm vua có sự tham gia của các tướng lĩnh, trong đó có Trần Nguyên Hãn. Tác giả Hà Nhậm Đại trong tác phẩm *Lê triều khiếu vịnh thi tập* có đoạn viết, “Ông (Trần Nguyên Hãn) nhất trí với Lê Thái Tổ lập Trần Cảo để thỏa lòng mong muốn của dân”.

⁹ Thiên Khánh cũng là tên của 01 cung điện “ở trước điện Thường Xuân, để làm chỗ nghe chính sự” trong Hoàng thành Thăng Long có từ thời Lý. Sang thời Lê sơ, khi vua Lê Uy Mục lên ngôi Hoàng đế, cho đổi niên hiệu, lấy ngày sinh là *Thiên Khánh thánh tiết*... Khi Trần Cảo ở ngôi, tháng 11 năm Đinh Mùi (1427), cho đúc tiền có tên là *Thiên Khánh thông bảo*. Riêng sách *Việt sử cương mục tiết yếu* của Đặng Xuân Bảng (Sđd, tr. 286) lại chép niên hiệu là Đại Khánh.

¹⁰ Trong sách *La Sơn Yên Hồ Hoàng Xuân Hãn (1908-1996)* (tập 2, Nxb. Giáo dục, Hà Nội, 1998, tr. 643), tác giả có nhận định, “kết luận là khi hội thề ở Lũng Nhai, chưa có Trần Cảo mà chắc rằng cũng chưa tìm được con cháu nào dòng vua Trần. Ý tìm dùng con cháu vua Trần làm minh chủ chắc là có trong *Bình Ngô sách* của Nguyễn Trãi dâng cho Lê Lợi. Tuy bây giờ chưa tìm được ai, nhưng cũng giả làm như đã có rồi. Cho nên đặt niên hiệu vua Trần tượng trưng là Thiên Khánh. Rồi sau, sự kháng địch vất vả gian nan, chưa chắc đã có cơ hội nổi dùng niên hiệu ấy. Đến khi Cầm Quý giới thiệu Hồ Ông, nguyên tên là Trần Định cháu ba đời Nghệ Tông, thì mới định dùng lá bài lập ngôi Trần để thi hành tâm chiến. Lê Lợi bèn dùng lại niên hiệu Thiên Khánh kỷ nguyên vào năm 1425. Còn tên Trần Cảo là tên mới, của các vua ta xưa tự đặt để giao

- Về kết cục của Trần Cảo: Khi được tôn lên làm vua, Lê Lợi đã sai Tả bộc xạ Lê Quốc Hưng giúp dạy (thực chất là kiểm soát), cho đóng dinh ở núi Không Lộ, sau dời về Vũ Ninh (có sách chép về dời về Ninh Giang), thành Cổ Lộng, rồi chôn chạy về châu Ngọc Ma và bị quan quân bắt được, phải uống thuốc độc tự tử vào ngày mùng 10 tháng Giêng năm Mậu Thân (1428)¹¹.

Như thế, Trần Cảo là một nhân vật lịch sử có thân thế và sự nghiệp chưa rõ ràng¹², nhưng đặt trong bối cảnh lịch sử khi đó, Lê Lợi đã sử dụng nhân vật này một cách phù hợp nhất nhằm phục vụ mục đích cuối cùng là đánh đuổi quân Minh ra khỏi bờ cõi, khôi phục độc lập dân tộc cho đất nước.

2. Vì sao Trần Cảo được lựa chọn và tôn làm vua?

Chúng ta đều biết rằng, cuộc khởi nghĩa Lam Sơn do chủ tướng Lê Lợi khởi xướng, tổ chức và thực sự giữ vai trò lãnh tụ tối cao, “xứng đáng là một lãnh tụ xuất sắc của nghĩa quân Lam Sơn, một anh hùng vẻ vang của dân tộc Việt Nam mà tên tuổi và sự nghiệp cứu nước sẽ sống mãi trong lịch sử và trong lòng nhân dân”¹³. Ông cùng với Nguyễn Trãi và bộ chỉ huy nghĩa quân đã mưu trí, sáng tạo và chiến đấu anh dũng, giành được nhiều thắng lợi quan trọng. Đặc biệt, từ năm 1425 không chỉ

thiếp với Trung Quốc. Nói tóm tắt: Văn đề niên hiệu trong văn thề Lũng Nhai không đáng làm ngờ văn bản lời thề”.

¹¹ Cụ thể hơn, sách *Đại Việt sử ký toàn thư* chép: “Cảo biết người trong nước không phục mình, bèn ngầm đi thuyền vượt biển trốn vào châu Ngọc Ma. Đến Ma Cảng (đất Nghệ An) quan quân đuổi bắt được, đem về Đông Quan, bắt uống thuốc độc chết (có thuyết nói rằng: Trước đây, sau khi lập Cảo, vua cho Cảo đóng dinh ở núi Không Lộ, sau dời sang Ninh Giang. Đến năm này, chuyển về thành Cổ Lộng. Cảo tự nghĩ là trời không thể có hai mặt trời, nước không thể có hai vua, mình không có công gì với thiên hạ mà ở ngôi tôn, nếu không sớm liệu, sợ nổi hoi hận sau này. Rồi ngầm đi thuyền ra biển mà chết. Có thuyết nói rằng: Cảo tự biết người trong nước không phục, bèn cùng với bọn Văn Huệ ngầm đi thuyền biển trốn đến ải Cổ Lộng, vua sai người đuổi bắt giết đi, vứt xác vào bụi gai. Lúc Cảo chết, có câu khấn trời, ai nghe cũng phải thương xót, thiên hạ cho là oan. Sau này, thời Lê mạt, Trần Cảo làm loạn, tương truyền đó là kiếp sau của Trần Cảo này¹¹. Có thuyết nói rằng: Trần Cảo tên là Địch, trong nạn giặc Minh, Địch ẩn náu trong dân, đến khi Thái Tổ dấy quân, thấy lòng người vẫn nhớ nhà Trần, cho nên lập lên, Thái Tổ nói kín rằng: Ta trải trăm trận mới lấy được thiên hạ, mà hấn lại giữ ngôi Cao. Cảo sợ hãi, chạy đến ải Cổ Lộng, Thái Tổ sai người đuổi theo giết đi, ném xác vào bụi gai)” (tập 2, Sđd, tr. 291).

¹² Bên cạnh các giả thuyết mà sách *Đại Việt sử ký toàn thư* chép, thì bản thân Hồ Ông cũng có thể là hậu duệ vua Trần, nhưng phải cải họ tên để tránh sự truy bức của nhà Minh, được Chăm Quý bảo vệ (nhưng không có tư liệu để kiểm chứng). Nếu muốn lập con cháu vua Trần, thì khi đó, Trần Nguyên Hãn cũng là dòng dõi nhà Trần (ông là cháu nội của Trần Nguyên Đán, mà Trần Nguyên Đán là dòng dõi của Chiêu Minh vương Trần Quang Khải, Trần Quang Khải là con thứ ba của vua Trần Thái Tông), sao không tôn đặt cho đúng chính thống và chính danh?

¹³ Phan Huy Lê, Phan Đại Doãn: *Khởi nghĩa Lam Sơn (1418-1427)*, Nxb. Quân đội nhân dân, Hà Nội, 2005, tr. 499.

đánh dấu “giai đoạn phát triển thành chiến tranh giải phóng dân tộc quy mô cả nước”, mà còn ghi nhận một số sự kiện, đó là việc Tri phủ châu Ngọc Ma là Cầm Quý đem hơn 8.000 quân và hơn 10 con voi đến theo giúp¹⁴, đồng thời nhà Minh yêu cầu Lão Qua không được phép giúp đỡ và dung nạp nghĩa quân Lam Sơn¹⁵. Có lẽ vì thế, đây là những nguyên nhân liên quan đến việc, Cầm Quý tâu báo Hồ Ông là dòng dõi họ Trần, đang lánh nạn và trú ẩn ở châu Ngọc Ma¹⁶, lên chủ tướng Lê Lợi vào cuối năm 1426.

Việc dựng đặt Trần Cảo làm vua có thể xuất phát từ một số lý do sau đây:

- Vừa để “chính danh trong nước”, vừa có người đứng chủ. Lê Lợi nhận thấy, “bấy giờ người trong nước khổ về chính lệnh hà khắc của giặc, mong có người làm chủ, mà vua thì gấp việc diệt giặc cứu dân, nên sai người đón lập Cảo cho xong việc quyền nghi nhất thời, mà cũng muốn mượn có để trả lời nhà Minh để họ tin”¹⁷. Mặc dù giành những thắng lợi quan trọng trên lĩnh vực quân sự, mang tính chất quyết định, nhưng chủ tướng của nghĩa quân Lam Sơn vẫn quan tâm đến việc tìm lập con cháu họ Trần, để “chính danh phận”. Trong bài *Văn tấu cáo (liệt thánh nhà Trần)* đã khẳng định, từ khi tôn lập Trần Cảo, đã “chính đại hiệu để thờ Tôn xã. Một khi nghĩa binh mới dấy, bốn phương kéo đến như mây... Thế thực là trời tựa hoàng Trần, cho nên thành công được nhanh chóng”¹⁸. Bản thân Lê Lợi cũng chỉ xưng là Nhập nội Kiểm hiệu Thái sư Bình chương quân quốc trọng sự Đại thiên Hành hóa, Tú kim ngư đại song kim hồ phù Tráng vũ, Vệ Quốc công¹⁹ hoặc là Bình Định vương²⁰. Trong các văn thư gửi cho Vương Thông và các tướng lĩnh khác của nhà Minh, Lê Lợi cũng chỉ xưng là Tri phủ phủ Thanh Hóa²¹ hoặc là Đầu mục nước An Nam. Trong *Biểu*

¹⁴ *Đại Việt sử ký toàn thư*, tập 2, Sdd, tr. 253.

¹⁵ *Khởi nghĩa Lam Sơn (1418-1427)*, Sdd, tr. 287.

¹⁶ Trong bản *Tờ tấu cầu phong* cho biết, “Thần (tức Trần Cảo) lánh mình ở nước Lão Qua hơn mười năm, đến giờ người cả nước không bảo nhau mà cùng một lời tự ý mời xin nài ép” (*Nguyễn Trãi toàn tập*, Sdd, tr. 117).

¹⁷ *Đại Việt sử ký toàn thư*, tập 2, Sdd, tr. 261.

¹⁸ *Nguyễn Trãi toàn tập*, Sdd, tr. 93.

¹⁹ Đây là chức, tước của Lê Lợi được ghi trong *Văn tấu cáo (liệt thánh nhà Trần)* (*Nguyễn Trãi toàn tập*, Sdd, tr. 96).

²⁰ Các sử thần triều Nguyễn trong sách *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* (tập 1, Sdd, tr. 737) có quan điểm cho rằng, Bình Định vương Lê Lợi như một niên hiệu, tính từ năm 1418, vì trong Quyển thứ XIII có chép từ năm Mậu Tuất (1418), Bình Định vương Lê Lợi năm thứ nhất, đến năm Bính Ngọ (1426), Bình Định vương Lê Lợi năm thứ 9, gồm 9 năm.

²¹ Vì sao lại lấy chức vụ này trong các văn thư gửi cho tướng lĩnh nhà Minh? Điều này xuất phát vào năm 1424, nhà Minh phong Lê Lợi làm Tri phủ phủ Thanh Hóa với âm mưu dùng chức tước để mua chuộc thủ lĩnh của nghĩa quân Lam Sơn. Tất nhiên là ông không nhận, nhưng đã sử

cầu phong cho Trần Cao, “thần Lê Lợi, Tri phủ phủ Thanh Hóa thuộc ty Bộ Chính, quận Giao Chỉ, sợ hãi cúi đầu kính dâng lời,..., xin được tập phong, theo kế nạp công như sau. Kính cần sai Mỗ dâng biểu tâu bày”²². Từ đó trở đi, về mặt danh nghĩa, các văn bản ngoại giao giữa hai bên, thường do Trần Cao đứng trên²³, là chủ.

- Đáp ứng yêu cầu của Vương Thông, buộc quân Minh giảng hòa, rút quân về nước, giải phóng hoàn toàn đất nước.

Chúng ta đều biết, Vương Thông được vua Minh Tuyên Tông (1425-1435) cử sang cứu viện các thành ở Đông Đô vào mùa Đông tháng 10 năm Bính Ngọ (1426)²⁴, nhưng “hễ đánh là thua, chán nản lo sợ, mưu kế đã cùng, viện binh không có, tình thế ngày một khốn quẫn, bèn sai người đưa thư xin hòa, mong được toàn quân trở về nước”²⁵, sau đó vì tin lời gièm pha, phản gián (của Trần Phong, Lương Nhữ Hốt, Trần An Vinh), đem lòng ngờ vực, thay đổi, cố thủ trong thành Đông Quan. Vương Thông cũng thừa biết rằng, “không thể nào chiếm được thắng lợi cuối cùng. Muốn bãi chiến, rút quân về, nhưng ngại rằng không dựa vào danh nghĩa nào được, hấn bèn vin vào lời chiếu của vua Minh ở đầu niên hiệu Vĩnh Lạc bảo tìm lập con cháu họ Trần, nên mới ngầm khuyên Bình Định vương vin vào danh nghĩa lập con cháu họ Trần ấy để xin bãi binh. Bình Định vương cũng cho rằng trong nước bấy lâu phải đau khổ vì nạn binh đao, cũng mong cất gánh nặng để dân được nghỉ ngơi, nên cũng ưng thuận”²⁶. Trong bản *Lại thư cho Vương Thông*, có đoạn viết, “nay được luôn tôn thư, hứa sẽ thỉnh lệnh rút quân, muốn lấy tờ tâu của hai ngài Thái giám để xin lập con cháu họ Trần. Thế thật là các ngài đã vì nước hết trung, tôn vua theo nghĩa, so với việc năm trước cầu công tâu bày rằng, con cháu họ Trần hết không còn ai, thật

dụng chính chức tước này để giao thiệp với các tướng lĩnh nhà Minh. Không chỉ vậy, ông cũng lấy chức này để cầu phong cho Trần Cao.

²² *Biểu cầu phong* trong sách *Nguyễn Trãi toàn tập*, Sdd, tr. 95.

²³ Nếu Lê Lợi xưng là “Đầu mục An Nam”, thì Trần Cao sẽ là “Đại đầu mục An Nam”, chỉ có duy nhất một lần Lê Lợi xưng là Đại đầu mục nước An Nam, đó là trong bài *Văn Hội thể (ở Đông Quan)* ngày 22 tháng 11 năm Đinh Mùi (10/12/1427).

²⁴ Trong sách *Minh thực lục: Quan hệ Trung Quốc-Việt Nam thế kỷ XIV-XVII*, tập 2, Nxb. Hà Nội, 2010, tr. 139, có chép “ngày Ất Sửu (tức ngày 8/5/1426), mệnh Thái tử Thái bảo Thành Sơn hầu Vương Thông mang ấn Chinh Di tướng quân sung chức Tổng binh, Đô đốc Mã Anh sung Tham tướng, đến Giao Chỉ tiểu giặc, trị an phủ dụ quân dân, vẫn ra lệnh Thượng thư Trần Hiệp làm Tham tán quân vụ”.

²⁵ *Đại Việt sử ký toàn thư*, tập 2, Sdd, tr. 261.

²⁶ *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, tập 1, Sdd, tr. 774.

khác hẳn vậy. Được như lời ấy thì không những là may cho một nước Giao Chi, mà cũng là may lớn cho muôn nước trong thiên hạ vậy”²⁷.

Như vậy, sự chủ động gợi ý của Vương Thông là “nên tha tội cho nước An Nam, lập lại con cháu họ Trần” phù hợp với chủ trương chiến lược của Lê Lợi và Nguyễn Trãi là “nếu quả được như thế thì từ nay về sau Bắc Nam sẽ vô sự”²⁸. Điều đó đã giúp Vương Thông và quân Minh giảng hòa thành công, rút quân về nước, kết thúc chiến tranh. Trong *Minh sử* có đoạn chép, “Thành Sơn hầu Vương Thông bỏ Giao Chi dẫn quân về, thủy quân theo sau. Bọn Thăng đã thua chết, Vương Thông hoảng sợ, bèn tập hợp các tướng sĩ bàn rằng: Thành thì không thể giữ nổi, đánh cũng không thể thắng được, chi bằng giữ toàn quân rồi rút về Bắc. Mọi người đều theo. Thông bèn giảng hòa với vua. Lại vì vua tâu với triều đình xin lập con cháu họ Trần, rồi sai người mang tờ biểu của Cảo là cháu 3 đời của quốc vương An Nam xin lập làm dòng dõi nhà Trần”²⁹.

3. Vai trò của Trần Cảo trong mối quan hệ bang giao giữa hai bên ra sao?

Song song với các đợt tấn công quân sự, Lê Lợi cùng Nguyễn Trãi đã có nhiều thư, tấu, biểu trao đổi với tướng lĩnh trực tiếp tham chiến và với triều đình nhà Minh³⁰. Trong số đó, có 3 văn bản quan trọng, liên quan trực tiếp đến việc Trần Cảo trong quan hệ ngoại giao giữa hai bên. Bài *Biểu cầu phong* do Lê Lợi đứng tên (với chức Tri phủ phủ Thanh Hóa) được soạn vào tháng 12 năm Bính Ngọ (1426), nhưng có nhiều khả năng, tờ biểu này chưa thực sự được chuyển tới triều đình nhà Minh, vì trong sách *Đại Việt sử ký toàn thư* (của Việt Nam) và *Minh sử* cũng như *Minh thực lục* không thấy đề cập đến việc này³¹. Bài *Tờ tấu cầu phong* được soạn vào tháng 8 năm Đinh Mùi (1427) do Trần Cảo (là cháu ba đời của tiên Trần chúa) và Lê Lợi (là Đại đầu mục nước An Nam) cùng đứng tên, đều do vua “sai Nguyễn Trãi soạn thư cầu phong, sai người dâng biểu của Cảo xin lập làm dòng dõi họ Trần, chuyển tới

²⁷ *Lại thư cho Vương Thông* (bức thư số 19) trong sách *Nguyễn Trãi toàn tập*, Sdd, tr. 94.

²⁸ *Lại thư cho Vương Thông* (soạn vào tháng 12 năm Bính Ngọ, tức từ 12/1426 đến 1/1417, bức thư số 16) trong sách *Nguyễn Trãi toàn tập*, Sdd, tr. 93.

²⁹ *Đại Việt sử ký toàn thư*, tập 2, Sdd, tr. 282.

³⁰ Trong *Quân trung từ mệnh tập*, đã tập hợp 69 bản (trong đó có 46 bản cũ và 23 bản mới tìm thấy), riêng những bản mới tìm thấy “đã bổ sung, soi sáng thêm nhiều vấn đề quan trọng về cuộc chiến tranh giải phóng dân tộc do Lê Lợi - Nguyễn Trãi lãnh đạo, đặc biệt là về tư tưởng, chiến lược, chiến thuật của Nguyễn Trãi” (*Nguyễn Trãi toàn tập*, Sdd, tr. 84).

³¹ Nguyễn Văn Nguyên: *Tấu, biểu đấu tranh ngoại giao của Nguyễn Trãi*, Nxb. Thế giới, Hà Nội, 2003, tr. 32-33.

Quảng Tây và Vân Nam nhà Minh mỗi nơi một bản”³². Một bản gửi cho Tổng binh An Viễn hầu Liễu Thăng do “Lê Lợi cùng các đầu mục lớn nhỏ sai người đến cửa quân dâng thư xin bãi binh để yên dân và lập con cháu họ Trần làm chủ đất này. Bọn Thăng nhận thư, không mở ra xem, sai người tâu về Kinh”³³ (hôm đó là ngày 10 tháng 9 năm Tuyên Đức thứ 2, tức ngày 1/10/1427). Ngày 28 tháng 10 năm Tuyên Đức thứ 2 (16/11/1427), bức thư này mới đến vua Minh Tuyên Tông, “Ngày Nhâm Ngọ, Hành tại Hồng Lô tự tâu trình Hoàng thượng bức thư của Lê Lợi gửi qua quan Tổng binh An Viễn hầu Liễu Thăng”³⁴. Trong khi đó, bức thư còn lại gửi cho “Kiềm quốc công Mộc Thạnh nhận được thư, lập tức chạy tâu về Kinh”³⁵, và dâng lên vua Minh vào ngày 29 tháng 10 năm Tuyên Đức thứ 2 (17/11/1427) khi “Lê Lợi tại Giao Chỉ sai người dâng biểu cùng sản vật địa phương”³⁶. Như vậy, trước khi kết thúc chiến tranh, Lê Lợi đã sai Nguyễn Trãi soạn thảo 3 văn bản quan trọng, đó là *Biểu cầu phong*, *Thư cầu phong* (đều do Lê Lợi đứng tên) và *Tờ tấu cầu phong* (do Trần Cảo và Lê Lợi cùng đứng tên), trong đó có *Thư cầu phong* và *Tờ tấu cầu phong* đã gửi và dâng lên vua Minh Tuyên Tông³⁷.

Khi nhận được thư, biểu cầu phong, vua Minh Tuyên Tông đã mệnh cho Tả thị lang Hành tại bộ Lễ là Lý Kỳ, Hữu Thị lang bộ Công là la Nhữ Kính làm Chánh sứ, Hữu Thông chính thuộc ty Thông chính là Hoàng Ký, Hồng lô Tự khanh là Từ Vinh Đạt làm Phó sứ, mang chiếu phủ dụ An Nam, có viết “về việc cháu của vương An Nam họ Trần xưa, lệnh đầu mục kỳ lão trình bày đầy đủ sự thực, rồi sai sứ sắc phong, triều cống thì vẫn theo chế độ cũ thời Hồng Vũ. Bọn quan Tổng binh Thành Sơn hầu Vương Thông hãy điều động quan quân trở về nguyên vệ sở”³⁸. Tuy nhà Minh không nói rõ, nhưng đoàn sứ bộ này sang để ban phong Trần Cảo làm An Nam Quốc vương và triệu Vương Thông rút quân về nước (khi sứ giả nhà Minh chưa sang, thì Vương Thông đã chủ hòa, rút quân về nước)³⁹.

³² *Đại Việt sử ký toàn thư*, tập 2, Sdd, tr. 280.

³³ *Minh thực lục: Quan hệ Trung Quốc-Việt Nam thế kỷ XIV-XVII*, tập 2, Sdd, tr. 171.

³⁴ *Minh thực lục: Quan hệ Trung Quốc-Việt Nam thế kỷ XIV-XVII*, tập 2, Sdd, tr. 177.

³⁵ *Đại Việt sử ký toàn thư*, tập 2, Sdd, tr. 280.

³⁶ *Minh thực lục: Quan hệ Trung Quốc-Việt Nam thế kỷ XIV-XVII*, tập 2, Sdd, tr. 178.

³⁷ Nguyễn Thị Kiều Trang: *Về quan hệ sách phong, triều cống Minh-Đại Việt*, Nxb. Chính trị Quốc gia sự thật, Hà Nội, 2016, tr. 184.

³⁸ *Minh thực lục: Quan hệ Trung Quốc-Việt Nam thế kỷ XIV-XVII*, tập 2, Sdd, tr. 181.

³⁹ *Sách Đại Việt sử ký toàn thư* (tập 2, Sdd, tr. 288) có chép, “tướng Minh là bọn Vương Thông về đến Long Châu. vua Minh đã liệu trước bọn Vương Thông cùng quân, việc đã đến thế, không làm thế nào được nữa, đành sai bọn La Nhữ Kính mang thư sang phong Trần Cảo là An Nam Quốc

Trong khi đó, ngay sau khi kết thúc chiến tranh, ngày 29 tháng 10 năm Đinh Mùi (1427), Lê Lợi đã “sai sứ sang trình bày với nhà Minh”, đồng thời dâng *Bài biểu tiến cống, tâu trình tạ tội* (đứng tên Đại đầu mục nước An Nam là Trần Cảo) và danh sách các cống phẩm gửi theo. Ngày 8 tháng 2 năm Tuyên Đức thứ 3 (22/2/1428), quan Tổng binh Vương Thông sai người đến tấu rằng, Lê Lợi “lại đem đầu mục lớn nhỏ đến cửa quân chịu tội, cùng ngụy vương Trần Cảo sai người dâng biểu trần tình tạ tội, cống người vàng, người bạc thay thân... Thần đã đốc suất các nha lại trực thuộc Giao Chỉ cùng quan quân trở về Nam Ninh, Quảng Tây để phục mệnh, và trông đợi Hoàng thượng xét Trần Cảo có đúng danh nghĩa con cháu nhà Trần không, sai sứ qua lại xét, nếu có sự giả mạo, xin lượng cho thêm quân mã thủy bộ chia đường cùng đánh dẹp”⁴⁰. Ngày 15 tháng 3 năm Tuyên Đức thứ 3 (30/3/1428), “ngày Đinh Dậu, Thành Sơn hầu Vương Thông đưa bọn đầu mục Lê Thiếu Dĩnh đến Kinh đô dâng biểu”⁴¹ và đến ngày mùng 1 tháng Tư năm Tuyên Đức thứ 3 (15/4/1428), đoàn sứ giả được “ban cho áo văn ỷ, sa, cùng sắc dụ Đầu mục Lê Lợi rằng: Tháng 10 năm ngoái, trong quân gửi đến thư trần tình cùng biểu văn của các người xin lập con cháu họ Trần. Trẫm thể theo lòng hiếu sinh của trời đất, cùng ý muốn khởi đầu của Thái Tông Văn Hoàng đế, thuận theo lời thỉnh, đặc cách sai bọn Thị lang bộ Lễ Lý Kỳ mang chiếu thư đại xá Giao Chỉ”⁴². Khi đoàn sứ thần này cùng với sắc thư của vua Minh chưa về đến trong nước thì Trần Cảo đã mất (ngày mùng 10 tháng Giêng năm Mậu Thân - 1428).

Ngay sau khi Trần Cảo mất, ngày 18 tháng Ba năm Mậu Thân (1428), vua Lê Thái Tổ đã sau Khu mật viện Thiêm sự Hà Phủ, Hà Liễn sang báo tang Trần Cảo. Ngày 1 tháng 5 năm Tuyên Đức thứ 3 (13/6/1428), đoàn sứ sang đến Kinh đô, dâng biểu tạ ơn và tâu rằng, “cháu họ Trần là Cảo mất vào ngày mùng 10 tháng Giêng năm nay. Con cháu họ Trần đều tuyệt, nên người trong nước suy cử Lợi cẩn thận giữ nước, để đợi mệnh lệnh của triều đình”⁴³. Trong khi đó, ở trong nước, ngày 15 tháng 4 năm Mậu Thân (29/4/1428), Lê Lợi lên ngôi Hoàng đế (Lê Thái Tổ), đổi niên hiệu là Thuận Thiên, khôi phục quốc hiệu là Đại Việt, đóng đô ở Thăng Long. Giữa hai bên nhiều lần trao đổi sứ thần, sứ nhà Lê sang đòi xin phong Vương, còn nhà Minh cử

Wang, bãi bỏ quân nam chinh, ra lệnh cho Thông trở về Bắc, trả lại đất cho An Nam, việc triều cống theo lệ cũ năm Hồng Vũ, cho sứ thần đi lại”.

⁴⁰ Minh thực lục: *Quan hệ Trung Quốc-Việt Nam thế kỷ XIV-XVII*, tập 2, Sdd, tr. 185-186.

⁴¹ Minh thực lục: *Quan hệ Trung Quốc-Việt Nam thế kỷ XIV-XVII*, tập 2, Sdd, tr. 190.

⁴² Minh thực lục: *Quan hệ Trung Quốc-Việt Nam thế kỷ XIV-XVII*, tập 2, Sdd, tr. 192-193.

⁴³ Minh thực lục: *Quan hệ Trung Quốc-Việt Nam thế kỷ XIV-XVII*, tập 2, Sdd, tr. 181.

sứ giả sang yêu cầu tiếp tục tìm kiếm con cháu họ Trần. Cuối cùng, ngày 7 tháng 6 năm Tuyên Đức thứ 6 (15/7/1431), vua Minh Tuyên Tông sai Hữu Thị lang Hành tại bộ Lễ là Chương Xưởng, Hữu Thông chính sứ là Từ Kỳ mang chiếu chỉ mệnh cho Đầu mục nước An Nam là Lê Lợi quyền trông coi việc nước, nay “chấp nhận lời xin, đặc cách sai sứ đưa ấn chương, mệnh Lợi quyền trông coi quốc sự An Nam để trị dân. Hãy thể theo lòng dân, hoàng dương đức nhân của trời đất, thờ nước lớn với lòng thành để giữ phúc cho sinh linh, nay ban chiếu thư này để mọi người đều được nghe và hiểu rõ”. Đến đây, việc bang giao giữa nhà Minh (cụ thể là vua Minh Tuyên Tông) với Lê Lợi (trong vai trò là chủ tướng nghĩa quân Lam Sơn, là Đầu mục nước An Nam cho đến Quyền thụ An Nam Quốc sự của Đại Việt) đã kết thúc thành công, và thắng lợi cuối cùng thuộc về Lê Lợi. Có thể nói, vào “buổi đầu nhà Lê, sau khi đã bình giặc Ngô, chưa tiện nói rõ cầu phong, bấy giờ phải quyền nghi cho xong việc, cho nên trước hết giả lập con cháu họ Trần, dùng lời nói dịu dàng mềm dẻo để nhà Minh thôi việc binh mà nhận việc hòa hiếu. Đến khi Trần Cảo đã chết mới lại một phen bày tỏ, nói rõ cầu phong, thế mà vua Minh hãy còn lần lữa chưa cho, trải ba năm mà mới cho tạm quyền việc nước, chưa chính thức phong vương vị. Như thế cũng đủ thấy sự thế bấy giờ là khó”⁴⁴.

4. Thực chất của “con bài chính trị” Trần Cảo là gì?

Trong bối cảnh thời hậu chiến (tính từ năm 1426) và giai đoạn đầu quan hệ bang giao giữa nhà Lê và nhà Minh (từ năm 1428 đến năm 1431), nhân vật Trần Cảo trở thành “con bài chính trị” quan trọng mà cả hai bên (giữa Lê Lợi cùng với Vương Thông và triều đình nhà Minh) cùng quan tâm.

Lê Lợi đã sử dụng Trần Cảo như một “lá bài”⁴⁵ để phục vụ cho mục tiêu chiến lược của mình là đánh đuổi quân Minh ra khỏi bờ cõi, khôi phục nền độc lập dân tộc nước nhà, đồng thời đây cũng là một biện pháp “ngoại giao chính trị” khôn khéo trong việc đàm phán với nhà Minh để kết thúc chiến tranh, tạo cơ sở mở ra mối quan hệ bang giao hòa hảo giữa nhà Lê sơ với nhà Minh sau này. Trên danh nghĩa, Trần Cảo là vua, đặt niên hiệu là Thiên Khánh, nhưng trên thực tế, mọi quyền hành điều hành cuộc chiến (khi chưa giải phóng) cũng như đất nước thời bình, đều nằm trong tay của Lê Lợi. Sự việc này đã được sử gia Lê Quý Đôn nêu ra trong Phạm lệ (Điều 2) khi biên soạn sách *Đại Việt thông sử* rằng, “nay sử này chép về Trần Cảo thì chép

⁴⁴ *Lịch triều hiến chương loại chí*, tập 2, Sđd, tr. 546.

⁴⁵ Chữ dùng của Nguyễn Thị Kiều Trang trong sách *Về quan hệ sách phong, triều cống Minh-Đại Việt*, Sđd, tr. 180.

là “Trần chủ Cảo”(chúa nhà Trần tên là Cảo), khi Trần Cảo chết thì chép chữ “tò”, để biểu hiện là vua này không phải là vua vậy (theo thông lệ chép sử, khi vua thiên tử chết thì chép chữ băng, đây không dùng chữ băng mà chép chữ tò, để tỏ Trần Cảo không phải là vua thiên tử), chép về niên hiệu Thiên Khánh, thì chú thành hai hàng (chữ nhỏ) để khỏi mất sự thực”⁴⁶.

Đối với nhà Minh, vấn đề “hậu duệ của nhà Trần” được sử dụng như một “chiêu bài chính trị” để can thiệp, tiến tới xâm lược nước ta. Năm 1406 với chiêu bài “phù Trần, diệt Hồ”⁴⁷, Minh Thành Tổ đã phát động xâm lược nước Đại Ngu của nhà Hồ⁴⁸. Tháng 6 năm Đinh Hợi (1407), dựa có “họ Trần không còn người nào có thể thừa kế được” nhà Minh đã trực tiếp thống trị và biến nước ta thành quận, huyện nội thuộc. Khi Minh Tuyên Tông lên nối ngôi (từ cuối tháng 6 năm 1425), đứng trước những khó khăn, thất bại ngày càng lớn của quân Minh ở An Nam, ông đã nhiều lần suy tính, bàn bạc về việc rút quân khỏi An Nam⁴⁹. Vì thế, vua Minh đã thực hiện chính sách hai mặt, một mặt muốn rút quân trong danh dự, dưới chiêu bài lập lại con cháu nhà Trần, mặt khác sẽ rút quân nhưng trên thế thắng. Để thực hiện mục đích đó, nhà Minh liên tiếp cử hai đạo quân lớn sang An Nam, lần thứ nhất do Vương Thông làm Tổng binh (ngày 8/5/1426) và lần thứ hai do hai đạo viện binh của Liễu Thăng, Mộc

⁴⁶ *Đại Việt thông sử*, Sđd, tr. 31-32. Điều này giải thích vì sao trong niên biểu các vị vua nhà Trần, không có ghi chép và thông tin gì về Trần Cảo. Cũng có một chi tiết khá trùng hợp là, ngay sau khi quân Minh rút quân về nước, chỉ hơn 20 ngày sau, Trần Cảo uống thuốc độc tự tử.

⁴⁷ Ngày 4 tháng 7 năm Vĩnh Lạc thứ 4 (18/7/1406), vua Minh Thành Tổ sai Chu Năng, Mộc Thạch, Trương Phụ, Lý Bân... đem quân sang xâm chiếm nước Đại Ngu của nhà Hồ với lý do “sau khi Nhật Khuê mất, ba vương đều bị cha con tặc thần Lê Quý Ly giết, rồi soán ngôi đổi họ tên, tiếm xưng đại hiệu, giết gần hết con cháu nhà Trần”, “sau khi bọn tội nhân đã bắt, lập con cháu họ Trần cai trị một phương” (*Minh thực lục: Quan hệ Trung Quốc-Việt Nam thế kỷ XIV-XVII*, tập 1, Sđd, tr. 224-225).

⁴⁸ Có nhiều lý do để quân Minh sang xâm chiếm nước Đại Ngu nhà Hồ, trong đó có nguyên nhân từ vụ việc của Trần Thiêm Bình (vốn là gia nô của Trần Nguyên Hối, tức Nguyễn Khang, trốn sang nước Minh, nói dối là con cháu họ Trần). Đầu năm Bính Tuất (1406), nhà Minh cho quân sang xâm lược, “mượn cờ đưa tên Trần vương, ngụ ý là Thiêm Bình về nước” nhưng đã bị nhà Hồ đánh bại, bắt được Thiêm Bình. Hồ Hán Thương “sai chém Thiêm Bình, thưởng cho người có công đều được tước ba tư”. Sau đó, Hán Thương sai người sang nhà Minh “biện bạch việc gian trá, giả mạo của Thiêm Bình và xin được đi lại cống nạp như cũ. Nhà Minh giữ cả sứ giả lại, không cho về”. Sau đó, nhà Minh “muốn mượn cờ để gây việc binh đao. Nay Hán Thương lại giết Thiêm Bình, nên vua nhà Minh quyết kế cho quân sang đánh”.

⁴⁹ Tác giả Nguyễn Thị Kiều Trang cho biết, Minh Tuyên Tông đã có 3 lần bí mật trao đổi với cận thần về việc rút quân (lần thứ nhất vào ngày 5/1/1426, lần hai vào ngày 9/5/1426 và lần thứ ba vào ngày 12/2/1427).

Thạch chỉ huy (vào tháng 1/1427)⁵⁰, nhưng cuối cùng đều bị thất bại thảm hại, khiến Vương Thông bị bao vây trong thành Đông Quan.

Bản thân Vương Thông cũng nhận thức được thất bại không thể tránh được, muốn rút quân trong danh dự, mà cách tốt nhất đó chính là “vin vào lời chiếu của vua Minh ở đầu niên hiệu Vĩnh Lạc bảo tìm lập con cháu họ Trần, nên mới ngầm khuyên Bình Định vương vin vào danh nghĩa lập con cháu họ Trần ấy để xin bãi binh”⁵¹. Với sự xuất hiện của Trần Cảo, cả hai bên có đủ cơ sở và căn cứ để ký kết hội thề ở Đông Quan, buộc quân Minh rút về nước, kết thúc chiến tranh, khắp thiên hạ thái bình.

Sau khi Trần Cảo chết (đầu năm 1428), quan hệ bang giao giữa hai bên diễn ra trong hòa hảo, nhưng vấn đề cốt lõi vẫn là “hậu duệ của nhà Trần”. Tuy nhiên, trước sự kiên quyết trong đấu tranh ngoại giao, cuối cùng nhà Minh buộc phải công nhận sự tồn tại chính thống của nhà Lê bằng việc phong cho vua Lê Thái Tổ làm “Quyền thụ An Nam Quốc sự” vào giữa năm 1431.

Với những trình bày ở trên cho thấy, vấn đề “hậu duệ của nhà Trần” được nhà Minh sử dụng xuyên suốt, trong nhiều hoàn cảnh khác nhau với những mục đích khác nhau. Ban đầu chiêu bài này được dùng để biện hộ cho hành động xâm chiếm và cai trị nước ta, khi cuộc chiến đến hồi kết thúc với những thất bại thảm hại, chúng lại dùng chiêu bài này để làm cái cớ rút quân trong danh dự. Khi bình thường hóa quan hệ, nhà Minh tiếp tục sử dụng chiêu bài này để gây khó khăn cho nhà Lê sơ. Trong suốt quá trình đó, sự xuất hiện của Trần Cảo như “cứu cánh” cho cả hai bên. Khi Trần Cảo chết, Lê Lợi lên ngôi, giữ quyền quản lý đất nước và như thế, phần thắng cuối cùng thuộc về Lê Lợi trong bối cảnh hậu chiến cũng như giai đoạn đầu trong quan hệ ngoại giao giữa nhà Lê và nhà Minh (đầu thế kỷ XIV)./.

⁵⁰ Chấn hấn nắm được thông tin này, cho nên Lê Lợi và Nguyễn Trãi cho người gửi thư *Tờ tấu cầu phong* sang Quảng Tây (hướng do Liễu Thăng chỉ huy) và Vân Nam (nơi do Mộc Thạch phụ trách). Cả hai tờ tấu này, bằng cách trực tiếp hay gián tiếp, đều trình lên vua Minh Tuyên Tông.

⁵¹ *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, tập 1, Sđd, tr. 774.

Session 2 - 2

From a Realm of Suspicion to One of Trust:
Diplomatic Objectives and Organizational Structure
of the Chosŏn's Missions to the Ming Dynasty

Doyoung Koo (NAHF)

From a Realm of Suspicion to One of Trust : Diplomatic Objectives and Organizational Structure of the Chosŏn's Missions to the Ming Dynasty

Doyoung Koo (NAHF)

Summary

By the end of the 14th century, the Ming Dynasty distrusted and viewed Joseon with suspicion, leading to a crisis of military conflict. However, by the mid-to-late 15th century, the Ming Dynasty showed great trust in Joseon. This shift in the Ming Dynasty's perception of Joseon, which occurred over several decades, was not merely the result of a single diplomatic event. This article sheds light on the diplomatic system and activities of Joseon that made this possible.

The Ming Dynasty strictly restricted private exchanges with foreign countries and centralized diplomatic, trade, and cultural exchanges through official missions. Therefore, official contact with the Ming Dynasty was conducted through missions, and the activities and operational methods of these missions played an important role in shaping Joseon's national image.

Joseon enhanced its credibility by dispatching envoys thoroughly and strictly adhering to rituals. It is noteworthy that Joseon, despite being the country that most frequently dispatched envoys to Ming China among East Asian states at the time, was almost the only one whose number of missions was not reduced and remained consistent.

In addition, the attitude of the envoys enhanced Joseon's national image, and their efforts to gather information, which was the core mission of the diplomatic missions, laid the foundation for strategic diplomatic responses. With the frequent dispatch of diplomatic missions, Joseon was able to secure a channel for continuous communication with Ming, as if it had a permanent embassy there.

The diplomatic missions included a high proportion of Chinese language experts, such as interpreters and Chinese language tutors(習讀官). This was the result of a deliberate effort to provide opportunities to gain practical experience in Chinese conversation and reading in China, thereby ensuring a steady and balanced supply of Chinese language experts. On the other hand, considering the need to reduce expenses, the number of envoys was kept to around 30 essential personnel, with 5 to 10 support staffs(從人).

During the same period, Japan invested most of its diplomatic missions in trade

negotiations. Mongolia and Ryukyu also sent diplomatic missions for trade purposes. Some Mongolian tribes even spent the cold winter in Beijing under the pretext of paying tribute. In the late Joseon period, the number of diplomatic missions sent to Qing China increased to 200-300, with the role of trade becoming more prominent. The manner in which diplomatic missions were organized and managed likely differed depending on what each country expected from its counterpart. I am also curious about how Annam(安南) operated its diplomatic missions.

Early Joseon diplomacy was centered on maintaining diplomatic stability with China and national security. Several decades after the crisis of military confrontation had passed, Joseon came to maintain the most stable diplomatic relationship with Ming, with the latter's suspicions having been dispelled.

요약문

14세기 말 군사적 충돌 위기로 치달을 정도로 명은 조선을 불신하고 경계했으나, 15세기 중후반에는 조선에 대한 큰 신뢰를 보였다. 수십 년 간의 시간 차이를 두고 명이 조선에 대한 이미지를 이렇게 전환한 것은 단지 일회성 외교 이벤트의 결과가 아니었다. 이 글은 이것을 가능하게 했던, 조선의 사행 운영 체제와 활동을 조명한다.

명은 외국과의 민간 교류를 엄격히 제한하고, 조공사행만을 통해 외교·무역·문화 교류를 일원화하였다. 따라서 명과의 공식 접촉은 使行을 통해 수행했으며, 사행의 활동과 운영 방식이 조선의 국가 이미지를 형성하는 데 중요한 역할을 했다.

조선은 철저한 사행 파견과 의례의 엄격한 준수를 통해 국가의 신뢰도를 높였다. 조선은 당시 동아시아에서 명에 가장 사행을 자주 파견하고 있었음에도 사행 횟수가 축소되지 않고 유지된 거의 유일한 나라였다는 점이 주목된다.

또한 사신들의 태도는 조선의 국가 이미지를 향상시켰으며, 사행의 핵심 임무인 정보 수집 노력은 전략적 외교 대응의 토대를 마련해 주었다. 사행이 자주 파견됨에 따라 조선은 마치 상주 대사관이 존재하는 것처럼, 지속적으로 명과 소통하는 채널을 확보할 수 있었다.

사행 인원에는 통사와 翺讀官 등 중국어 어학자의 비중이 가장 높았다. 이는 중국 현지에서 중국어 회화와 독해 실무 경험을 쌓을 수 있는 기회를 제공하여, 중국어 능력자를 지속적이고 균형 있게 배출할 수 있도록 안배한 결과였다. 한편 사행을 자주 파견했기에 경비 절감을 고려하여, 사행인원은 30명 내외의 필수 인원으로 이루어졌고, 종인도 5~10인이었다.

같은 시기 일본은 사행 일정의 대부분을 무역품 가격 협상에 투자하였다. 몽골과 유구도 사행의 목적이 무역에 있었다. 몽골 일부 부족들은 조공을 빌미로 북경에서 추운 겨울을 나기도 하였다. 조선 후기 청나라로 파견하는 조선사행은 그 수가 200~300명으로 증가하며, 무역의 역할이 강화되었다. 각 나라가 상대국에 기대하는 바에 따라 사행 운영의 방향성이 달랐을 것이다. 베트

남의 사행 운영은 어떻게 이루어졌었는지도 궁금하다.

조선 전기 대명외교는 무엇보다 중국과 외교적 안정, 국가안보를 중심에 두고 운영되었다. 군사적 충돌 위기, 수십 년 만에 조선은 명의 의심을 거두고, 명과 가장 안정적인 외교관계를 유지하는 나라가 되었다.

From a Realm of Suspicion to One of Trust : Diplomatic Objectives and Organizational Structure of the Chosŏn's Missions to the Ming Dynasty

구도영 (동북아역사재단)

1. 들어가며 - 군사적 충돌 위기까지, ‘믿을 수 없는 나라, 조선’

14세기 말, 明과 朝鮮의 관계는 불신과 경계로 가득 차 있었으며, 군사적 충돌의 위기까지 내몰릴 정도로 극심한 갈등이 존재했다. 1374년 恭愍王이 시해되고, 고려를 방문했다 돌아가던 명 사신 일부가 살해되는 사건이 발생하면서 양국 관계는 급격히 얼어붙었다. 이후 약 5년 동안 명 태조 洪武帝는 고려에서 보낸 사신을 계속 구금했다. 고려 역시 北元과 밀착하며 고려와 명 두 나라 간의 국교는 단절될 정도에 이르렀다.¹⁾

고려 말에 시작된 명과의 정치적 갈등은 조선 건국 이후에도 이어졌다. 홍무제는 1395년 武定侯 郭英에게 보낸 칙서에서 ‘조선이 과거 중국과 전쟁을 벌였던 사실, 고구려가 요동을 차지해 세력을 영평 부근까지 미쳤던 사실, 고구려가 신하로 복종하지 않고 종종 군사를 일으켜 중국에 대항했다는 점’을 언급하며 조선이 국경 지역을 불안하게 만들 것이라 우려했다.²⁾

명은 조선을 고구려와 같이 ‘믿을 수 없는 나라’로 간주하며, 조선이 요동에 영토적 야심을 품고 명에 저항할 것이라 여겼다. 홍무제는 표전문(表箋文) 문제 등을 빌미로 국서 작성자의 압송을 요구하며 조선 사신의 입국을 금지하거나 억류, 살해하기도 하였다. 명이 조선을 공격하겠다는 협박도 하면서, 조선 내부에서 요동 정벌 논의가 수면 위로 올라왔다. 홍무제 사망 후에야 극도의 긴장관계가 해소되었으나, 조선의 위기의식은 永樂帝 시기까지도 계속되었다. 특히 1406년 명 永樂帝가 이웃 국가인 安南(베트남)을 실제로 침공했다는 소식은 조선의 위기의식을 더욱 자극했다.

국초 조선과 명의 관계는 결코 우호적이지 않았다. 하지만 수십 년 만에 조선은 ‘불신의 나라’에서 ‘예의의 나라’로 그 국가 이미지가 전환되었다.³⁾ 이 변화의 과정과 의미를 면밀히 살펴보기 위해서는 조선과 명의 외교 관계에서 나타난 제도와 구조, 운영, 그리고 여러 외교적 사건들과 그 대응 양상을 세세히 분석해야 할 것이다. 지면의 한계로 인해 이 글에서는 양국 관계의 형성과 지속성에 기초적인 요소이자 핵심적인 역할을 한 조선 사행의 운영 체계와 그 역할, 즉 제도적 측면

1) 정동훈, 2024, 「‘강력한’ 고구려 기억의 명과 암」 『한국문화』 106

2) 『明太祖實錄』 卷238, 洪武 28년 4月 辛未

3) 구도영, 2015, 「조선 전기 朝明외교관계의 함수, ‘禮義之國」 『대동문화연구』 89

에 중점을 두어 살펴보고자 한다.

명은 국초 외국과의 자유로운 민간 교류를 금지하고, 對外關係를 조공관계로 일원화하였다. 외국인의 자유로운 출입국과 여행과 상업을 전면 금지하였다. 오직 외국 국왕이 파견하는 사행만 명에 입국할 수 있었다. 이에 따라 외교는 물론 무역, 문화 교류 등 조선과 명 간의 모든 접촉이 조공 사행을 통해 이루어지는 구조가 되었다. 사행단의 활동이 조명 관계 형성과 국가 이미지를 만드는 데 핵심적 역할을 했음은 자명하다.

따라서 조선의 대명 외교를 이해하기 위해서는 무엇보다도 외교관계의 창구 역할을 담당했던 사행의 종류와 구성, 구성원들의 역할과 활동, 그리고 사행을 통해 조선 정부가 달성하고자 했던 목적이 어느 방향을 향하고 있는지 규명해야 한다. 양국 관계의 흐름은 ‘단발적인 외교 이벤트’가 아닌, ‘지속적인 관계의 연속성’ 속에서 형성되고 변화하기 때문이다.

이 글은 이와 같은 맥락에서 조선 전기 사행 운영을 조명하고자 한다. 이를 통해 조선 외교의 방향성과 그 특징을 확인하고, 그러한 외교 기조가 제도적 차원에서 어떻게 구현되었는지를 살펴볼 수 있을 것이다.

2. 사행 파견의 횟수와 지속성

국초에 정립된 ‘조선-명’의 정기사행 종류와 횟수는 ‘고려-명’ 관계의 전례를 계승한 것이다. 조선과 명의 관계에서 정기사행은 正朝使(16세기 冬至使로 바뀜), 聖節使, 千秋使 3가지이며, 명 말까지 1년 3회의 관행이 유지되었다.

그렇다면 조선 사행 파견 횟수에 어떤 외교적 의미를 부여할 수 있을까? 후술하겠지만, 조선의 정기사행 횟수는 동아시아 그 어떤 나라들보다 압도적으로 많았다. 그간 한국 역사학계에서는 조선의 사행횟수가 많다는 것을 무역 이익과 연관지어, 사행이 경제적으로 실리적이었다고 강조하는 측면이 있었다. 그러나 조선의 사행 횟수는 고려시대 관행을 계승한 것이다. 따라서 결과적으로 경제적 이익이 있었다고 할지라도, 조선이 다른 나라보다 사행을 많이 파견한 목적이 경제적 이익을 얻기 위해서라고 주장하는 것은 곤란하다. 목적과 결과는 구분지어 설명해야 한다.

조선의 정기사행 횟수의 ‘외교적’ 의미는 다른 동아시아 나라들과 좀 더 세심히 비교해야 그 의미를 확인할 수 있다. 조선의 정기사행은 단순히 횟수의 많음에 있는 것이 아니라, ‘존속성’에 있다. 국초에 정해진 정기사행 횟수는 결코 불변의 원칙이 아니었기 때문이다.

15세기 중반 이후 명은 외국 사행의 잦은 사행 파견을 반기지 않았고, 외국 사신이 명 내에서 폭동, 소요를 일으키면 정기사행 횟수를 축소하는 방식으로 책임을 물었다. 점성(占城, 베트남 남부), 섬라(暹羅 태국), 조와(爪哇 자바)는 1년 1회 사행을 파견하다가 15세기 중반에 3년 1회로 감소했다. 유구는 1년1회에서 2년1회로 줄어들었다.⁴⁾ 일본은 15세기 초중반 이미 10년에 1회만 사행을 파견할 수 있었다.⁵⁾ 15세기 말 몽골은 사행을 아예 파견할 수 없었다.

4) 『明英宗實錄』 卷, 正統 2年 6月 甲申 ; 『明英宗實錄』 卷106, 正統 8年 7月 辛巳 ; 『明憲宗實錄』 卷140, 成化 11年 4月 戊子.

반면 조선은 명에 사행을 가장 많이 파견하고 있었음에도 축소되지 않고 조·명 관계 동안 지속되었다. 이는 조선이 사행의 감축을 유발할 만한 어떤 빌미도 제공하지 않았기 때문이기도 하다. 아울러 동아시아에는 서구사회처럼 常住하는 공사관이 없어 긴밀한 외교적 대처가 어려운 구조였는데, 조선처럼 사행을 자주 파견할 경우, 명나라를 이해하고 상황을 파악하는 데 용이해져 문제 발생 시 신속한 대응이 가능해진다.

즉 조선의 사행 파견 횟수가 주목되는 것은 그것이 처음에 1년 3번으로 많은 횟수가 정해졌다는 데 있는 것이 아니라, 그 많은 숫자가 조·명 관계가 끝날 때까지 감축되지 않고 지속되었다는 점에 있다. 이로 인해 누적된 사행 파견의 지속성, 현저성의 총리는 조선 對明使行의 특수성을 형성하는 것이었다.

3. 사행의 역할과 인적 구성

사행단은 외교업무를 수행하는 인적 구성원이다. 명과의 관계를 격식있는 절차와 방법으로써 표현하는 儀典적 성격을 수반하는 동시에 조선의 공식적 입장을 효과적으로 전달하고 명의 현지상황을 파악하는 실무적 성격을 가진다. 따라서 사행단 구성은 효과적인 외교를 위한 수행능력의 적절성, 구성인력의 직급과 밀접한 관계를 지닌다. 한편 장거리 사행길에서 소요될 적지 않은 경상비 지출과 관련하여 사행 규모에 대한 현실적인 문제도 감안해야 했다. 이러한 점에서 조선이 사행단의 규모와 구성원을 어떻게 정하였는지 살펴보는 것은 명과의 외교업무를 수행하기 위한 조선 관료의 고민을 확인하는 데 유용하다.

사행의 인적 구성은 크게 正使·副使·書狀官의 三使와 從事官 등으로 구성된 正官, 집을 나르고 허드렛일을 도맡을 從人으로 이루어진다.

正使는 사행의 대표로, 명 황제가 주관하는 儀式에 조선 대표로 참여하며, 외교사안 해결과 정보수집을 총 지휘하였다.

서장관은 사행 기간 동안 수집한 정보를 정리하여 보고서를 제출하였고, 조선은 이를 영구 기록물로 등록하였다. 서장관의 기록을 당 시대는 물론 조선의 장기지속적인 정보기록물로 활용한 것이다. 사행단의 비리를 감찰하는 일도 서장관의 주요 임무였다.

通事는 통역관으로, 중국어 통역이라는 전문성을 가지고, 사행 활동에서 여러 중추적인 역할을 담당하였다. 정사와 함께 명 관리들과 만나 통역 역할만 맡은 것이 아니라, 중국어 실력을 바탕으로 정보 수집 업무를 수행했으며, 조선 정부에서 필요로 하는 물품을 무역해 오는 일도 통사의 몫이었다. 조선 사행 전체의 물품 관리도 통사가 했다. 통사는 외교활동, 정보습득, 공무역 등 사행단 임무의 실질적인 행동요원이었다.

漢學 習讀官도 사행에 포함되었다. 이들은 중국 공문서 독해 능력과 고급 중국어 통역 능력이 요구되었다. 사행 전체 인원 중에 통사, 습독관 등 중국어 어학자의 비중이 가장 높았다. 이는 사

5) 鄭樑生, 1985, 『明·日關係史の研究』, 雄山閣, 38~40쪽.

행길에서 중국어 독해와 회화의 실전 경험을 쌓을 수 있는 기회를 제공하고자 한 것이었다. 사행은 중국으로 유학생을 파견할 수 없던 당시 조선인이 중국어 회화와 독해 수준을 꾸준히 유지할 인재를 키우는 하나의 산실이기도 했다.

이 외에도 조선은 시기별로 공예기술자나 천문관 등 각종 기술자를 임시로 사행에 동행시켜, 중국의 기술을 유입하는 데 활용하였다. 조선 전기의 사행원 규모는 대체로 30명 내외였으며, 이들의 생활을 보조하는 從人은 5~10명에 불과했다. 조선 후기 사행단이 약 200~300명 규모로 확대되어 對淸 무역에 가담했던 점과 대비되며, 조선 전기 사행의 핵심 목적이 무역이 아니었음을 다시 한번 확인할 수 있다.

사행의 정례적 임무(루틴 업무)는 외교문서의 교환이었으며, 상시적으로 수행된 외교 활동으로는 정보 수집이 단연 두각을 보였다. 사행단의 핵심 인물인 정사, 서장관, 통사 모두가 정보 수집에 직·간접적으로 관여하였다. 명이라는 외국을 이해하고, 양국 관계에서 불필요한 갈등이 발생하지 않도록 정책을 수립·조정하는 일은 이처럼 수집된 정보에 기반하였다. 조선 사행이 지속된 배경에 사행단의 정보수집 기능이 중요한 요인으로 작용하였다고 볼 수 있다.

4. 사행원의 공식 일정과 외교 활동

1) 북경에서의 공식 일정

조선 사행단은 북경 도성에 도착하면 공식 숙소인 옥하관에 머물며 일정을 시작했다. 식료품을 지급받고, 외교문서와 方物(조공품)을 예부에 보냈다. 외교문서와 방물을 명측에 접수하는 일이 필수적인 임무라 할 것이다.

이후에는 곧이어 있을 성대한 절일(正朝 또는 冬至, 聖節) 행사를 위한 리허설에 참여했다. 명 정부는 황제가 참여하는 의례에서 실수가 없기 위해 이 리허설을 두 차례나 개최했다.

리허설을 마치면 황제가 직접 주관하는 공식 의식에 참석하고, 풍성한 연회 下馬宴에 초대받았다. 무역을 하고, 북경 관광도 했다. 빡빡한 사행 일정에서 관광은 사행단이 누릴 수 있는 거의 유일한 즐거움이었다.

마지막으로 명나라로부터 다시 연회(上馬宴)를 받고, 명 황제가 조선국왕에 보내는 답장과 선물을 받아 귀국길에 올랐다.

2) 북경에서의 외교 활동

조선 사행원들은 북경에서 외국인이 해야 할 공식 절차를 소화하는 가운데, 사행 본연의 외교 임무를 수행했다. 외교문서와 방물을 전달하는 공식 일정 외에 특정외교사안 해결, 정보수집, 공무역을 담당했다. 특정 외교문제가 발생하면, 그 해결이 사행의 가장 중요한 과제가 되었다.

특정외교문제가 발생했을 때 조선사행의 활동이 어떻게 나타나는지 이를 구체적으로 살펴보고자 한다. 한 예시로 1539년(중종 34) 宗系辨誣를 위한 奏請使의 활동양상을 보고자 한다. 주청사는

조선이 명에 어떠한 요청을 하는 임무를 갖고 있다.

○ 예부 관료 설득 및 상황 점검

주청사 업무의 시작은 조선 정부가 오랜 고심 끝에 간곡하게 작성해 온 외교문서를 명 예부에 전달하는 일이다. 이후 조선이 원하는 답변이 오기를 기다려야 했으나, 단순히 수동적으로 대기하지는 않았다. 1539년 주청사 권벌의 사례를 보면, 그는 북경에 도착해 공식 활동을 시작한 첫날부터 예부 관료들에게 종계변무 문제를 적극적으로 제기하며, 체류 기간 내내 주청 사안 해결에 전념하였다.⁶⁾ 예부에 조선 정부의 입장을 전달하는 것은 한번으로 끝낸 것이 아니라, 통사를 매일 같이 예부에 보내 조선의 요청 사항이 관철될 수 있도록 거듭 설득하고, 사안의 진전 여부를 확인하며 적극적으로 대응하였다.

○ 조선에 우호적인 관료 대상 비공식 로비

이렇게 예부 관리들을 설득하고 그들의 대응양상을 꾸준히 확인하는 한편 일종의 로비도 행하였다. 조선에 明使로 온 적 있었던 龔用卿, 華察, 薛廷寵 등의 집에 통사를 보내어 준비해간 선물을 바치면서 종계변무가 잘 해결될 수 있도록 힘써 줄 것을 부탁한 것이다. 명 현직 관료들의 집까지 직접 찾아가 환심을 사기 위해 노력한 것으로, 조선에게 우호적인 인맥을 최대한 동원하여 원하는 방향으로 문제가 해결될 수 있도록 하였다.

○ 正使의 별도 문서 보고 및 설득

한편 정사는 자신이 직접 문서를 작성하여, 예부에 올려 문서로도 예부 관료를 재차 설득하였다. 통사는 명 관료와 일상적인 의사소통이 가능하였지만, 종계변무와 같이 복잡하고 전문적인 문제를 통역하기는 쉽지 않았다. 이러한 점 때문에 奏聞·奏講 등 조선에 중요 외교 사안이 발생하면 조선은 최고의 문장가를 正使로 임명하였다. 명의 돌발상황에 正式으로 대응하려면, 글로 명 정부를 감응시킬 수 있는 정사의 문장실력이 주요 자질로 요구되었던 것이다.

○ 명 하급 관료와의 교류 및 정보 수집

종9품 序班과의 술자리가 여러 번 있었다. 조선 사행단의 正使나 서장관이 명의 말단 관리인 서반과 술자리를 여러 번 가진 것은 서반이 정보 수집에 많은 도움을 주고 있었기 때문이다. 서반은 외국 사행단의 잡다한 여러 사무를 도와주는 일을 맡고 있었기 때문에 사신 일행과 접촉할 기회가 많았고, 이러한 점으로 인하여 조선과의 내통에 자연스레 노출되었다. 따라서 명 조정의 정보를 자연스럽게 획득하는 차원에서 그들과의 친교는 간과할 수 없는 비공식 사행 일정이었을 것이다.⁷⁾

6) 權檉, 『冲齋集』 卷7, 朝天錄

이상과 같이, 조선 사행단은 북경에 머무르는 시간 동안 명에서의 공식 활동 속에서도 비공식 외교활동으로 분주한 시간을 보냈다. 조선사행의 외교활동은 참으로 집요한 것이었다.

한편 조선사행은 대체로 한양에서 북경까지 왕복하는 데에 총 5개월에서 6개월 정도 소요되었다.⁸⁾ 국경 밖에서 약 4개월여의 시간을 체재하고 있었으며, 명의 수도인 북경에서는 대개 한 달 이상을 머물렀다.⁹⁾ 사행이 크게 감소한 16세기에도 조선은 사행을 연간 약 4회 파견하고 있었기에 1년간 조선 사행 원이 중국 현지에 머무는 기간은 16개월 이상이다. 결국 앞서 파견된 조선 사행단과 이후에 파견된 사행단이 명 현지에서 일정기간 동안 중첩되어 체류하게 되는 경우도 발생하고, 이는 조선사행단이 명 지역에 일 년 내내 존속하며 명의 상황을 지속적으로 파악하게 되는 효과를 얻는다. 선발로 간 사행단은 귀국하는 도중에 다른 목적으로 파견된 또 다른 조선사행단을 조우하여 상호 정보를 공유하기도 하였으며,¹⁰⁾ 어느 경우에는 북경에서 두 사행단이 행사 일정을 함께 소화하기도 하였다.¹¹⁾ 선발로 파견된 사행단이 후속 사행단에게 외교 현안의 진행 상황을 전달하고, 이를 조정해 신속히 보고하여 함께 해결책을 모색할 수도 있었다. 이 과정에서 외교문제 해결의 효율성과 수집되는 정보의 양은 방대할 수밖에 없었다.

조선은 언제나 대명 외교 안보에 촉각을 곤두세우고 있었고, 조선 정부의 대명외교는 무엇보다 중국왕조와 외교적 안정을 지속하여 국가의 안녕을 유지하려는 것이 가장 중요한 목적이었다.

5. 맺음말

14세기 말 군사적 충돌 위기로 치달을 정도로 명은 조선을 불신하고 경계했으나, 15세기 중후반에는 조선에 대한 큰 신뢰를 보였다. 수십 년 간의 시간 차이를 두고 명이 조선에 대한 이미지를 이렇게 전환한 것은 단지 일회성 외교 이벤트의 결과가 아니었다. 이는 오랜 기간 동안 지속적으로 이루어진 조선의 대명 외교의 목적과 운영 체계가 맺은 결실이었다.

조선은 철저한 사행 파견과 의례의 엄격한 준수를 통해 국가의 신뢰도를 높였다. 외교문서의 품격과 사신들의 태도는 조선의 국가 이미지를 크게 향상시켰으며, 사행의 핵심 임무인 정보 수집 노력은 전략적 외교 대응의 토대를 마련해 주었다. 사행이 자주 파견됨에 따라 조선은 마치 상주 대사관이 존재하는 것처럼, 지속적으로 명과 소통하는 채널을 확보할 수 있었다.

사행 인원에는 통사와 翫讀官 등 중국어 어학자의 비중이 가장 높았다. 이는 중국 현지에서 중국어 회화와 독해 실무 경험을 쌓을 수 있는 기회를 제공하여, 중국어 능력자를 지속적이고 균형

7) 구도영, 2013, 「조선 전기 對明 陸路使行의 형태와 실상」 『진단학보』 117

8) 15세기에는 왕복하는 데에 대체로 4개월 내외의 시간이 걸렸으나(박성주, 2004, 「高麗.朝鮮의 遣明使 研究」, 동국대학교 박사학위논문), 점차 증가하여 16세기에는 5~6개월 정도 걸렸다(구도영, 위의 2013 논문)

9) 『檜山集』 卷2, 朝天錄(1537) ; 『沖齋集』 卷7, 朝天錄(1539) ; 『沖齋集』 卷7, 朝天錄(1539) ; 『荷谷集』 朝天記(1574)

10) 『明宗實錄』 卷2, 卽位年 12月 13日(壬寅) ; 『陽谷集』 卷4, 詩(1533)

11) 『沖齋集』 卷7, 朝天錄(1539), 11月 4日 ; 11月 7日

있게 배출할 수 있도록 안배한 결과였다. 한편 사행을 자주 파견했기에 경비 절감을 고려하여, 사행인원은 30명 내외의 필수 인원으로 이루어졌고, 종인도 5~10인이었다.

같은 시기 일본은 사행 일정의 대부분을 무역품 가격 협상에 투자하였다. 몽골과 유구도 사행의 목적이 무역에 있었다. 몽골 일부 부족들은 조공을 빌미로 북경에서 추운 겨울을 나기도 하였다. 조선 후기 청나라로 파견하는 조선사행은 그 수가 200~300명으로 증가하여, 무역의 역할이 강화되었다. 각 나라가 상대국에 기대하는 바에 따라 사행 운영의 방향성이 달랐을 것이다. 베트남의 사행 운영은 어떻게 이루어졌는지도 궁금하다.

조선 전기 대명외교는 무엇보다 중국과 외교적 안정, 국가안보를 중심에 두고 운영되었다. 군사적 충돌 위기 수십 년 만에 조선은 명의 의심을 거두고, '예의의 나라'로서 새로운 외교적 지위를 확립했다.

Discussion on Sessions 1 and 2

Eunju Kwen (NAHF)

Jeong-il Lee (NAHF)

Chulki Kim (NAHF)

「당송 법률에 나타난 외국인 규정과 적용: 고구려인, 고려인을 중심으로」에 대한 토론문

권은주 (동북아역사재단)

동아시아 여러 나라의 교류 연구는 여러 측면에서 접근이 가능합니다. 우성민 선생님의 발표는 당나라와 송나라의 법률에 나타난 외국인 규정과 적용에 대해, 고구려와 고려인을 사례로 살펴보셨습니다. 발표문에 보이는 용어, 개념과 내용상에서 이해되지 않는 몇 가지를 질문드리겠습니다.

당률(唐律)을 마치 고유명사처럼 쓰고 계셔서, 독자는 당률이 처음부터 하나의 법률 체계를 이룬 것처럼 읽힙니다. 실제 발표자가 당률이라고 한 것은 당 고종 때 편찬된 영휘율(永徽律)입니다. 영휘율의 주석서인 당률소의(唐律疏议)에 상응하여 당률이라고 하신 것이겠지만, 당률에는 무덕률(武德律), 정관률(貞觀律) 등이 있었기 때문에 독자가 잘못 이해할 수 있습니다. 당률의 개략적인 편찬 과정과 영휘율 이전 당률에는 외국인에 대한 규정이 있었는지 설명 부탁드립니다.

발표자는 외국인 규정으로 당률 제48조 “화외인상범(化外人相犯)”을 제시하셨는데요, 제가 알기로 당대 법률 원문 자체는 남아 있지 않고, 잔존하는 당률소의와 당률을 계승한 송대 법률 등으로 복원이 가능하다고 알고 있습니다. 제가 잘못 알고 있는 것인지, 발표자께서 제시한 제48조가 원문의 것인지 당률소의에서 인용한 것인지 알고 싶습니다.

발표자는 당률과 송형통(宋刑統)의 “화외인상범” 규정에 ‘화외인’의 사례로 고구려, 백제, 고려를 언급하고 있는 것은 당대, 송대에 이들을 외국인으로 인식한 것처럼 묘사하고 있습니다. 당, 송인이 고구려, 백제, 고려인을 자국민과 구분하여 ‘화외인’이라고 본 것은, 현대 우리의 시각에서 외국인으로 본 것으로 해석할 수 있지만, 그 당시에 동일한 인식이 있었을까요? ‘화외인’이라는 용어 자체가 지극히 중국 중심적인 용어인데 어떻게 생각하시는지요?

발표자는 당률과 송률의 외국인 규정과 적용을 주제로 다루고 계십니다. 그런데 외국인 규정 자체는 ‘화외인상범’에 관한 매우 짧은 내용만 있고, 적용 사례는 전무합니다. 송대 고려인과 관련해서 의천의 사례와 도서 통제는 발표자가 제시한 법률과는 무관하게 이뤄진 사건으로 보입니다. 만약 법률과 관련이 있다면 관련 법률을 소개해 주시고, 아니면 ‘화외인상범’ 규정을 적용했던 사례를 소개해 주시면 감사하겠습니다.

「역사적 자료와 역사적 진실; 중국과 베트남 역사서의 비교 관점에서 본 딘 왕조와 송 왕조의 관계」에 대한 토론문

권은주 (동북아역사재단)

한국 학계에서는 전근대 한국과 중국과의 관계 연구의 비교사로 베트남 역사에 관심이 많습니다. 다만, 언어의 어려움 또는 사료적인 한계 등으로 베트남 역사에 대해 접근하기 어려운데, 오늘 응우옌 꾸옥 신 선생님의 발표로 잘 몰랐던 딘 왕조의 역사를 알게 되어 기쁘게 생각합니다. 역사학의 중요한 연구 방법은 사료비판입니다. 응우옌 선생님의 발표는 바로 중국과 베트남의 역사서를 비교 검토하여 사료비판을 통해 딘 왕조와 송 왕조의 관계를 살펴보신 흥미로운 발표였습니다. 저는 베트남의 딘 왕조와 비슷한 시기에 있었던 고려와 송 관계를 비교하며 몇 가지 질문을 드리 고자 합니다.

고려(高麗, 918~1392)와 북송(北宋, 960~1127)의 외교 관계는 송의 건국 소식을 알게 된 고려가 먼저 962년에 송으로 방물(方物)을 보내고, 송나라는 963년에 고려 광종(光宗)에게 “개부의동삼사 검교태사 현토주도독 충의대의군사 고려국왕(開府儀同參司 檢校太師 玄菟州都督 忠大義軍使 高麗國王)”의 책봉호를 내리며 공식적으로 시작되었습니다. 딘 왕조(丁, 968~980)와 송 왕조의 외교가 970년, 971년, 973년, 975년 중 언제 이뤄졌는지 논쟁이 되지만, 딘 왕조가 먼저 송에 사신을 보내고, 송나라가 딘 황제를 교지군왕(交趾郡王)에 책봉한 것이 고려의 사례와 같습니다. 이것은 조공-책봉을 매개로 한 전근대 동아시아의 외교 관계에서 중국 왕조가 일방적으로 교섭의 주도권을 행사한 것이 아니라, 고려와 베트남과 같은 나라들이 자신의 국익을 위해 먼저 시작하였고 때로는 주도했음을 보여줍니다. 한국사에는 이러한 사례가 많은데, 딘 왕조 이후의 베트남 왕조들도 그럴 것 같은 데 어떤지요?

그리고 응우옌 선생님께서는 “딘 왕조 시대의 고전 연대기에 기록된 중국-베트남 관계에서 역사학적 역설을 잘 볼 수 있고, 주권과 조공 의례(tributary protocol)에 대한 다층적인 해석을 낳는다”고 지적하셨는데, 베트남 학계에서는 이러한 현상을 어떻게 설명하고 있는지 알고 싶습니다.

이러한 질문을 던지는 이유는 한국사 연구자로서 순수하게 비교사적으로 베트남의 역사와 베트남 학자들의 해석을 알고 싶은 것도 있지만, 최근 중국이 전근대 동아시아 국가들과의 관계를 ‘종번(宗藩, Ch. Zongfan) 관계’로 설명하고 있기 때문입니다. 이 ‘종번 관계’론에 의하면, 중국과 조공-책봉 관계를 맺은 고려와 조선은 주권을 가진 독립국이 아니며, 중국이 종주권을 가진 중국에 예속된 나라로 설명합니다. 고려 이전의 한국 고대 국가들도 마찬가지이고요. 딘 왕조 역시 송의 책봉을 받은 중국의 번속국(藩屬國)이며, 명대 이후 베트남이 19세기까지 중국과 종번관계를

유지했다고 주장하고 있습니다.¹⁾ 베트남 학계에서는 이러한 중국의 ‘종번관계’론에 대해 어떻게 보시는지? 딘 왕조와 송의 외교 관계를 ‘종번 관계’로 이해할 수 있다고 보시는지 알고 싶어서입니다.

사료에 대한 질문입니다. “Historical Events” 표에 주로 사용된 베트남의 역사서 『Dai Viet su ky toan thu(大越史记全书)』는 15세기 이후에 만들어졌습니다. 송의 역사서 『송회요집고(宋会要辑稿)』는 청(淸)대 19세기말~20세기 초에 만들어졌지만, 송대 자료인 『송회요』를 기반으로 한 것입니다. 중국의 역사서가 자기 중심으로 역사 기록을 재구성한 것처럼 베트남의 역사서도 자기 중심으로 역사 기록을 재구성하면서 사실의 누락 또는 왜곡이 일어났을 가능성이 있습니다. 한국의 역사서도 마찬가지이고요. 선생님께서도 딘 왕조와 송 왕조의 외교관계를 분석하시면서 베트남과 중국 사서에서 공통적으로 나타날 수 있는 재구정으로 인한 역사적 진실의 왜곡에 주목하신 것 같은데, 이 연구와 관련하여 조금 더 설명해 주시면 감사하겠습니다.

(이하는 토론 시간이 충분하다면 추가 질문하겠습니다.)

딘 왕조를 건립한 딘보린(丁部领)이 자신을 황제(皇帝)로 부르며, 자신의 장자인 딘리엔(丁璉)을 안남왕(安南王)으로 삼은 것은 흥미롭습니다. 이것은 딘 왕조가 황제국가로서 실제적으로 그 아래에 제후 왕을 책봉한 것을 보여줍니다. 고려에서도 책봉제도가 있었고, 여진족과 조공관계를 가졌는데, 딘 왕조에서는 안남왕의 사례 외에 자체적인 조공-책봉제도 또는 관계가 있었는지요?

5. 딘 왕조의 국명은 다이코비엣(大瞿越, Đại Cồ Việt)인데, 공식적인 국명은 다이비엣(大越, Đại Việt)이고, 코(瞿, Cồ)가 붓다의 성인 고타마(瞿曇: 梵名Gautama)를 따서 붙인 것으로 다이코비엣은 불국(佛国)을 의미하는 별칭으로 보는 견해가 있다고 들었습니다. 한국사에서는 삼국시대부터 고려 때까지 불교가 국가 종교였고, 불교는 통치에 중요한 수단이 되었습니다. 왕들은 자신을 석가와 동일시 또는 전륜성왕(转轮圣王)을 자처기도 했습니다. 딘 왕조에서 불교의 의미를 알 수 있을까요?

1) 사례: 중국 고등학교 국정 역사교과서 『中外歷史纲要(下)』(人民教育出版社, 2020) 25쪽 “<古代越南> … 968年, 越南北部的地方统治者自立为王, 后得到北宋承认, 获得藩属国地位 … 明朝建立后 … 后恢复藩属国地位. 此后越南与中国维持宗藩关系直到19世纪西方殖民者入侵.”

<토론문>

이정일 (동북아역사재단)

15세기 동아시아대륙 (continental East Asia)의 동서 양단에 위치한 조선과 안남이 명나라와 어떻게 외교를 수행했는가에 대한 연구는 그 당시의 역사적 문맥뿐 아니라 지금의 동아시아 외교, 군사, 안보를 보다 큰 안목에서 이해하는 데 있어서도 대단히 중요합니다. 그리고 이 문제를 연구함에 있어 기존의 중심-주변 또는 전파-수용과 같은 이분법적 도식이 아닌, 국가 간 관계가 다층적이고 복합적이며 가변적인 층위에서 매개된 상호작용성 (interactivity)이 전제되어야 할 것입니다. 이러한 문제의식과 연구 방향성은 안남과 명의 관계 그리고 조선과 명의 관계를 통해 당시 동아시아 국제 관계의 실상을 보다 깊이 이해하는데 기여하며 나아가 일국사와 지역사 간 균형을 맞추는 동아시아사 연구의 활성화에도 도움이 될 것입니다.

이런 점들을 염두에 두고서 Le Quang Chan 선생님과 구도영 선생님의 발표문에 대한 토론을 진행하겠습니다.

먼저 Le Quang Chan 선생님은 15세기 초반 안남과 명의 군사 외교적 갈등에 있어 정치적 정통성 (political legitimacy)를 강조하며 안남의 상황을 잘 설명해 주셨습니다. 두 가지 질문을 드리고자 합니다. 1) 안남의 적극적인 대응에 대한 연구는 명이 안남과의 외교에서 어떤 정치적 이득을 얻고자 했을까에 대해서도 시사해 주는 부분이 있을 것이라고 생각합니다. 그렇다면, 명측에서는 누가 내지는 어떤 기관이 안남과의 외교에서 중요한 역할을 했는지 간단히 알려 주시면 고맙겠습니다. 2) 양국이 공동으로 대응해야 하는 국가나 세력이 주변에 있었는지도 알려 주시면 안남-명 외교의 상호작용을 보다 입체적으로 이해하는 데 도움이 될 것이라고 생각합니다.

구도영 선생님은 조선이 명과의 관계에서 지속 가능한 외교 방식을 어떻게 구축했는지 잘 정리해 주셨습니다. 이에 따라, 당시 유라시아 외교/국제 관계에서 중요한 역할을 했던 사절단에 대한 비교 연구로 확장할 계획이 있으신지 궁금합니다. 또한, Le Quang Chan 선생님께 드린 두 번째 질문과 같이 조선과 명의 관계에 있어서도 양국이 공동으로 대응해야 하는 국가나 세력이 있었는지에 대한 설명이 추가된다면 조선-명 외교의 상호작용을 보다 입체적으로 이해하는 데, 구체적으로 조선이 명과의 꾸준한 결속력을 유지하고자 한 이유를 다각도로 탐구하는 데 큰 도움이 될 것입니다.

두 선생님의 발표문을 접하면서, 만약 우리가 안남-명 관계와 조선-명 관계 간 유사성과 차이

점에 대한 비교사 연구를 이어갈 수 있다면 당시 동아시아 외교에서 국가 안보 (state security)가 차지하는 비중을 이해하는 토대를 제공할 수 있을 것이라고 생각합니다. 특히, 앞서 언급한 바와 같이 양국 외교와 그 주변국(들)과의 상관성으로 연구 범위를 확장하면, 동아시아 역사에 있어 지역 질서 (regional order)가 지니는 장기지속 (longue durée)의 특성도 보다 심도 있게 이해할 수 있을 것입니다. 더 나아가, 상호작용성을 기반으로 하는 일국사-지역사 간 균형 잡힌 구도 속에서 왕위 계승 전쟁이나 교황권-왕권 갈등 등, 유라시아 대륙의 맞은편에 위치한 동시기 유럽사의 관련 주제들과 비교사적 관점에서 다룰 수 있는 안남-명 관계/조선-명 관계 속 주제들도 논의될 수 있을 것입니다. 이와 같은 광역적 (trans-regional) 차원의 비교사 연구는 NAHF와 VASS의 공동 연구를 보다 역동적으로 촉진할 것입니다.

<세션 1-2 토론문>

김철기 (동북아역사재단)

중국과 한국은 이웃 나라입니다. 베트남과 중국도 마찬가지입니다. 세션 1과 2에 내용들을 권은주 선생님과 이정일 선생님께서 해당 분야에 전문성 있는 논평으로 짚어 주셨다면, 저의 토론은 일반적인 차원에서 두 나라가 ‘중국과 이웃해온’ 이야기를 좀 더 해보자는 제안 정도가 될 것 같습니다. 한국과 베트남, 두 나라가 오랫동안 중국과 이웃해왔다는 사실은 지금처럼 과거에도, 그리고 그동안에도, 여러 우여곡절에도 불구하고 세계사적으로 전형적이지 않은 역사적 과정에 속하기 때문입니다.

오늘날 세계에는 수많은 나라가 있지만 역사적으로 그보다 훨씬 더 많은 정치체들이 사라졌습니다. 14세기 유럽에는 1,000개 가량의 정치체들이 있었습니다. 그런데 프랑스혁명 직전에는 350개로,¹⁾ 그 이후 독일과 이탈리아의 통일과 양차대전이라는 격변을 거쳐 지금 유럽에는 50개 가량의 주권 국가만 남아있습니다. 이러한 현상은 유럽의 역사에만 국한되지 않습니다. 16세기부터 18세기까지 중국 제국, 러시아 제국, 무굴 제국, 사파비드 제국, 오스만 제국은 인접한 지역을 정복하며 팽창하고 있었습니다. 그럼에도 한국과 베트남이 독자성을 오래 유지했다는 사실은 그래서 더욱 비교사적인 논의가 필요한 것이며, 오늘 학술대회의 발표 구성이 우리에게 열어 놓은 논의 영역 중 하나일 것입니다.

동아시아사 역사가 오드 아르네 베스타는 한중 관계 600년사를 조망하는 책 『제국과 의로운 민족』은 유용한 논점들을 제시합니다.²⁾ 그는 한국이 중국 제국 속으로 사라지지 않은 이유를 설명합니다. 책 제목이 시사하듯, 그는 한반도에 독립적인 “민족”이 존재했다는 점 그리고 한국이 대중 관계에서 활용한 “의로운” 지식 체계를 꼽습니다. 여기서 “의로움”은 성리학을 통해 형성되기도 했지만, 그 함의는 현대까지도 이어질 수 있는 두 나라가 공존할 당위적 관계성을 시사합니다. 그리고 또 민족은 네이션(nation)보다는 에스닉(ethnic)을 지칭하며, 문화적 특징들로 정의하기보다는 관계의 한 측면으로 이해될 수 있을 것입니다.³⁾

민족과 지식, 다시 말해 한국과 베트남이 중국과의 관계에서 유지한 독자적인 정체성 그리고

1) Mark Greengrass, *Conquest and Coalescence: The Shaping of the State in Early Modern Europe* (London, 1991), 1-2.

2) 오드 아르네 베스타, 『제국과 의로운 민족: 한중 관계 600년사』, 옥창준 역 (너머 북스, 2021년 출간, 2022년 번역).

3) Fredrik Barth, “Introduction,” in *Ethnic Group and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, ed. Fredrik Barth (Little Brown, 1969). 인류학에서 가장 영향력 있는 민족주의 연구서로는 Thomas Hylland Eriksen, □Ethnicity and Nationalism : Anthropological Perspectives, 3rd edn (Pluto Press, 2010). 불운하게도 영어권에서 근대 이전의 민족(ethnic groups)을 인류학적으로 가장 설득력 있고 영향력 있게 설명한 바스(Barth)의 책과 그 이후의 논의를 종합한 에릭센의 개설서는 번역이 되지 않았으며 온당하게 알려져 있지 않다.

그 관계에서 벌어지는 문화적 상호작용이, 한국과 베트남이 중국과 이웃하며 오랜 독립성을 유지하는 데 얼마나 중요했는지는 세션 1과 2를 관통할 수 있는 주제입니다. 각 발표들이 이러한 주제에 어떻게 응답할 수 있는지를 공통적으로 질문드리면서, 구체적으로 다음과 같은 내용들을 덧붙이려고 합니다.

세션 1 “도서”에서는 명나라 수립 이전 한국과 베트남의 중국과의 관계를 보여줍니다. Nguyen Quoc Sinh 선생님께서는 역사서들을 대조하며 알려진 사건의 연대와 이야기의 정확성을 검증하셨고, 우성민 선생님께서는 당송대 법규에서 외국인 규정을 말씀하셨습니다. 이러한 도서를 통해 살펴본 내용들이 한중, 베중 관계의 구체적으로 어떠한 측면을 보여주는지 이야기를 듣고 싶습니다. 세션 2 “변화하는 관계”에서는 Le Quang Chan 선생님께서 볼모라는 사례로 격변하는 외교 환경에서 행위자의 전략에 초점을 맞춘다면, 구도영 선생님의 발표는 상대적으로 조선의 대명 외교 구조라고 볼 수 있는 인적·물적 자원들을 동원하여 신뢰할 수 있다는 문화적 자원을 밝혀내고 계십니다. 하지만 둘 다 베트남과 조선이 중국에 명목상 순응하려는 듯하면서도 실질적으로는 주권을 유지하려는 양면 전략을 보여주는 것 같습니다. 그렇다면 Le Quang Chan 선생님에게는 구도영 선생님의 사행 관련 발표처럼 베트남이 중국과의 관계를 유지하기 위해 어떠한 노력을 지속적으로 기울였는지, 반대로 조선에서는 볼모 사례와 같은 커다란 사건과 특정한 행위자(들)의 선택이 역사적 흐름을 바꾼 사례가 있는지 말씀해주시면 감사하겠습니다.

Session 3 – 1

Vietnam-China Border Issue in the Seventeenth and Eighteenth Centuries

Le Thuy Linh (VASS)

**THE BORDER ISSUE BETWEEN ĐẠI VIỆT AND CHINA
FROM THE LATE 16TH CENTURY TO THE LATE 18TH CENTURY**

PhD. Le Thuy Linh

Institute of History (Vietnam Academy of Social Sciences)

Abstract:

Throughout the history of Vietnam, the “resistance against foreign invasion” occupied a particularly significant position. In over a thousand years under the suppression of Northern feudalism and for another thousand years of Vietnamese monarchy, Vietnam had gone through multiple resistance against the Northern invasion. However, during the era of the Lê Trung Hưng, when power was jointly held by Vua Lê - Chúa Trịnh over a span of 256 years (1533-1789), there was no instance of Northern invasion. This period also includes approximately 65 years (1529-1592) when the Mạc dynasty held control over Thăng Long. The Lê Trung Hưng regime primarily operate in the Thanh-Nghệ region, returning to govern from Thăng Long in 1593, after the collapse of the Mạc Dynasty. From 1596 onward, the Lê-Trịnh dynasty began to engage in diplomatic relations with China, first with the Ming dynasty (1596-1651), and later with the Qing dynasty (1662-1788). These relations commenced with border inspections alongside the Ming and gradually evolved into formal diplomatic missions, consistently maintained by the Lê-Trịnh regime across both dynasties. Tributary offerings, investiture requests, and bestowal of titles constituted the principal forms of diplomacy between the two nations, supplemented by other ceremonial exchanges such as expressions of gratitude, congratulations, and mourning rituals. Overall, during the 16th to 18th centuries, Đại Việt and China established a cordial and harmonious diplomatic relationship. This facilitated favorable conditions for resolving border-related matters between the Lê-Trịnh regime and the Ming and Qing courts, easing the tension raised by the Mạc Dynasty previously.

Within the articles, several border-related matters were mentioned including: the phenomena of land disputes and incursions into border territories, alongside the activities of remnants of the Mạc dynasty and the uprising led by Hoàng Công Chất in frontier areas. By resourcing documents such as *Đại Việt sử ký toàn thư*, *Đại Việt sử ký tục biên (1676-1789)*, *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, *Minh thực lục*, v.v... with other monographs, the article listed and systemized area that frequently undergo land disputes during the time while clarifying the solutions agreed by both Đại Việt and China to undertake the conflicts. The issue of the activities of the Mạc dynasty remnants and Hoàng Công Chất, and their impact on the border

regions as well as on diplomatic relations between the two countries, has also been examined and clarified through scholarly research.

Drawing upon historical sources, the question of the role and status of the Lê-Trịnh regime in diplomatic relations with the Ming and Qing dynasties (China), as well as the nature of interactions between Đại Việt and China, is thoroughly elucidated. From this foundation, the study contributes to explaining why, during the Lê Trung Hưng period (1533 - 1789), the relationship between Đại Việt and China remained amicable and free from military conflict - unlike the patterns of confrontation seen under other Vietnamese dynasties.

THE BORDER ISSUE BETWEEN ĐẠI VIỆT AND CHINA FROM THE LATE 16TH CENTURY TO THE LATE 18TH CENTURY

PhD. Le Thuy Linh

Institute of History (Vietnam Academy of Social Sciences)

Abstract:

Throughout the history of Vietnam, the “resistance against foreign invasion” occupied a particularly significant position. In over a thousand years under the suppression of Northern feudalism and for another thousand years of Vietnamese monarchy, Vietnam had gone through multiple resistance against the Northern invasion. However, during the era of the Lê Trung Hưng, when power was jointly held by Vua Lê - Chúa Trịnh over a span of 256 years (1533-1789), there was no instance of Northern invasion. This period also includes approximately 65 years (1529-1592) when the Mạc dynasty held control over Thăng Long. The Lê Trung Hưng regime primarily operate in the Thanh-Nghệ region, returning to govern from Thăng Long in 1593, after the collapse of the Mạc Dynasty. From 1596 onward, the Lê-Trịnh dynasty began to engage in diplomatic relations with China, first with the Ming dynasty (1596-1651), and later with the Qing dynasty (1662-1788). These relations commenced with border inspections alongside the Ming and gradually evolved into formal diplomatic missions, consistently maintained by the Lê-Trịnh regime across both dynasties. Tributary offerings, investiture requests, and bestowal of titles constituted the principal forms of diplomacy between the two nations, supplemented by other ceremonial exchanges such as expressions of gratitude, congratulations, and mourning rituals. Overall, during the 16th to 18th centuries, Đại Việt and China established a cordial and harmonious diplomatic relationship. This facilitated favorable conditions for resolving border-related matters between the Lê-Trịnh regime and the Ming and Qing courts, easing the tension raised by the Mạc Dynasty previously.

Within the articles, several border-related matters were mentioned including: the phenomena of land disputes and incursions into border territories, alongside the activities of remnants of the Mạc dynasty and the uprising led by Hoàng Công Chất in frontier areas. By resourcing documents such as *Đại Việt sử ký toàn thư*, *Đại Việt sử ký tục biên (1676-1789)*, *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, *Minh thực lục*, v.v... with other monographs, the article listed and systemized area that frequently undergo land disputes during the time while clarifying the solutions agreed by both Đại Việt and China to undertake the conflicts. The issue of the activities of the Mạc dynasty remnants and Hoàng Công Chất, and their impact on the border

VẤN ĐỀ BIÊN GIỚI ĐẠI VIỆT - TRUNG QUỐC TỪ CUỐI THẾ KỶ XVI ĐẾN CUỐI THẾ KỶ XVIII

TS. Lê Thùy Linh

Viện Sử học (Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam)

1. Quan hệ bang giao Đại Việt - Trung Quốc giai đoạn cuối thế kỷ XVI - XVIII

Thế kỷ XVI - XVIII, chính quyền Lê - Trịnh lần lượt thiết lập mối quan hệ bang giao với nhà Minh (1368 - 1644¹) và nhà Thanh (1644 - 1911). Thực tế lịch sử Việt Nam cho thấy: thời gian từ năm Quý Tỵ (1533) đến năm Quý Tỵ (1593), nhà Lê trung hưng hoạt động chủ yếu ở miền Thanh - Nghệ, nhà Mạc nắm quyền kiểm soát từ phía Bắc đèo Tam Điệp (ranh giới giữa Ninh Bình và Thanh Hóa ngày nay) trở ra Bắc. Hoạt động bang giao với nhà Minh giai đoạn 1533 - 1593 là do nhà Mạc thực hiện. Hoạt động bang giao giữa nhà Lê - Trịnh với nhà Minh chỉ bắt đầu từ năm Bính Thân (1596) - khi giữa hai nước có hoạt động hội khám đầu tiên - cho đến năm Tân Mão (1651) là thời điểm nhà Minh cử người mang sắc và ấn sang phong vương cho vua Lê Thần Tông (thời gian tại vị từ 1619-1643; 1649-1662). Theo ghi chép của *Đại Việt sử ký toàn thư*, đây là hoạt động ngoại giao cuối cùng của nhà Minh với Đại Việt. Còn mối bang giao Đại Việt - Thanh được thiết lập từ cuối năm Nhâm Dần (1662) - thời điểm nhà Thanh lần đầu cử sứ đoàn sang Đại Việt - cho đến năm Mậu Thân (1788), khi nhà Thanh cử Tôn Sĩ Nghị tuyên sắc thư của vua Thanh, phong vua Lê Chiêu Thống (tại vị từ năm 1786-1789) làm An Nam quốc vương, ban ấn vàng như một “chiêu bài chính trị” nhằm can thiệp vào công việc nội bộ của Đại Việt. Mặc dù có sự thay đổi triều đại ở Trung Quốc từ Minh sang Thanh trong các thế kỷ XVI - XVIII nhưng chính quyền Lê - Trịnh vẫn tiếp tục mối quan hệ giao hảo, thể hiện ở các hoạt động hội khám, triều cống, cầu phong, sắc phong vẫn diễn ra tương đối đều đặn.

Trước khi có hoạt động ngoại giao chính thức của sứ đoàn vào tháng 4 năm Đinh Dậu (1597), hoạt động ngoại giao giữa hai nước Đại Việt - Minh vẫn diễn ra thông qua hoạt động hội khám. Trong thời gian ngắn [từ năm Bính Thân (1596) đến tháng 4 năm Đinh Dậu (1597)], khoảng chưa đến 1 năm rưỡi nhưng đã diễn ra 4 lần hội khám ở biên giới Đại Việt - Trung Quốc. *Đại Việt sử ký toàn thư* ghi chép cụ thể như sau:

Năm Bính Thân (1596): Bấy giờ bề tôi họ Mạc lăm quỵ kế, tố cáo với nhà Minh rằng: quân nhà Lê chính là họ Trịnh tranh cường, dấy binh đánh giết bề tôi thần phục của thượng quốc cùng con cháu họ Mạc, thực không phải là quân trung hưng của con cháu

¹ Kinh đô Bắc Kinh thất thủ vào năm 1644, nhà Minh bị thay thế bởi nhà Thanh của người Mãn Châu nhưng triều Nam Minh vẫn tồn tại đến năm 1662. Vì vậy, mối quan hệ giữa hai nước Đại Việt - Minh vẫn được duy trì tới năm 1651.

nhà Lê. Vì thế, nhà Minh nhiều lần sai sứ qua cửa Trấn Nam Giao¹, mang điệp văn sang nước ta hẹn đến cửa quan hội khám xem có thực là con cháu nhà Lê hay không. Ngày 29 tháng Giêng năm Bình Thân (1596), sai bọn Hộ bộ Thượng thư kiêm Đông các học sĩ Thông quận công Đỗ Uông và Ngự sử đài Đô ngự sử Nguyễn Văn Giai làm quan hầu mệnh đến cửa Trấn Nam Giao trước, trao đổi điệp văn thư từ với viên Tả giang binh tuần đạo Trần Đôn Lâm, lời lẽ phần nhiều khiêm tốn. Sau lại sai Hữu tướng Hoàng Đình Ái đem quân tiếp đến Lạng Sơn làm hậu ứng. Sai tộc mục² là hoàng huynh Lê Ngạnh, Lê Lựu và Công bộ thị lang Phùng Khắc Khoan cùng mang con ấn của An Nam Đô thống sứ ty và hai tờ biểu ấn mực của Quốc vương An Nam trước, 100 cân vàng, 1.000 lạng bạc cùng mấy chục kỳ lão lên cửa Trấn Nam Giao để chờ hội khám.

Tháng 2, ngày mồng 1, Tả giang binh Tuần đạo, Đề hình Án sát ty Phó sứ Trần Đôn Lâm³ gửi điệp văn đòi vua phải đích thân đến cửa Trấn Nam Giao để hẹn hội khám.

Ngày mồng 5, vua [tức Lê Thế Tông (1593-1599)-TG] đích thân đốc suất bọn Hữu tướng Hoàng Đình Ái, Thái úy Nguyễn Hoàng, Nguyễn Hữu Liêu, Thái phó Trịnh Đỗ và các tướng sĩ, binh tướng gồm hơn 1 vạn đến cửa Trấn Nam Giao hẹn ngày hội khám. Bấy giờ người Minh dây dưa thoái thác, đòi lấy người vàng, ấn vàng theo lệ cũ, không chịu đến khám, thành ra quá kỳ hạn. Tháng 3, vua trở về Kinh⁴.

Tháng 12 năm Bình Thân (1596), Hộ bộ Thượng thư kiêm Đông các học sĩ Thông quận công Đỗ Uông, Quảng quận công Trịnh Vĩnh Lộc được cử mang 2 người vàng, người bạc và các vật cống tới thành Lạng Sơn để đợi nhà Minh hội khám. Tuy nhiên, do viên thổ quan Long Châu của nhà Minh nhận nhiều của dút lót của họ Mạc nên thoái thác. Vì vậy, việc hội khám không thành. Sự việc diễn ra đúng thời điểm gặp Tết Nguyên Đán nên Đỗ Uông, Vĩnh Lộc trở về Kinh⁵.

Ngày 19 tháng 2 năm Đinh Dậu (1597), triều đình sai Đỗ Uông và Nguyễn Văn Giai lên cửa Trấn Nam Giao thăm dò tin tức nhà Minh. Các tướng Bắc đạo Thuần quận công Trần Đức Huệ cùng với Hội quận công, Hoành quận công (đều không rõ tên) đem quân hộ tống. Khi đến thành Lạng Sơn đóng dinh thì Phúc Vương và Cao quốc công (đều không rõ tên) đem quân đến đánh cướp, giết Hội quận công. Thuần quận công và Hoành quận

¹ Cửa Trấn Nam Giao: nguyên văn “Trấn Nam Giao quan”, tức Trấn Nam quan, nay là Hữu Nghị quan.

² Tộc mục: người đầu mục của họ. Ở đây là họ vua.

³ Bản dịch ghi nhầm là “Tháng 2, ngày mồng 1, Tả giang minh Tuần đạo, Đề hình Án sát ty Phó sứ Trần Đôn Lâm...”, đúng phải là: 二月一日左江兵巡道提刑按察司副使陳惇臨 (Tả giang binh Tuần đạo, Đề hình Án sát ty Phó sứ Trần Đôn Lâm). (Theo *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập IV, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1998, Bản kỷ tục biên, Q.17, tờ 56a, tr.575).

⁴ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1998, tr.194.

⁵ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sdd, tr.195-196.

công tụy đem quân chạy thoát nhưng khi trở về Kinh thì đều bị triều đình phạt, tước binh quyền. Đỗ Ưông, Nguyễn Văn Giai vào chiếm giữ vách núi nên thoát được¹.

Tháng 3 năm Đinh Dậu (1597), nhà Minh lại sai viên quan ủy nhiệm là Vương Kiến Lập tới Đại Việt đòi lễ cống và giục hội khám. Điệp văn tới kinh sư, triều đình đề nghị bàn việc khởi hành. Ngày 28 tháng 3, vua đích thân đốc suất Hữu tướng Hoàng Đình Ái, Thái úy Nguyễn Hoàng, Nguyễn Hữu Liêu, Thái phó Trịnh Đỗ cùng 7, 8 viên tả hữu Đô đốc và 5 vạn binh tướng, đem theo cả viên quan ủy nhiệm của nhà Minh là Vương Kiến Lập cùng đi, lên cửa Trấn Nam Giao ở Lạng Sơn. Ngày mùng 10 tháng 4, vua chinh đồn binh tượng, qua cửa Trấn Nam Giao cùng với quan nhà Minh là Tả Giang tuần đạo Án sát phó sứ Trần Đôn Lâm và quan các phủ Tư Minh, Thái Bình, các châu Long Châu, Bằng Tường tỉnh Quảng Tây cử hành hội khám. Trong lễ giao tiếp, hai bên đều vui vẻ. Từ đây hai nước Nam Bắc lại trao đổi với nhau².

Như vậy, cho đến trước tháng 2 năm Đinh Dậu (1597), quan hệ bang giao giữa Đại Việt - nhà Minh diễn ra không mấy suôn sẻ bởi hai bên chưa đạt được tiếng nói chung. Nhà Minh thể hiện uy thế của nước lớn, hoạt động hội khám giữa hai nước diễn ra ở vùng biên giới Đại Việt - Trung Quốc chủ yếu là do nhà Minh yêu cầu và phía Đại Việt phải đáp ứng. Tuy nhiên, hoạt động hội khám có khi được diễn ra, có khi lại không diễn ra theo kế hoạch do phía nhà Minh không đến địa điểm hội khám, cho thấy thái độ bất hợp tác của nhà Minh. Tính chất của các cuộc hội khám có khi hòa bình, có khi lại kèm theo dụng độ như sự kiện đã diễn ra vào tháng 2 năm Đinh Dậu (1597). Nguyên do sâu xa là do hai bên không thống nhất được giá trị của đồ tiến cống như người vàng, ấn vàng, ... Bên cạnh đó, mối quan hệ phức tạp của triều Minh - họ Mạc - triều Lê cũng ảnh hưởng đến tính chất của hoạt động bang giao. Họ Mạc vẫn ngầm ngầm chống phá, phao tin xấu về nội tình Lê - Trịnh và dứt lốt thỏ quan nhà Minh. Vì thế, triều Minh nghi ngờ về gốc gác của người lên làm vua Lê. Tuy nhiên, đến tháng 2 năm Đinh Dậu (1597), với việc đích thân vua Lê Thế Tông đem quân đi hội khám, vấn đề bang giao giữa hai nước mới tháo gỡ được những nút thắt. Ngoại giao sứ đoàn giữa nhà Lê - Trịnh và nhà Minh chính thức bắt đầu. Điều này ảnh hưởng trực tiếp đến vấn đề biên giới giữa hai nước Đại Việt và Minh trong các giai đoạn sau.

Từ năm Đinh Dậu (1597) trở đi, Đại Việt và nhà Minh (Trung Quốc) đã chính thức cử các sứ đoàn đi lại giữa hai nước, thực hiện các hoạt động ngoại giao. Dựa trên tài liệu *Đại Việt sử ký toàn thư*, chúng tôi hệ thống hóa thành bảng sau:

Hoạt động của các sứ đoàn ngoại giao Đại Việt và Trung Quốc (1597 - 1651)

¹ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sđd, tr.196.

² *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sđd, tr.196.

Sứ đoàn Đại Việt đi Trung Quốc (1597 - 1651)		Sứ đoàn nhà Minh đến Đại Việt (1597 - 1651)	
Thời gian đi/ Thời gian về	Danh tính sứ đoàn và hoạt động bang giao	Thời gian đến/ Thời gian về	Danh tính sứ đoàn và hoạt động bang giao
Đi: Tháng 4 năm Đinh Dậu (1597) Về: 15 tháng 12 năm Mậu Tuất (1598)	Sứ đoàn Công bộ Tả thị lang Phùng Khắc Khoan làm Chánh sứ; Thái thường Tự khanh Nguyễn Nhân Thiêm làm Phó sứ sang tuế cống nhà Minh và cầu phong. Phùng Khắc Khoan dâng 30 bài thơ lạy mừng vua Minh nhân tiết Vạn Thọ, được vua Minh khen ngợi, sai người khắc in để ban hành trong nước. Vua Minh xuống chiếu phong vua Lê làm An Nam Đô thống sứ ty Đô thống sứ; ban 1 quả ấn An Nam Đô thống sứ ty bằng bạc	Đến: 15 tháng 12 năm Mậu Tuất (1598) Về: Không rõ.	Quan Tả giang nhà Minh sai viên quan ủy nhiệm Vương Kiến Lập đem công văn đến Kinh sư Đại Việt, đồng thời đem theo 1 quả ấn, nói rằng bằng bạc nhưng thực tế lại là bằng đồng. Vua chúa nhà Lê - Trịnh gửi thư phúc đáp trách nhà Minh. Vương Kiến Lập mang thư về nước đệ tâu vua Minh.
		Đến: Tháng 3 năm Kỷ Hợi (1599) Về: Không rõ	Tả giang Nhà Minh Trần Đôn Hựu sai Vương Kiến Lập mang ngựa tốt, đai ngọc, mũ xung thiên sang cho Tiết chế Trịnh Tùng, xin kết tình láng giềng và gửi hai tấm thiệp viết 8 chữ “Quang hưng tiền liệt, định quốc nguyên huân” (Quang phục nghiệp xưa, công đầu định nước).
Đi: Năm Bính Ngọ (1606) Về: Không rõ	Chánh sứ Lê Bật Tứ, Phó sứ Nguyễn Dụng và Nguyễn Khắc Khoan sang nhà Minh dâng lễ tạ ơn. Hai sứ bộ gồm Chánh sứ Ngô Trí Hòa và Nguyễn Thực, các Phó sứ Phạm Hồng Nho, Nguyễn Danh Thế, Nguyễn Úc, Nguyễn Duy Thi sang tuế cống nhà Minh.		
Đi: Tháng 4 năm Quý Sửu (1613) Về: Tháng 8 (nhuận) năm Ất Mão (1615)	Hai đoàn sứ bộ gồm Chánh sứ Lưu Đình Chất và Nguyễn Đăng, cùng Phó sứ Nguyễn Đức Trạch, Hoàng Kỳ, Nguyễn Chính, Nguyễn Sư Khanh sang tuế cống nhà Minh.		
Đi: Năm Canh Thân (1620) Về: Không rõ	Hai sứ bộ gồm Chánh sứ là Nguyễn Thế Tiêu và Nguyễn Cung, các Phó sứ gồm Bùi Văn Bru, Ngô Nhân Triệt, Nguyễn Khuê và Nguyễn Tuấn sang tuế cống nhà Minh		
Đi: Năm Bính Dần (1626) Về: Không rõ	Hai sứ bộ gồm Chánh sứ Nguyễn Tiến Dụng và Trần Vĩ, Phó sứ là Đỗ Khắc Kính, Nguyễn Tự Cường, Bùi Tất Thắng, Nguyễn Lại sang tuế cống nhà Minh.		
Đi: Tháng 11 năm Canh Ngọ (1630) Về: Tháng 3 năm Quý Dậu (1633)	Hai sứ bộ gồm Chánh sứ Trần Hữu Lê và Dương Trí Trạch, Phó sứ gồm Nguyễn Kinh Tế, Bùi Bình Quân, Nguyễn Nghi, Hoàng Công Phụ sang tuế cống nhà Minh.	Đến: Tháng 10 năm Canh Ngọ (1630) Về: Không rõ	Nhà Minh sai hai sứ bộ sang đòi lễ cống. Ban yến cho sứ thần ở bến Đông Hà. Thanh Đô Vương Trịnh Tráng thân đến lầu Giảng Võ, trưng bày các đồ cống hiến cho sứ thần nhà Minh xem, dàn bày nhiều thuyền ghe, voi ngựa ở

			bờ sông để khoe binh uy, tỏ ra là cường thịnh.
Đi: Tháng 12 năm Đinh Sửu (1637) Về: Tháng 4 năm Kỷ Mão (1639)	Hai sứ bộ gồm Chánh sứ Nguyễn Duy Hiệu và Giang Văn Minh, Phó sứ gồm Nguyễn Quang Minh, Trần Nghi, Nguyễn Bình, Thân Khuê sang tuế cống nhà Minh. Phó sứ Giang Văn Minh mất tại Trung Quốc.		
Đi: Tháng 2 năm Bính Tuất (1646) Về: Không rõ	Chánh sứ Nguyễn Nhân Chính, Phó sứ gồm Phạm Vĩnh Miên, Trần Khái, Nguyễn Côn cùng sứ nhà Minh là Đô đốc Lâm Sâm vượt biển sang Phúc Kiến cầu phong.	Đến: Năm Bính Tuất (1646) Về: Năm Bính Tuất (1646)	Sứ đoàn do Hàn lâm Phong Kỳ dẫn đầu, mang sắc thư, cáo mệnh và ấn bạc mạ vàng sang phong cho Thái Thượng hoàng (tức Lê Thần Tông - TG) làm An Nam Quốc vương
		Đến: Năm Đinh Hợi (1647) Về: Không rõ	Sứ Minh đến đem sắc phong và ấn sang phong Lê Thần Tông làm An Nam Quốc vương.
		Đến: Tháng 10 năm Tân Mão (1651) Về: Không rõ	Nhà Minh sai quan mang sắc và ấn sang Đại Việt để phong Thanh Vương làm An Nam Phó Quốc vương.
Tổng	08 lần sứ đoàn Đại Việt đến Trung Quốc	Tổng	06 lần sứ đoàn nhà Minh đến Đại Việt

Nguồn: *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1991.

Trong vòng 55 năm, có 8 lần sứ đoàn Đại Việt đến Trung Quốc và 6 lần sứ đoàn nhà Minh đến Đại Việt cho thấy nỗ lực của hai quốc gia dù nội bộ hai nước có những biến động nhất định. Tài liệu *Minh thực lục* còn cho biết thêm thông tin Đại Việt đã tiến hành cống bù vào các năm: năm Vạn Lịch thứ 33 (1605); năm 1622 cống bù cho hai kỳ: năm Vạn Lịch thứ 39 (1611) và năm Vạn Lịch thứ 42 (1614); năm 1626 cống bù sản vật địa phương¹. Điều này chứng tỏ thực tế là không phải khi nào triều đình Lê - Trịnh cũng thực hiện tuế cống đúng thời hạn quy định, mà nhà Minh cũng không tỏ sự phản ứng lớn nào. Liệu có phải Đại Việt thờ ơ hơn trong việc bang giao với nhà Minh hay không, khi nhà Minh đang tập trung vào cuộc chiến với người Mãn Thanh, nội bộ có biểu hiện khủng hoảng nên khả năng can thiệp quân sự vào Đại Việt thấp hơn?

Khi nhà Minh thất thủ ở Bắc Kinh, lập ra triều Nam Minh², mối quan hệ bang giao với Đại Việt vẫn được duy trì. Thậm chí, nhà Minh còn dùng việc sách phong cho vua Lê, chúa Trịnh để “tranh thủ” sự ủng hộ của nhà Lê - Trịnh về khí tài chiến tranh. *Đại Việt sử ký toàn thư* chép sự kiện: Tháng 2 năm Tân Mão (1651), vua Minh chạy xuống đóng ở Nam Ninh, có sắc dụ cho Vương (tức Thanh Đô Vương Trịnh Tráng - TG) cấp binh tượng, lương súng để giúp việc đánh dẹp³. Trước đó, năm Đinh Hợi (1647), nhà Minh sai sứ đem sắc phong và ấn sang phong Lê Thần Tông làm An Nam Quốc vương. Đến tháng 10 năm

¹ *Minh thực lục, Quan hệ Trung Quốc - Việt Nam thế kỷ XIV - XVII*, Tập 3, Nxb. Hà Nội, 2019, tr.271, 274,277.

² Tham khảo C.R.Boxer, *South China in the Sixteenth Century*, Orchid Press, Bangkok, 2004; Cát Kiếm Hùng, *Bước thịnh suy của các triều đại phong kiến Trung Quốc*, Tập III, Nhà Minh, Thanh, Nxb. Văn hóa Thông tin, Hà Nội, 2004.

³ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sđd, tr.241.

Tân Mão (1651), nhà Minh lại sai quan mang sắc và ấn sang phong Thanh Đô Vương làm Phó Quốc vương¹. Có thể nói, trải qua thời kỳ đầu đấu tranh ngoại giao quyết liệt khi hai nước mới chấm dứt chiến tranh dưới thời Lê sơ (1428 - 1527), mối quan hệ giữa nhà Lê - Trịnh với nhà Minh hợp tác chặt chẽ hơn và dễ tìm được tiếng nói chung. Thực tế này tác động không nhỏ đến việc giải quyết những vấn đề ở vùng biên giới giữa hai nước.

Khi nhà Thanh thay thế nhà Minh, mối quan hệ giao hảo giữa hai nước Đại Việt - Trung Quốc không bị gián đoạn. Nhà Thanh chủ động phái người sang thiết lập quan hệ bang giao với nhà Lê - Trịnh. *Đại Việt sử ký toàn thư* chép chép 2 sự kiện sau:

Tháng 5 năm Nhâm Dần (1662), Bồi tụng Hồ Sĩ Dương lên cửa quan đón tiếp sứ thần phương Bắc².

Tháng 11 năm Nhâm Dần (1662), Bồi tụng Hồ Sĩ Dương, Nguyễn Danh Thực cùng Hộ khoa Đô cấp sự trung Gia Thọ nam Nguyễn Đình Chính lên cửa quan đón tiếp sứ thần và nhận lĩnh các thứ bạc lụa ban thưởng và tờ sắc dụ của Bắc triều. Tháng 12, đem về đến Kinh sư³.

Tuy tài liệu không nói rõ là sứ thần của nhà Minh hay nhà Thanh, nhưng căn cứ vào bối cảnh lịch sử nhà Minh lúc bấy giờ đã bại vong vào giữa năm Nhâm Dần (1662), chúng tôi hiểu rằng: đó là những hoạt động đầu tiên của nhà Thanh với nhà Lê - Trịnh, nhằm thiết lập quan hệ bang giao giữa hai nước. Để đáp lại thịnh ý của nhà Thanh, tháng 6 năm Quý Mão (1663), triều đình Lê - Trịnh đã tổ chức đoàn sứ bộ đầu tiên sang Trung Quốc. Về sự kiện này, *Đại Việt sử ký toàn thư* chép nhầm rằng: sứ đoàn Đại Việt sang tuế cống nhà Minh, nhân tiện tạ ơn và báo tang (của vua Lê Thần Tông), đúng phải là: sứ đoàn Đại Việt tuế cống nhà Thanh⁴. Còn *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* bổ sung thông tin chi tiết là “tạ ơn việc tặng bạc, lụa vào năm trước”⁵. Như vậy, kể từ năm Nhâm Dần (1662), mối quan hệ bang giao Đại Việt - Thanh chính thức bắt đầu. Dựa trên tài liệu *Đại Việt sử ký toàn thư*, *Đại Việt sử ký toàn thư* và *Đại Việt sử ký tục biên* (1676 - 1789), *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, chúng tôi thống kê được hoạt động của sứ đoàn hai nước giai đoạn 1662 - 1788, cụ thể như sau:

Hoạt động của các sứ đoàn ngoại giao Đại Việt và Trung Quốc (1662 – 1788)

Sứ đoàn Đại Việt đi Trung Quốc (1662 - 1788)		Sứ đoàn nhà Thanh đến Đại Việt (1662 - 1788)	
Thời gian đi/ Thời gian về	Danh tính sứ đoàn và hoạt động bang giao	Thời gian đi/ Thời gian về	Danh tính sứ đoàn và hoạt động bang giao
		Đến: Tháng 11 năm Nhâm Dần (1662) Về: Không rõ	Sứ thần đến ban thưởng bạc, lụa và mang theo tờ sắc dụ của Bắc triều.

¹ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sđd, tr.240, 242.

² *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sđd, tr.260.

³ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sđd, tr.262.

⁴ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập IV, Sđd, Bản kỷ tục biên, Q.19, tờ 2a, tr.620.

⁵ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sđd, tr.264; Quốc sử quán triều Nguyễn, *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, Tập II, Nxb. Giáo Dục, Hà Nội, 1999, tr.296.

Đi: Tháng 6 năm Quý Mão (1663) Về: Không rõ	Chánh sứ Lê Hiệu, Phó sứ là Dương Hạo, Đồng Tôn Trạch sang tuế cống nhà Thanh, tạ ơn việc tặng bạc, lụa vào năm trước và báo tang của vua Lê Thần Tông ¹ .		
		Đến: Tháng 12 năm Giáp Thìn (1664) Về: Không rõ	Nhà Thanh sai Chánh sứ Ngô Quang và Phó sứ là Chu Chí Viễn sang dụ tế vua Lê Thần Tông.
		Đến: Tháng 3 năm Đinh Mùi (1667) Về: Không rõ	Chánh sứ Trình Phương Triều, Phó sứ Trương Dịch Bí ² đem sách văn sang phong vua (tức Lê Huyền Tông - TG) làm An Nam Quốc vương.
Đi: Tháng 7 năm Đinh Mùi (1667) Về: Tháng 2 năm Kỷ Dậu (1669)	Chánh sứ Nguyễn Nhuận và Phó sứ gồm Trịnh Thi Tế, Lê Vinh sang tuế cống nhà Thanh. Chánh sứ Nguyễn Quốc Khê ³ và Nguyễn Công Bích sang tạ ơn nhà Thanh. Sứ đoàn mang bản tâu của vua Lê về việc xin theo lệ cũ từ thời Minh là 6 năm cống gộp cả hai lần, thay cho lệ 3 năm cống một lần, được vua Thanh chuẩn y.		
		Đến: Tháng Giêng năm Kỷ Dậu (1669) Về: Không rõ	-Sứ Thanh là Dương Triệu Kiệt, Lý Tiên Căn sai Lý Đường Dân, Triệu Quang Húc, Ngụy Tượng Hiền sửa lễ nghi tế phúng Thái phi của Văn Tổ Nghị Vương là Trần thị mất. -Sứ thần nhà Thanh dụ bảo vua Lê đem 4 châu (Thạch Lâm, Quảng Uyên, Thượng Lang, Hạ Lang) thuộc Cao Bằng cho Mạc Kính Vũ.
Đi: Tháng 3 năm Quý Sửu (1673) Về: Tháng 3 năm Ất Mão (1675)	Chánh sứ Nguyễn Mậu Tài và Hồ Sĩ Dương, Phó sứ là Đào Công Chính, Vũ Công Đạo, Vũ Duy Hải chia làm hai sứ bộ sang tuế cống nhà Thanh và báo tang vua Lê Huyền Tông.		
Đi: Tháng Giêng năm Nhâm Tuất (1682) Về: Không rõ	Thân Toàn, Đặng Công Chất sang nhà Thanh tuế cống.		
		Đến: Tháng 9 năm Quý Hợi (1683) Về: Không rõ	Thị độc Minh Đồ, Biên tu Tôn Trác Vinh sang Đại Việt. Thị độc Ô Hắc và Lang trung Chu Xán sang điều tế Lê Huyền Tông và Lê Gia Tông. Viếng Dương vương Trịnh Tạc.

¹ Sự kiện này, *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sdd, tr.264 chép là: “Tháng 6, sai Chánh sứ Lê Hiệu, Phó sứ là Dương Hạo, Đồng Tôn Trạch sang tuế cống nhà Minh, nhân tiện tạ ơn và báo tang”. Chúng tôi cho rằng sứ đoàn Đại Việt đi sứ nhà Thanh, không phải nhà Minh, căn cứ vào việc nhà Minh sụp đổ vào giữa năm Nhâm Dần (1662) và việc tạ ơn là tạ ơn nhà Thanh đã tặng bạc, lụa vào tháng 11 năm Nhâm Dần (1662).

² *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* chép là: Lễ bộ Lang trung Trương Dịch Bôn (Tập II, Nxb. Giáo Dục, Hà Nội, 1999, tr.317).

³ *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* chép là: Nguyễn Quốc Trinh (Tập II, Sdd, tr.317).

			<p>Làm thơ xướng họa cùng các đại thần của Đại Việt, làm thành tập thơ “Nam giao hảo âm tập”.</p> <p>Tri châu Quy Thuận là Sầm Âm Tôn và Tri châu châu (Tư) Thành là Triệu Quốc Kiêu sai sứ đến cống sản vật địa phương và dâng khải ca ngợi vua Lê.</p>
Đi: Tháng 9 năm Ất Sửu (1685) Về: Không rõ	Chánh sứ Nguyễn Đình Căn, Hoàng Công Trí, Phó sứ Nguyễn Tiến Tài, Trần Thế Vinh sang nhà Thanh	Đến: Tháng 11 năm Quý Hợi (1683) Về: Không rõ	
		Đến: Tháng 4 năm Đinh Mão (1687) Về: Không rõ	Châu mục châu Quy Thuận thuộc tỉnh Quảng Tây sai sứ sang dâng ngựa.
Đi: Canh Ngọ (1690) Về: Không rõ	Chánh sứ Nguyễn Danh Nho, Nguyễn Quý Đức, Phó sứ Nguyễn Tiến Sách, Trần Thọ sang nhà Thanh nộp lễ tuế cống. Nhân tiện tâu các việc về dư đảng họ Mạc; Thổ ty Khai Hóa và Mông Tự xâm chiếm 3 châu Bảo Lạc, Vị Xuyên, Thủy Vĩ, Quỳnh Nhai, xin nhà Thanh tra xét rõ ràng nhưng nhà Thanh không trả lời.		
Đi: Tháng Giêng năm Đinh Sửu (1697) Về: Tháng 6 năm Mậu Dần (1698) ¹	Chánh sứ Nguyễn Đăng Đạo, Nguyễn Thế Bá, Phó sứ Đặng Đình Tường, Nguyễn Đình Hiền sang Thanh tuế cống, tâu bày việc biên giới Tuyên Quang, Hưng Hóa.		
Đi: Tháng 7 (nhuận) năm Nhâm Ngọ (1702) Về: Không rõ	Chánh sứ Hà Tông Mục, Nguyễn Hành, Phó sứ Nguyễn Công Đồng, Nguyễn Đương Bao sang Thanh tuế cống.		
Đi: Tháng Giêng năm Ất Mùi (1715) Về: Tháng 8 năm Bính Thân (1716)	Chánh sứ Hộ bộ Tả thị lang Nguyễn Công Cơ, Thái bộc Tự khanh Lê Anh Tuấn, Phó sứ là Thượng bảo Tự khanh Đinh Nho Hoàn, Lại khoa Cấp sự trung Nguyễn Mậu Áng sang Thanh dâng lễ tuế cống.		
Đi: Tháng 4 năm Mậu Tuất (1718) Về: Tháng 9 năm Kỷ Hợi (1719)	Bồi tụng Nguyễn Công Hăng, Nguyễn Bá Tông sang Thanh cáo phó về việc tang vua Lê Hy Tông và xin phong tước.		
		Đến: Tháng 12 năm Kỷ Hợi (1719) Về: Không rõ	Nội các điển tịch Đặng Đình Hiệt ² Hàn lâm viện Biên tu Thành Văn sang Đại Việt làm lễ điều tể vua Lê Hy Tông.

¹ *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* (Tập II, Sdd, tr.379) chép: “Tháng 4 mùa hạ (năm 1689), bọn sứ thần Nguyễn Đăng Đạo từ nhà Thanh trở về nước”.

² *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* chép là: Đặng Đình Triết (Tập II, Sdd, tr.416).

Đi: Tháng 3 năm Tân Sửu (1721) Về: Tháng 8 năm Nhâm Dần (1722)	Chánh sứ Hồ Phi Tích, Phó sứ Tô Thế Huy, Đổ Lệnh Danh sang Thanh tuế cống.		
Đi: Tháng 10 năm Quý Mão (1723) ¹ Về: Tháng Giêng năm Bính Ngọ (1726)	Chánh sứ Phạm Khiêm Ích, Phó Nguyễn Huy Nhuận, Phạm Đình Kính sang mừng vua Thanh mới lên ngôi, dâng lễ tuế cống và tạ ơn việc nhà Thanh ban cho lụa hoa.		
Đi: Tháng 11 năm Kỷ Dậu (1729) Về: Không rõ	Chánh sứ Đinh Phụ Ích, Phó sứ là Đoàn Bá Dung, Quán Danh Dương sang Thanh dâng lễ tuế cống và tạ ơn vua nhà Thanh ban cho bức ngự thư cùng việc trả lại xưởng đồng Tự Long; Phụ tâu vua Thanh chuẩn định nghi lễ tiếp nhận tờ chiếu chỉ, tờ sách phong và thể thức hai nước trao đổi văn thư với nhau.		
Đi: Tháng 4 năm Nhâm Tý (1732) Về: Không rõ	Chánh sứ Phạm Công Dung, Phó sứ Ngô Đình Thạc sang báo tang vua Lê Dụ Tông, xin nhà Thanh phong tước cho vua mới lên ngôi.		
		Đến: Tháng 11 năm Giáp Dần (1734) ² Về: Không rõ	Khởi cư chú Hàn lâm viện Thị giảng học sĩ kiêm Tá lĩnh Xuân Sơn, Binh khoa Cấp sự trung Lý Học Dụ sang Đại Việt làm lễ sách phong (cho vua Lê Thuần Tông-TG). Ngày mồng 10 làm lễ dụ tế vua Lê Dụ Tông.
Đi: Tháng 6 năm Đinh Tỵ (1737) Về: Không rõ	Đổ Lệnh Nghi và Lê Hữu Kiều làm Chánh Phó sứ đi sứ nhà Thanh.		
Đi: Tháng 12 năm Tân Dậu (1741) Về: Không rõ	Chánh sứ Nguyễn Kiều, Phó sứ Nguyễn Tông Quai, Đặng Công Mậu sang nhà Thanh.		
Đi: Tháng 10 năm Đinh Mão (1747) Về: Tháng 8 năm Canh Ngọ (1750)	Chánh sứ Nguyễn Tông Quai, Phó sứ Nguyễn Thế Lập, Trần Văn Hoán sang Thanh.		
Đi: Tháng 2 năm Quý Dậu (1753) Về: Không rõ	Chánh sứ Vũ Khâm Lân, Phó sứ Đào Xuân Lan, Vũ Trần Tự đi sang nhà Thanh.		
Đi: Tháng 11 năm Kỷ Mão (1759) Về: Không rõ	Chánh sứ Trần Huy Bật, Phó sứ Lê Quý Đôn, Trịnh Xuân Chú sang tuế cống nhà Thanh và báo tang vua Ý Tông.		
		Đến: Tháng 11 năm Tân Tỵ (1761)	Hàn lâm Thị độc Chân Đức Báo, Đại lý Tự khanh Cố Nhữ Tu sang sách phong vua làm An Nam quốc

¹ *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* chép là: Tháng 10.

² *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* chép là: Tháng 10.

		Về: Không rõ	vương và làm lễ dụ tế vua Ý Tông. Triều đình sai nhiều quan văn ra làm ban tiếp thư từ đáp ứng, được sứ Trung Quốc rất khen ngợi, kính trọng.
Đi: Tháng 10 năm Ất Dậu (1765) Về: Không rõ	Chánh sứ Nguyễn Huy Oánh, Phó sứ Lê Doãn Thân, Nguyễn Thường đi sứ nhà Thanh.		
Đi: Tháng 12 năm Tân Mão (1771) Về: Tháng 4 năm Giáp Ngọ (1774)	Chánh sứ Đoàn Nguyễn Thục, Phó sứ Vũ Huy Đĩnh, Nguyễn Dao (trước tên là Xuân Huyền) sang nhà Thanh.		
Đi: Tháng 12 năm Đinh Dậu (1777) Về: Không rõ	Sứ đoàn do Tả thị lang bộ Lại Vũ Trần Thiệu được cử sang nhà Thanh tuế cống và dâng tờ biểu mật của Trịnh Sâm tâu với triều đình nhà Thanh rằng: “Nhà Lê không có người con cháu nào hiền tài”. Nội giám (không rõ tên) đi cùng để dâng của đút và xin phong tước. Đến hồ Động Đình, Trần Thiệu giả vờ có bệnh, đốt tờ biểu trước mặt sứ bộ, rồi uống thuốc độc tự tử.		
		Đến: Tháng 11 năm Mậu Tuất (1788) Về: Không rõ	Tôn Sĩ Nghị tuyên sắc thư của vua Thanh, phong vua Lê làm An Nam quốc vương, ban ấn vàng.
Tổng	22 lần sứ đoàn Đại Việt đến Trung Quốc	Tổng	11 lần sứ đoàn nhà Thanh đến Đại Việt

Nguồn: *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1991.

Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789), Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1991.

Khâm định Việt sử thông giám cương mục, Tập II, Nxb. Giáo Dục, Hà Nội, 1999.

Trong 127 năm quan hệ hòa hiếu giữa nhà Lê - Trịnh và nhà Thanh đã thực hiện tổng cộng 33 lần ngoại giao sứ đoàn. Trong đó, Đại Việt có 22 lần cử sứ đoàn sang Trung Quốc, còn nhà Thanh có 11 lần cử sứ đoàn sang Đại Việt (gồm 9 lần sứ đoàn do triều đình cử đi và 2 lần là sứ đoàn của châu Quy Thuận thuộc tỉnh Quảng Tây, sát biên giới phía Bắc Đại Việt). Số lần đi sứ Trung Quốc gấp đôi so với nhà Thanh sang Đại Việt không chỉ cho thấy sự quan tâm của phía Đại Việt trong hoạt động bang giao với Trung Quốc, mà còn thể hiện việc nhà Lê - Trịnh đã thực hiện được chủ trương đối ngoại linh hoạt, mềm dẻo của một nước nhỏ trong quan hệ với một nước lớn như đế chế Trung Hoa.

Hoạt động ngoại giao cầu phong, triều cống với nhà Minh, nhà Thanh được thực hiện xuyên suốt qua các đời vua triều Lê Trung hưng. Đại Việt cử các sứ đoàn thực hiện triều cống theo định lệ đã đặt ra từ thời Minh là 3 năm một lần, cho tới năm Đinh Mùi (1667) mới được thay đổi thành 6 năm cống gộp cho cả hai kỳ. Các vị vua mới lên ngôi đều phải cầu phong triều đình ở Trung Quốc như là cách để khẳng định danh nghĩa chính thống

của nhà Lê. Ngoài ra, còn có các thể thức ngoại giao như tạ ơn, chúc mừng, tế điệu, ... được cả hai bên tiến hành qua lại. Về mục tiêu hoạt động bang giao, Đại Việt nhằm đạt tới sự toàn vẹn lãnh thổ quốc gia, giữ vững chủ quyền của dân tộc, mặc dù trên thực tế, nhà Lê thực thi “ở trong thì xưng đế, mà đối ngoài thì xưng vương”¹. Ngoại giao linh hoạt, mềm dẻo nhưng vẫn giữ được tinh thần tự tôn dân tộc đã trở thành phương thức tối ưu của ngoại giao của Đại Việt với phương Bắc. Những câu chuyện về khí tiết của người đi sứ đã đi vào lịch sử Việt Nam, tiêu biểu như trường hợp sứ thần Giang Văn Minh trong chuyến đi sứ sang nhà Minh từ tháng 12 năm Đinh Sửu (1637) kéo dài tới tháng 4 năm Kỷ Mão (1639). Ông thể hiện bản lĩnh ngoại giao vững vàng, trí tuệ và niềm tự tôn dân tộc sâu sắc. Hậu thế lưu truyền không chỉ câu chuyện đối đáp khi đi sứ của Giang Văn Minh mà chính là ca ngợi tiết tháo của ông². Sách *Đại Nam nhất thống chí* chép: “Vua Hy Tông³ ra câu đối: (銅柱至今苔已綠), Phiên âm: “Đồng trụ chí kim đài dĩ lục” (Dịch nghĩa: “Đồng trụ đến nay rêu đã phủ”). Ông đối lại: (藤江自古血猶紅), Phiên âm: “Đằng Giang tự cổ huyết do hồng” (Dịch nghĩa: “Bạch Đằng từ trước máu còn tươi”). Câu đối của ông có ý dùng điển cũ về việc quân Nguyên bại trận ở Bạch Đằng. Không chịu khuất phục, vua Minh giận lắm, sai đem mô bụng nhưng lại khen là người tiết tháo, bèn sai lấy thủy ngân ướp xác và cho ngậm nhân sâm, rồi trả quan tài về nước. Việc bang giao vẫn theo như cũ”. Vua Lê đến viếng, có lời ngợi ca: “Đi sứ không làm nhục mệnh vua, thực là anh hùng thiên cổ” và tặng Tả thị lang Công bộ, tước Vinh Quận công⁴. Rõ ràng, khi đối đáp với vua Minh, về đối hoàn chỉnh của Giang Văn Minh, lời lẽ danh thép cho thấy “tài ứng đối nhanh nhẹn và thông minh của ông, vừa thể hiện khí phách con người ông, vừa thể hiện khí phách dân tộc”⁵.

Còn ở phía nhà Minh, nhà Thanh, quan hệ triều cống, cầu phong là để xác lập quyền uy “thiên triều” của mình với lân bang, bên cạnh đó là những lợi ích về kinh tế của những phương vật cống nạp. Tuy về mục đích của hai nước là khác nhau nhưng trong thế kỷ XVI - XVIII, Đại Việt và Trung Quốc đã xây dựng được mối bang giao hòa hiếu, tốt đẹp. Cục diện chung này đã tạo ra những thuận lợi nhất định cho việc giải quyết những vấn đề biên giới giữa Đại Việt và Trung Quốc từ cuối thế kỷ XVI đến cuối thế kỷ XVIII.

2. Vấn đề biên giới giai đoạn cuối thế kỷ XVI - XVIII – mối quan tâm chung của Đại Việt và Trung Quốc

¹ Phan Huy Chú, *Lịch triều hiến chương loại chí*, Tập II, Nxb. Giáo Dục, Hà Nội, 2007, tr.533.

² Bộ Ngoại giao, *Tìm hiểu truyền thống đấu tranh ngoại giao của dân tộc ta*, Tài liệu lưu hành nội bộ, Hà Nội, 1976, tr.37.

³ Sứ thần triều Nguyễn nhầm lẫn vì vua Hy Tông đã mất năm Đinh Mão, 1627 (*Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sdd, tr.227). Đúng ra là vua Minh Tư Tông (思宗: 1628 - 1644)

⁴ Quốc sử quán triều Nguyễn (2006), *Đại Nam nhất thống chí*, Tập 4, Nxb. Thuận Hóa, Huế, tr.293.

⁵ Ngô Vũ Hải Hằng (2004), “Giang Văn Minh với khí phách của người đi sứ thời xưa”, *Xưa và Nay*, số 215, tr.18.

2.1. Hiện tượng tranh chấp đất đai và xâm phạm vùng biên giới

Núi liền núi, sông liền sông, nhân dân hai nước Đại Việt và Trung Quốc ở vùng biên giới sinh sống và giao lưu kinh tế, văn hóa với nhau như một lẽ tự nhiên. Mỗi quan hệ vùng biên giới giữa hai quốc gia có khi thăng, khi trầm, khi chặt chẽ, khi lỏng lẻo cũng là thực tế không thể phủ nhận. Những vấn đề phát sinh về việc tranh chấp đất đai và hoạt động xâm phạm vùng biên giới đã diễn ra trong thế kỷ XVI - XVIII được phản ánh qua các nguồn sử liệu như *Minh thực lục*, *Đại Việt sử ký toàn thư*, *Đại Việt sử ký tục biên*, *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*,... Hoạt động xâm phạm diễn ra cả trên biên và trên đất liền. Tuy sử liệu phản ánh về vùng biên rất ít ỏi nhưng cũng cho thấy ranh giới trên biên bị giặc biển người Việt quấy nhiễu xâm phạm, khiến nhà Thanh phải có động thái xử lý: Tháng 5 năm Bính Ngọ (1666), nhà Thanh sai Phạm Thành Công và Mã Văn Bích mang sắc dụ đến cửa Nam Quan, bắt giải giặc biển là Dương Nhị, Dương Tam. Đồng các học sĩ Bùi Đình Viên, Hàn lâm thị thư Đào Công Chính lên cửa quan tiếp nhận đưa về Kinh¹. Tháng 4 năm Canh Ngọ (1690), Phương Vân Long, Tân Ân Sùng cướp bóc và chiếm cứ đèo Vạn Ninh thuộc Yên Quảng. Trấn tướng xứ Long Môn của nhà Thanh là Diệp Thắng gửi thư sang Đại Việt xin hội tể. Triều đình sai Trịnh Huyền đem quân đến hội quân, bắt được Ân Sùng và đồ đảng hơn 200 người giải đến Long Môn. Tuy nhiên, sau đó, Diệp Thắng lại mượn danh nghĩa chia quân đi lùng bắt mà đi vào huyện Tiên Yên và Hoành Bồ, yêu sách dân cung đốn. Dân không sao chịu nổi sự khổ sở. Chúa Trịnh phải sai người gửi thư sang Tổng đốc Quảng Tây nhờ chuyển đạt lên vua Thanh. Diệp Thắng cuối cùng bị tội chém².

Hiện tượng tranh chấp đất đai và xâm phạm vùng biên giới trên đất liền được ghi chép nhiều hơn, xuyên suốt qua các thời Lê - Trịnh, thời Minh, Thanh. *Minh thực lục* chép sự việc: Thổ mục châu Lộc là Vi Đạt Lễ nghe lời dụ dỗ của Đầu mục Lục Hữu phản loạn, xâm phạm đất Tư Lăng, bắt Thổ quan Vi Thiệu Tăng, đoạt lấy ấn. Nhà Thanh yêu cầu Trịnh Tùng bắt hiến Lục Hữu, khiến Vi Đạt Lễ sợ hãi, tự nguyện đem trả lại ấn. Vi Đạt Lễ thể hiện thái độ hối cải và thành khẩn, phụng mệnh giữ đường quan ải để quan binh đến đánh Lục Hữu, đồng thời bắt nhóm gian tế 16 tên do Nùng Bồ cầm đầu. Do đó, Đốc Phủ đã xin tha tội chết cho Vi Đạt Lễ, được Hoàng đế Minh chấp thuận. Tuy nhiên, hơn 1 năm sau, vua Lê đã giết Vi Đạt Lễ và đem hiến thủ cấp cho nhà Minh³. *Minh thực lục* không ghi rõ nguyên nhân vua Lê chém đầu Vi Đạt Lễ là gì, dù trước đây, chính Hoàng đế nhà Minh đã phê chuẩn tha tội chết cho Vi Đạt Lễ. Tuy nhiên, hành động này đã thể

¹ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sdd, tr.274.

² *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sdd, tr.35.

³ *Minh thực lục, Quan hệ Trung Quốc - Việt Nam thế kỷ XIV - XVII*, Tập 3, Nxb. Hà Nội, 2019, tr.261, 263.

hiện thái độ dứt khoát của vua Lê và có thể làm gia tăng lòng tin của nhà Minh đối với nhà Lê trong việc giải quyết vấn đề xâm phạm lãnh thổ.

Ngày 27 tháng 3 năm Vạn Lịch thứ 36 (11 - 5 - 1608), Tổng đốc Lương Quảng quân vụ Phó Đô ngự sử Đái Diệu đề tấu: “Trong tháng Chạp năm Vạn Lịch thứ 35 (tức năm 1607-TG), giặc Giao Chỉ hơn 700 tên từ cảng Long Môn¹ đột nhập vây châu Khâm, cướp bóc rồi rút lui”².

Ngày 18 tháng 3 năm Vạn Lịch thứ 44 (3 - 5 - 1616), người dân Giao Nam xâm phạm châu Tư Minh khiến Tham tướng Tư Ân là Triệu Đình phải đưa quân đến cứu viện. Phủ thần Quảng Tây dâng lời bàn: “Nơi trọng yếu nên đề phòng, việc quân nên chăm chức bản bạc, cần thuyền chuyển Tổng trấn. Đó là việc làm cần thiết cấp thời”³.

Ngày 22 tháng 6 năm Vạn Lịch thứ 46 (12 - 8 - 1618), Tuần án Quảng Tây Du Hội tâu rằng bọn Tù trưởng Hiệp Lung người Giao xâm nhập nội địa (Trung Quốc), bị trị tội bêu đầu⁴.

Cũng theo tài liệu *Minh thực lục*, năm 1621, Lê Duy Kỳ (tức vua Lê Thần Tông) cử người đi cống phương vật và hiến Đốc Thắng - một tên giặc cướp phá biên giới - cho nhà Minh. Tổng đốc Lương Quảng Hữu thị lang bộ Binh Trần Bang Chiêm tâu trình việc này lên vua Minh⁵.

Ngày 29 tháng 5 năm Thiên Khải thứ 4 (17-7-1624), Tù trưởng Lộc Châu (thuộc An Nam) là Vi Đức Thành giết Hà Đôn đem dâng. Hà Đôn từng đánh phá vào đất Thượng Tư, Bằng Tường của nhà Minh, “cướp đốt rất thảm, gây mối họa hơn 20 năm”. Viên Tuần phủ của nhà Minh truyền hịch An Nam phải tiêu trừ Hà Đôn, những thôn động bị xâm lấn được trả lại cho nhà Minh⁶.

Những sự kiện trên cho thấy không chỉ có xu hướng người Trung Quốc tràn sang Đại Việt mà dưới thời Minh, người Đại Việt nhiều lần xâm lấn sang đất Trung Quốc. Điều quan trọng là phía Đại Việt và Trung Quốc đã có những biện pháp phù hợp để giải quyết vấn đề. Sự hợp tác chặt chẽ giữa hai nước, đặc biệt là thái độ và hành động đầy thiện chí của phía Đại Việt đã điều hòa được mối quan hệ, không dẫn đến kết cục quá căng thẳng cho cả hai phía.

Trong mỗi bang giao với nhà Thanh, vấn đề biên giới trở nên phức tạp so với thời nhà Minh. Không chỉ dừng lại là những hoạt động có tính chất xâm phạm vùng biên giới, tranh chấp đất đai trở thành vấn đề nổi cộm. Nhìn chung, hoạt động xâm phạm nhỏ lẻ chủ

¹ Cảng Long Môn, vùng vịnh thuộc huyện Khâm Châu, phủ Liêm Châu, tỉnh Quảng Đông, nay là cảng Khâm Châu, Quảng Tây.

² *Minh thực lục, Quan hệ Trung Quốc - Việt Nam thế kỷ XIV - XVII*, Sdd, tr.266.

³ *Minh thực lục, Quan hệ Trung Quốc - Việt Nam thế kỷ XIV - XVII*, Sdd, tr.273.

⁴ *Minh thực lục, Quan hệ Trung Quốc - Việt Nam thế kỷ XIV - XVII*, Sdd, tr.274.

⁵ *Minh thực lục, Quan hệ Trung Quốc - Việt Nam thế kỷ XIV - XVII*, Sdd, tr.275.

⁶ *Minh thực lục, Quan hệ Trung Quốc - Việt Nam thế kỷ XIV - XVII*, Sdd, tr.277.

yếu do người Việt thực hiện, còn việc chiếm đất đai chủ yếu do người Thanh thực hiện và thái độ của triều đình trung ương của nhà Thanh đối với vấn đề đất đai cũng quyết liệt hơn. Vậy nên, mặc dù cả triều đình Đại Việt và Trung Quốc đều có xu hướng giải quyết bằng phương pháp hòa bình thông qua thương lượng, tranh biện nhưng hai bên cũng phải đấu tranh giằng co trong thời gian tương đối dài.

Các hoạt động xâm phạm vùng biên giới Việt - Trung được phản ánh trong các sử liệu như sau: Tháng 8 năm Tân Hợi (1671), Tổng quân Vân Nam Bình Tây thân vương Ngô Tam Quế bắt được Ma Phúc Điện cùng đồ đảng, giao sang Đại Việt. Triều đình đem xử tử cùng với Ma Phúc Trường - kẻ có tội đã giết Vũ Công Đắc là thổ tù Tuyên Quang¹.

Năm Ất Sửu (1685), Khoan quận công Vũ Công Tuấn ở Tuyên Quang làm phản, quấy nhiễu biên giới. Trước đây, Vũ Công Tuấn sang Vân Nam nương nhờ thổ quan họ Nùng, tự xưng là Tiểu Giao Cương Vương, kêu gọi tụ tập dư đảng họ Mạc là Mạc Kính Chủ, Mạc Kính Thọ, binh lính bản thổ và người Nùng để cướp bóc vùng Tuyên Quang, Hưng Hóa. Dân biên giới bị quấy rối, triều đình sai Nguyễn Công Triều đốc suất quân đi đánh vào các năm Ất Sửu (1685), Bính Dần (1686)². Đến tháng Giêng năm Đinh Mão (1687), nhà Lê - Trịnh sai Đốc suất Thạc quận công Lê Thị Hải, Đốc thị Đặng Đình Tường cầm quân đi đánh dẹp dư đảng của Khoan ở Tuyên Quang³. Mặt khác, chúa Trịnh sai Nguyễn Công Triều kết hiếu với Lý Thế Bình ở huyện Mông Tự (nhà Thanh), qua Lý Thế Bình để chuyển lời tới Đốc phủ Vân Nam, ra lệnh cho ba phủ Khai Hóa, Quảng Nam, Lâm An phải thanh tra các địa phận biên giới. Kết quả là phủ Khai Hóa dư ra hơn 120 người. Cùng với sự hỗ trợ của tướng giữ đồn ở Thông Khê là Nông Văn Cương, nhà Thanh bắt được Khoan quận công và đồ đảng, trả về cho bên Đại Việt vào tháng 6 năm Kỷ Tỵ (1689)⁴.

Năm Mậu Thìn (1688), thổ quan ở phủ Khai Hóa, Vân Nam nhà Thanh xâm chiếm các động⁵ thuộc ba châu Vị Thủy, Bảo Lạc thuộc Tuyên Quang, Thủy Vĩ thuộc Hưng Hóa, và cho đặt tuần ty, đòi thu thuế buôn. Triều đình sai Trấn thủ Hải Dương là Trịnh Huyền⁶

¹ *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, Tập II, Nxb. Giáo Dục, Hà Nội, 1999, tr.327.

² *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sdd, tr.29.

³ *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sdd, tr.31.

⁴ *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sdd, tr.33; *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, Tập II, Sdd, tr.358-359.

⁵ Động: đơn vị hành chính cấp nhỏ nhất ở miền núi phía Bắc, tương đương với “thôn” ở vùng đồng bằng miền xuôi.

⁶ Trịnh Huyền, hoặc cũng đọc là “Trịnh Huyền”. *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* chép là “Lê Huyền”, nguyên là tôn thất nhà Lê, được ban cho họ Trịnh. Về việc trên, *Lịch triều tạp kỷ* không nhắc đến Trịnh Huyền mà chép nhầm là “sai Hải Dương trấn thủ Trịnh Đức Nhuận, lên làm Trấn thủ Tuyên Quang và Hưng Hóa” (Nguyễn Minh Tường (Chủ biên), *Chính sách đối với dân tộc thiểu số của nhà nước quân chủ Việt Nam (từ năm 939 đến năm 1884)*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2017, tr.233).

đến làm Trấn thủ Hưng Hóa - Tuyên Quang. Trịnh Đức Nhuận¹ (người Hoa Lâm, huyện Đông Ngàn), Trần Thọ (người xã Điền Trì, huyện Chí Linh) làm Đốc đồng gửi thư sang nhà Thanh để biện chính về biên giới; lại biểu dụ dân các động quay về với nước nhà, nhưng thổ quan Khai Hóa vẫn không chịu rút lui và trả lại đất. Từ đây trở đi, đất ở biên giới 3 châu nhiều chỗ bị mất về nhà Thanh, suốt đời nhà Lê vẫn không sao lấy lại được².

Trước thái độ của nhà Thanh như vậy, nhà Lê - Trịnh đã tỏ ra tương đối thận trọng trong các vấn đề về đất đai và dân chúng ở vùng biên giới. Năm Kỷ Tỵ (1689), dân ba thôn của động Ngưu Dương chạy đến Nậm Uy cầu xin quy phục. Từ trưởng Hồ Điệp là Nùng Đắc Tước cũng sai người dâng biểu quy thuận. Đây đều là những vùng đất thuộc châu Vị Xuyên (Tuyên Quang) đã bị nhà Thanh chiếm từ trước. Sự kiện này cho thấy các động này không muốn theo về Trung Quốc nhưng triều đình cũng chỉ sai quan trấn viết thư an ủi vỗ về³. Chính thái độ mềm mỏng này của triều đình Lê - Trịnh đã bỏ lỡ một cơ hội thu hồi lại phần đất đã mất, đồng thời câu chuyện tranh chấp ngày càng trở nên nghiêm trọng hơn. Trấn thủ Trịnh Huyền thường đem quân vào cõi đất Khai Hóa trình bày với triều đình nguyên nhân việc xâm chiếm. Năm Canh Ngọ (1690), Chánh sứ Nguyễn Danh Nho, Nguyễn Quý Đức, Phó sứ Nguyễn Tiến Sách, Trần Thọ sang nhà Thanh nộp lễ tuế cống và trình bày với vua Thanh việc 3 châu bị xâm chiếm, xin nhà Thanh tra xét rõ ràng nhưng nhà Thanh không trả lời. Chúa Trịnh vẫn bàn tính để tranh biện, đòi lại 3 động trong dịp sứ đoàn do Chánh sứ Nguyễn Đăng Đạo, Nguyễn Thế Bá, Phó sứ Đặng Đình Tường, Nhữ Đình Hiền sang Thanh tuế cống vào năm Đinh Sửu (1697). Sứ đoàn đã tâu bày việc biên giới Tuyên Quang, Hưng Hóa nhưng không đạt được kết quả bởi khi vua Thanh sắp sai đại thần đi khám xét việc ấy, Tổng đốc Vân Quý là Vương Văn Kế dâng sớ nói: “Ba động ấy là đất cũ của thổ mục Nùng Vạn Chung, khoảng năm Thuận Trị (1644 - 1661, niên hiệu Thế Tổ nhà Thanh), ở Mông Tự vẫn thu lương của ba động ấy. Năm Khang Hy thứ 5 (1666) đổi thuộc phủ Khai Hóa, trong sổ lấy tên là Đông An Lý, từ bấy đến nay trải 30 năm đã có định ngạch”. Tuần phủ Vân Nam Thạch Văn Thạnh dâng địa đồ và khẳng định: “Ba động ấy từ đời nhà Minh đã thuộc về đất Trung Quốc, không phải đất của An Nam”. Vua Thanh dụ bề tôi nội các, phủ, viện cùng nhau biện luận, nhưng cuối cùng cũng từ chối, gửi tờ tư gửi sang Đại Việt trước khi sứ đoàn của Nguyễn Đăng Đạo trở về. Chúa Trịnh sai viết thư sang lại tranh biện việc này. Tuy nhiên, Tuần phủ Quảng Tây cấm các quan ở Long Châu, Bằng Tường không được thông báo việc này. Khi

¹ *Khâm định Việt sử thông giám cương mục* chép là “Đặng Đức Nhuận”, có lẽ cũng được ban cho họ Trịnh nên *Đại Việt sử ký tục biên* chép là “Trịnh Đức Nhuận” (Theo Nguyễn Minh Tường (Chủ biên), *Chính sách đối với dân tộc thiểu số của nhà nước quân chủ Việt Nam (từ năm 939 đến năm 1884)*, Sđd, tr.233).

² *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sđd, tr.32-33; *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, Tập II, Sđd, tr.357-358.

³ *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sđd, tr.33, 48; *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, Tập II, Sđd, tr.379.

Đặng Đạo trở về, Chúa lại sai gửi thư đệ sang nhưng nhà Thanh không chịu nhận. Do đó việc nghị bàn về đất 3 động ấy mới ngừng lại¹.

Nhằm nắm bắt tình hình biên giới, năm Kỷ Mão (1699), triều đình sai Hà Tông Mục và Nguyễn Hành đi kinh lược miền tây. Bấy giờ, quân châu Tiểu Trấn Yên (trước là một động, đời Minh thuộc phủ Tư Minh, đời Thanh lại thuộc phủ Trấn Yên) nhiều lần quấy nhiễu vùng đất châu Bảo Lạc (thuộc Tuyên Quang). Lính trấn giữ ở đó không thể chế ngự nổi. Triều đình bèn sai Hà Tông Mục, Nguyễn Hành gửi thư cho Sầm Tri Phụng, đem lý lẽ sự việc ra hiểu dụ. Sầm Tri Phụng liền đáp thư ngỏ ý hổ thẹn và tạ lỗi, xin rút quân về. Dân nơi biên giới lại được yên ổn như cũ.

Tháng 10 năm Ất Tỵ (1725), Bồi tụng Hồ Phi Tích, Vũ Công Tề sang hội đồng với ủy quan nhà Thanh để điều tra khám xét địa giới Tuyên Quang, Hưng Hóa. Trước đó, hai châu Vị Xuyên và Thủy Vĩ bị Tổng trấn Vân Nam nhà Thanh xâm chiếm. Chúa Trịnh Cương (1709 - 1729) sai gửi thư cho Tổng đốc Lưỡng Quảng là Khổng Dục Tuân nhờ chuyển đạt cho vua Thanh. Vua Thanh đã có lệnh chỉ sai quan hiệu lý. Chúa bèn cho Hồ Phi Tích, Vũ Công Tề đi hội khám nhưng việc thương nghị không giải quyết được vì Phan Doãn Mẫn nghe theo thổ quan Khai Hóa mà cho rằng Đại Việt bá chiếm, trở về tâu với vua Thanh và cho lập mốc giới ở dưới núi Duyên Xương. Tháng 8 năm Bính Ngọ (1726), triều đình sai Hiệu thư Vũ Đình An (người Mộ Trạch, huyện Đường An) đi đón tiếp chỉ dụ của vua Thanh ở Tuyên Quang. Nhà Thanh trả lại cho Đại Việt 80 dặm, còn 40 dặm là chỗ có xưởng đồng vẫn bị thuộc vào phủ Khai Hóa của nhà Thanh². Sau thời gian đấu tranh không ngừng, năm Mậu Thân (1728), nhà Thanh trả lại xưởng đồng Tụ Long ở phía bắc tỉnh Tuyên Quang³. Trước đây, thổ quan Khai Hóa chiếm mất đất biên giới châu Vị Xuyên, trấn Tuyên Quang, nhà Lê - Trịnh nhiều lần đề đạt lên vua Thanh nhưng không được. Trái lại, nhà Thanh còn cho đặt mốc giới ở núi Diên Xương (mỏ kẽm), đặt cửa quan, đào hào nên Đại Việt bị mất thêm 400 dặm đất. Mặc dù nhà Thanh 2 lần ra sắc yêu cầu Đại Việt phải theo nhưng Thổ mục trấn Tuyên Quang là Hoàng Văn Phác không chấp nhận. Tổng đốc Vân Quý là Ngạc Nhĩ Thái nghi ngờ nước Nam có mưu gì khác nên xin lấy binh mã 3 tỉnh, cử người đến dò la tin tức và đóng tại Quảng Tây. Vua Thanh sai viết lại sắc dụ, trả lại đất cho nhà Lê - Trịnh⁴. Do đó, đến tháng 6 cùng năm, Tả thị lang bộ

¹ *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sdd, tr.48. Thêm Khâm định, Tập II, tr.379-380.

² *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sdd, tr.98, 101; *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, Tập II, Sdd, tr.456-457.

³ *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sdd, tr.108-109; *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, Tập II, Sdd, tr.466.

⁴ Vũ Dương Ninh (Chủ biên), *Biên giới trên đất liền Việt Nam - Trung Quốc*, Nxb. Công an Nhân dân, Hà Nội, 2010, tr.142-143.

Bình là Nguyễn Huy Nhuận, Tế tửu Nguyễn Công Thái đi hội khám với ủy quan nhà Thanh để nhận đất làm mốc giới. Việc cương giới bắt đầu được ổn định¹.

Năm Canh Thìn (1760), người xứ Hưng Hóa tên là Thành hợp quân lại, đi cướp bóc, còn tràn sang cả biên giới Trung Quốc khiến thổ quan nhà Thanh không chế ngự nổi. Đốc bộ Vân Nam đưa thư báo triều đình Lê - Trịnh hội quân đánh úp. Quan trấn Hưng Hóa được lệnh trả lời hẹn ngày dẫn quân tới hội. Quan quân đạo Hưng Hóa bao vây quân của Thành đã lâu nên quân sĩ nhiều người bị nhiễm chứng dịch. Tháng 9 năm Tân Tỵ (1761), nhân cơ hội nước lên to, giặc Thành phá vây chạy, quan quân bắt được, giải về kinh sư, giết giặc Thành và đồ đảng. Từ đó, Hưng Hóa được yên².

Tháng 2 năm Kỷ Sửu (1769), trước đó, chúa Trịnh Sâm (1767- 1782) sai Đoàn Nguyễn Thực đi kinh lý Hưng Hóa, nay trở về dâng sớ nói: 10 châu Hưng Hóa sau khi loạn lạc, nhân khẩu hao giảm, người Nùng, người Thái, phần nhiều rời đi nơi khác. Tù trưởng ở các phiên trấn buông lỏng kỷ luật, lúc phụ thuộc vào nhà Thanh (Trung Quốc), lúc theo nước Lào, không nhất định thuộc về nước nào cả. Vậy xin bàn luận, rộng ơn thương dân, định lại điều lệ, để cho dân 10 châu được biên tên vào sổ hộ khẩu nước ta mãi mãi. Chúa Trịnh Sâm hạ lệnh hết thầy các việc đều cho thi hành. Vì thế, hạ chiếu tha thuế, tô năm Kỷ Sửu (1769) cho các châu thuộc Hưng Hóa và người Nùng, người Thái ở sơn trang. Lại tha các thuế còn thiếu, cấm hẳn việc tự tiện mua sản vật. Tha tội cho các Tù trưởng và vẫn cho được làm đầu mục. Cấm dân Thái ở các châu Luân, Chiêu Tấn, Quỳnh Nhai không được mặc quần áo theo kiểu Trung Quốc và nộp tô thuế cho Trung Quốc³.

Năm Giáp Ngọ (1774), thổ phi bên Trung Quốc tràn vào châu Phù Hoa, trấn Hưng Hóa, cướp bóc nhân dân... Tán lý Nguyễn Trọng Hoành đem việc tâu lên. Chúa Trịnh Sâm cho Hoành tùy tiện liệu lý, nếu có trở ngại gì thì báo ngay cho quan giữ kinh sư thương nghị giải quyết⁴.

Năm Canh Tý (1780), nhà Thanh chiếm một khu vực rộng lớn ở Hưng Hóa, gồm đất đai của 6 châu ở vị trí tiếp giáp với Vân Nam. Từ khi Hoàng Văn Chất chiếm cứ Thanh Châu, thổ tù sợ hãi nên xin phụ thuộc sang phương Bắc. Đồng thời, thổ dân nhà Thanh phần nhiều vượt tràn sang chiếm đất ở nên châu Quảng Lăng, Khiêm Châu thuộc về huyện Kiến Thủy của phủ Khai Hóa. Mặc dù triều đình Đại Việt nhiều lần tư giấy biện bạch nhưng chưa được nhà Thanh trả lời. Đến năm Canh Tý (1780), bốn châu: Hoàng Nam, Tuy Phụ, Hợp Phì, Lễ Tuyền đều bị xâm chiếm. Người Thanh cho sáp nhập vào huyện

¹ *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sdd, tr.108-109.

² *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sdd, tr.163, 269.

³ *Đại Việt sử ký tục biên (1676-1789)*, Sdd, tr.327-328.

⁴ *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sdd, tr.382.

Kiến Thủy và thu thuế theo nóc nhà hiện có. Chúa Trịnh Sâm cho gửi văn thư sang viên quan ở Vân Quý (Vân Nam - Quý Châu) biện bạch đề cương giới được phân định lại cho đúng. Tuy nhiên, sau đó, chúa Trịnh Sâm mất nên việc này đình lại. Từ đó, suốt thời nhà Lê, đất đai 6 châu không sao khôi phục lại được¹. Sử gia Phan Huy Chú nhận định về việc biên cương sau khi đã nhìn thấu cách ứng phó của cả hai phía Đại Việt và Trung Quốc: “Đất thượng du Tuyên Quang, Hưng Hóa nước ta giáp liền với tỉnh Vân Nam, đất dọc biên giới thường bị người Thanh chiếm giữ, lần lữa, dùng dằng, phí công đi lại, như việc bàn cãi về ba động hai châu² đến hơn 30 năm, mới đến tai vua Thanh mà được xét định một phen, việc biên giới mới rõ ràng... Cuộc biện luận về bảy châu³ ở đời Cảnh Hưng, một lần nữa bị khước mà đương thời đành chịu cô tức bỏ qua, không hay biện bác lại, đời này sang đời khác thành ra đất không lấy lại được, đáng tiếc thay”⁴.

Không chỉ có Hưng Hóa, Tuyên Quang, mà Lạng Sơn cũng là nơi diễn ra tranh chấp kéo dài. Năm Mậu Tý (1768) sai trấn Lạng Sơn: những nơi giáp giới với Trung Quốc đều dựng cột gỗ để nêu địa giới, theo như lời xin của Đốc trấn Ngô Trần Thục⁵. Để giảm thiểu những tranh chấp vùng biên giới, nhà Lê - Trịnh và nhà Thanh đã tiến hành định lại địa giới châu Lộc Bình (thuộc phủ Trường Khánh, xứ Lạng Sơn) vào tháng 10 năm Kỷ Ty (1689). Đây là vùng đất đã diễn ra tranh chấp từ lâu giữa hai nước, qua nhiều lần tranh biện nhưng chưa giải quyết được triệt để. Phiên mục châu Lộc Bình là Vi Đức Thắng từng mưu chiếm lại ba thôn ở châu Tư Lãng đã bị nhà Thanh xâm chiếm. Thổ quan nhà Thanh là Vi Vĩnh Diệu tố cáo với Tổng đốc Quảng Tây là Ngô Hưng Tộ. Nhà Thanh gửi công văn sang Đại Việt để hội khám. Triều đình sai Vũ Duy Khuông, Phạm Công Phương phân trần và tranh biện. Việc kéo dài đến vài năm vẫn chưa ngã ngũ. Triều đình lại cử Đoàn Tuấn Khoa và Lê Chí Tuân cùng đi xử lý nhưng không thành. Chính vì thế, triều đình đình chỉ chức Bồi tụng của Đoàn Tuấn Khoa. Đến tháng 10 năm Kỷ Ty (1689), sau khi Đoàn Tuấn Khoa tranh biện sắc sảo, lý lẽ chặt chẽ, nhà Thanh không chỉ trả lại thôn Na Oa là vùng đất màu mỡ, đông dân cư nhất, mà còn trả luôn cùng 7 châu khác là những nơi đất bỏ hoang rậm, không có bóng người. Đoàn Tuấn Khoa họp với người Thanh dựng mốc bằng đá, khẳng định địa giới được phân định rõ ràng. Đình thần cho rằng việc biện luận của Tuấn Khoa lần này là hợp, nên chuẩn tha cho lỗi lần trước và cho phục chức Bồi tụng.

Tuy nhiên, sang đến thế kỷ XVIII, mâu thuẫn tiếp tục diễn ra. Tháng 4 năm Tân Ty (1701), Thổ quan châu Tư Lãng nhà Thanh đem quân sang xâm chiếm ruộng của dân ở

¹ *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, Tập II, Sdd, tr.754.

² Ba động: Ngưu Dương, Hồ Điệp, Phò Viên thuộc trấn Tuyên Quang. Hai châu: Vị Xuyên thuộc trấn Tuyên Quang, Thủy Vĩ thuộc trấn Hưng Hóa.

³ Bảy châu: Trung Lãng, Lễ Tuyên, Hoàng Kham, Tuy Phụ, Hợp Phi, Lai Châu, Khiêm Châu thuộc trấn Hưng Hóa.

⁴ Phan Huy Chú, *Lịch triều hiến chương loại chí*, Tập II, Nxb. Giáo Dục, Hà Nội, 2007, tr.666.

⁵ *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sdd, tr.323.

châu Lộc Bình (thuộc phủ Trường Khánh, xứ Lạng Sơn), rồi lại rút về Tư Lãng. Chúa Trịnh Căn hạ lệnh cho viên quan phòng thủ cửa ải là Thổ ty Vi Phúc Vĩnh đốc thúc dân cày cấy ở địa hạt trong châu; khi lúa chín phải phòng bị nghiêm ngặt hơn, đừng để cho người nước ngoài vượt biên giới vào gặt tranh mất lúa mà thôi, chứ không động binh can để gây hấn khích ở biên giới¹. Không dừng lại ở hoạt động gây hấn, Thổ ty châu Tư Lãng còn tranh kiện về vùng đất này. Tháng 4 năm Ất Tỵ (1725), Bồi tụng Nguyễn Đình Hoàn cùng Đốc trấn Lạng Sơn là Đinh Phụ Ích hội đồng với viên quan do triều đình nhà Thanh ủy nhiệm đi điều tra khám xét địa giới châu Lộc Bình và Tư Lãng². Năm Bính Ngọ (1726), Tổng đốc Quảng Tây là Không Tính sức cho thổ quan Tư Lãng là Vi Thế Hoa đem 400 hốt bạc giao cho thổ quan châu Lộc Bình là Vi Phúc Kiên để đoạn tuyệt lời thương nghị thỏa đáng trước kia. Đất đai của Na Oa lại thuộc về Tư Lãng. Họ đào hào dựng bia làm mốc giới, ba tấm bia đá đều ở xã Yên Khoái, châu Lộc Bình³. Đến tháng 3 năm Tân Mão (1771), thổ quan châu Tư Lãng nhà Thanh trả lại đất châu Lộc Bình (Lạng Sơn). Triều đình hạ lệnh cho Phạm Đồng Viện là Đốc đồng Lạng Sơn đi phân giải, quan châu Lộc Bình trả lại đất, sau đó lại đem dâng ngựa để tạ lỗi⁴.

Lạng Sơn có ải Nam Quan là cửa khẩu biên giới của Đại Việt và Trung Quốc. Nơi đây có đài Ngưỡng Đức được xây dựng làm nơi dừng chân cho các đoàn sứ bộ. Tuy nhiên, trước đây, đài chỉ được dựng bằng tre nứa đơn sơ. Đến khi Nguyễn Trọng Đàng làm Đốc trấn Lạng Sơn (từ năm Cảnh Hưng thứ 41 - 1780), ông cho trùng tu, dựng bia và soạn bài ký *Trùng tu quan thượng Ngưỡng Đức đài bi ký*. Bài ký có đoạn viết: 自惟我國以禮文通中州方今大皇帝寵命稠疊歲貢之外行介辰奉書幣合重修臺館以稱情儀肅瞻視具事以聞 (Phiên âm: tự duy ngã quốc dĩ lễ văn thông Trung Châu, phương kim Đại hoàng đế sủng mệnh trù điệp, tuế cống chi ngoại, hành giới thời phụng thư tệ, hợp trùng tu đài quán dĩ xứng tình nghi, túc chiêm thị cụ sự dĩ văn) (Dịch nghĩa: Nước ta lễ văn thông với Trung Châu, hưởng chi nay Đại hoàng đế yêu mến, khi tuế cống bên ngoài, khi giao tiếp trao thư trao lụa, cần tu sửa đài quán cho xứng với nghi thức và nghĩa tình)⁵. Đài Ngưỡng Đức được xây dựng lên, không chỉ có ý nghĩa như một mốc giới phân định biên giới hai nước Đại Việt - Trung Quốc mà nội dung bài văn bia còn thể hiện ý thức tự tôn dân tộc, bày tỏ sự tôn trọng, nghĩa tình đối với Trung Quốc. Từ việc làm và tình cảm như của Đốc trấn Nguyễn Trọng Đàng, có thể thấy ý thức của những

¹ *Đại Việt sử ký tục biên (1676-1789)*, Sđd, tr.52-53; *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, Tập II, tr.359.

² *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sđd, tr.97.

³ *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sđd, tr.33-34.

⁴ Quốc sử quán triều Nguyễn, *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, Tập II, Sđd, tr.695.

⁵ Nguyễn Thế Đạt, “Về tấm văn bia trùng tu đài Ngưỡng Đức trên Nam Quan”, in trong *Sở Khoa học và Công nghệ Nghệ An, Viện Sử học, Ủy ban Nhân dân huyện Nam Đàn, Dòng họ Nguyễn Trọng – Trung Căn với sự nghiệp bang giao, xây dựng và bảo vệ đất nước* (Kỷ yếu hội thảo khoa học), Nghệ An, 2023, tr.192-193

người có chức trách trong việc gìn giữ mối quan hệ bang giao giữa hai nước nói chung và vấn đề biên giới nói riêng.

Nhìn chung, từ cuối thế kỷ XVI đến cuối thế kỷ XVIII, hiện tượng tranh chấp đất đai và xâm phạm vùng biên giới diễn ra khá thường xuyên. Ngoài một số xung đột thì phần lớn các cuộc tranh chấp đều được giải quyết theo hướng thương lượng, tranh biện hòa bình. Tuy nhiên, với vị trí của một nước lớn, không phải khi nào Trung Quốc cũng đảm bảo quyền lợi đất đai của Đại Việt một cách công bằng. Vì thế, nhiều thời điểm, triều đình Lê - Trịnh phải nhún nhường, chấp nhận mất đất về cho Trung Quốc.

2.2. Hoạt động của tàn dư họ Mạc và khởi nghĩa của Hoàng Công Chất ở vùng biên giới

Vùng biên giới là địa bàn hoạt động của tàn dư họ Mạc và khởi nghĩa nông dân do Hoàng Công Chất lãnh đạo. Thực tế này khiến cho vấn đề vùng biên giới giữa hai nước càng trở nên phức tạp. Nhà Mạc sau khi thất thủ khôi kinh thành Thăng Long năm Nhâm Thìn (1592) đã nổi dậy chiếm cứ các địa phương: “Từ Nhị Hà trở về Bắc, can qua nổi tiếp đây lên, khói lửa không dứt; nhóm lớn thì kết thành 30 đảng, đông tới vài nghìn người; nhóm nhỏ thì cũng hơn 10 toán, bảy, tám trăm người”¹. Các dư đảng nhà Mạc hoạt động ở vùng miền núi Bắc có Phúc quốc công chiếm cứ Hữu Lũng (Lạng Sơn); Trung quốc công và An quận công chiếm cứ Phổ Yên, Khánh vương Mạc Kính Khoan chiếm cứ Đại Từ, An dũng công chiếm cứ Vũ Nhai (Thái Nguyên); Việt quốc công chiếm cứ vùng Sơn Dương (Tuyên Quang)². Tuy nhiên, sau nhiều lần thất bại liên tiếp, lực lượng suy yếu, Mạc Kính Cung đã trốn sang Long Châu (thuộc tỉnh Quảng Tây, Trung Quốc) mà bỏ qua lời trăng trối dặn dò của vị tướng Mạc Ngọc Liễn: “Nay khí vận nhà Mạc đã hết, họ Lê lại phục hưng, đó là số trời. Dân ta là dân vô tội mà để phải mắc nạn binh đao, sao lại nỡ thế!... Lại chớ nên mời người Minh vào trong nước ta mà để dân ta phải làm than đau khổ, đó cũng là tội lớn không gì nặng bằng”³. Mạc Kính Cung và bè đảng trốn sang ở Long Châu, đến năm Giáp Ngọ (1594) thường hay đem người Long Châu về cướp các châu ở Lạng Sơn. Tiết chế Trịnh Tùng sai quân hợp với quân ba ti Lạng Sơn đánh đuổi⁴. Tháng 10 năm Mậu Tuất (1598), Mạc Kính Cung bị quân của Đô đốc Lâm quận công Trần Phúc đánh và truy đuổi đến tận dinh nên phải cùng vợ con, quân lính tháo chạy vào đất Long Châu. Người con trai thứ hai của Mạc Kính Cung mới 12 tuổi, bị quân Trần Phúc bắt được, đem về Kinh dâng nộp⁵. Tuy nhiên, Mạc Kính Cung vẫn không dừng lại mà luôn

¹ Lê Quý Đôn, “Đại Việt thông sử”, in trong *Lê Quý Đôn toàn tập*, Tập III, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1978, tr.366.

² Phan Huy Lê, Chu Thiên, Vương Hoàng Tuyên, Đinh Xuân Lâm, *Lịch sử chế độ phong kiến Việt Nam*, Tập III, *Thời kỳ khủng hoảng và suy vong*, Nxb. Giáo Dục, Hà Nội, 1960.

³ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sđd, tr.189.

⁴ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sđd, tr.189.

⁵ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sđd, tr.202-203.

có mưu đồ giành đất để xây dựng chỗ “đứng chân”. Năm Ất Mùi (1595), viên Tuân phủ Lương Quảng đến Long Châu xét hỏi, yêu cầu nhà Lê cắt đất Cao Bằng cho Mạc Kính Dụng, đất Hải Đông và Bảo Lạc cho Mạc Kính Chương, Mạc Kính Cung. Tuy nhiên, uy thế của nhà Minh lúc này đã bạc nhược nên thực tế “lỗi phân xử” ấy cũng không có hiệu lực lắm! Đến tháng 12 năm Mậu Tuất (1598) Mạc Kính Cung còn hỏi lộ thổ quan nhà Minh để được đệ tâu vua Minh cho giữ đất Thái Nguyên và Cao Bằng¹. Trước sự tấn công quyết liệt của quan quân nhà Lê - Trịnh, địa bàn hoạt động của họ Mạc thu hẹp lại và thực sự chỉ còn ở vùng rừng núi Cao Bằng.

Năm Bính Tuất (1646), nhà Minh loạn to. Vĩnh Lịch Hoàng Đế lên ngôi ở Phúc Kiến. Thủ lĩnh Long Châu là Triệu Hữu Kinh bị người anh họ là Triệu Hữu Đào giết. Con Kinh là Hữu Khải cầu cứu, chúa Trịnh Tráng (1623 - 1657) bèn sai Quỳnh Nham công Trịnh Lệ tiến quân lên Thái Nguyên, đánh Cao Bằng, bắt được Triệu Hữu Đào và cả gia thuộc đem về Kinh sư, dụ bảo phải hòa mục với nhau rồi cho về bản châu². Từ đó, có thể thấy ảnh hưởng của nhà Minh đối với quyền lợi của họ Mạc không thực sự lớn như người nhà Mạc hằng mong đợi. Tháng 3 năm Nhâm Thân (1692) Ngô Sách Tuân sai phiên thần là Bê Công Quỳnh dụ dỗ viên quan ở Long Châu (Trung Quốc) bắt được Hán đường công Mạc Kính Chư, Đô đốc Đinh Công Định và đồ đảng của chúng, đưa về kinh sư, giết đi³.

Sang đến thời nhà Thanh (1644 - 1911), tàn dư Mạc tiếp tục hoạt động cho đến năm Đinh Tỵ (1677) mới chấm dứt hoàn toàn. Tháng 9 năm Đinh Mùi (1667), triều đình Lê - Trịnh đem đại quân đánh quân Mạc Kính Vũ ở Cao Bằng. Mạc Kính Vũ cùng bè đảng phải chạy vào châu Trấn Yên (thuộc Quảng Tây, Trung Quốc). Các đạo quân truy đuổi, bắt sống được người họ Mạc cùng đồ đảng, khí giới, của cải nhiều không kể xiết. Những người đầu hàng trước sau càng nhiều hơn⁴. Tháng Giêng năm Kỷ Dậu (1669), nhà Thanh sai Nội bí thư viện Thị độc Lý Tiên Căn và Binh bộ Lang trung Dương Triệu Kiệt đem chỉ dụ sang bảo ta trả lại cho Mạc Kính Vũ 4 châu ở Cao Bằng là châu Thạch Lâm, Quảng Uyên, Thượng Lang, Hạ Lang. Bấy giờ đình thần giải thích, biện pháp với sứ Thanh, đi lại đến vài bốn lần, sứ Thanh nhất định không nghe. Tây Định Vương Trịnh Tạc cho là thờ nước lớn phải kính theo mệnh lệnh, sai hãy tạm theo họ⁵.

Mùa xuân năm Đinh Tỵ (1677), Mạc Kính Vũ mạo tên là Nguyễn Thanh, ngụy hiệu của Ngô Tam Quế - phản thần của nhà Thanh, hoạt động ở Vân Nam. Mạc Kính Vũ giúp lương thảo và quân trang cho Ngô Tam Quế chống lại nhà Thanh. Khi Ngô Tam Quế chết, quân Thanh kéo vào Quảng Tây. Chúa Trịnh Tạc (1657 - 1682) thừa cơ gửi thư cho tướng

¹ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sđd, tr.204.

² *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sđd, tr.239.

³ *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sđd, tr.38; *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, Tập II, tr.367.

⁴ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sđd, tr.277.

⁵ *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Sđd, tr.280.

Thanh kê rõ tội trạng Nguyễn Thanh và cho tiến quân tiêu trừ. Đinh Văn Tả, Nguyễn Hữu Đăng phụng mệnh đem tướng sĩ đi đánh dẹp, Thân Toàn làm Thự sự, Đoàn Tuấn Hòa làm Tham (tán) quân sự¹. Trước sự việc này, nhà Thanh đã phải thay đổi trong cách ứng xử với triều đình Lê - Trịnh. Quan quân Đại Việt thu hồi được 4 châu Thạch Lâm, Quảng Uyên, Thượng Lang, Hạ Lang ở Cao Bằng về một cách hợp lý nên nhà Thanh không thể có ý kiến gì.

Đồng thời, nhà Thanh cũng thể hiện thái độ đồng thuận hơn trong vấn đề trao trả tù binh họ Mạc. Tháng 6 năm Nhâm Tuất (1682), Hoàng đế Thanh hạ lệnh cho quan chức Quảng Tây giao trả tù binh gồm những người nhà Mạc. Triều đình Lê - Trịnh sai Phó đô Ngự sử Vũ Duy Đoán và Trấn thủ Lạng Sơn là Thân Đức Tài (còn gọi là Thân Công Tài) ra biên giới tiếp nhận tù binh. Năm Quý Hợi (1683), nhà Thanh lại tiếp tục trả tù binh. Bồi tụng Nguyễn Quai và và Cấp sự trung Trần Thế Vinh, Đặng Đình Tường và Thân Đức Tài cùng đi tiếp nhận tù binh. Tuy nhiên, viên Thông phán Nam Ninh là Vương Quốc Trinh lại gây khó dễ, muốn trao trả tù binh ở Cao Bằng thay cho Trấn Nam Quan; yêu cầu phải bộ Đại Việt phải nộp 5.500 lạng bạc mới cho đem 350 tù binh họ Mạc về. Sau đó, triều đình Lê - Trịnh gửi thư sang quan Tuần phủ Quảng Tây là Hác Dục để tố cáo yêu sách vô lễ của Quốc Trinh. Viên Tổng đốc Lương Quảng là Hưng Tộ đem vụ án tâu lên vua Thanh. Quốc Trinh bị xử tử và bị thu hồi số bạc để sung công².

Bên cạnh hoạt động của dư đảng họ Mạc, vùng biên giới còn là địa bàn hoạt động của tàn quân do Hoàng Công Chất lãnh đạo. Khởi nghĩa Hoàng Công Chất (1739 - 1769) nổ ra ở vùng Sơn Nam, là cuộc khởi nghĩa nông dân tiêu biểu và là một trong hai cuộc khởi nghĩa kéo dài nhất trong thế kỷ XVIII³. Sau thời gian liên kết với các cuộc khởi nghĩa do Vũ Đình Dung, Nguyễn Tuyển, Nguyễn Cừ lãnh đạo, hoạt động ở vùng đồng bằng sông Hồng, khi nhà Lê - Trịnh đàn áp mạnh mẽ, cuộc khởi nghĩa dần tan rã. Năm Tân Mùi (1751), Hoàng Công Chất phải trốn vào vùng thượng du Thanh Hóa, từ đó tiến lên Hưng Hóa. Tháng 6 năm Canh Thìn (1760), chúa Trịnh Doanh cử Khuê Trung hầu Đinh Văn Thân⁴ làm Lưu thủ Hưng Hóa, hợp với quân nhà Thanh ở Vân Nam đàn áp nghĩa binh. Hoàng Công Chất liên kết với thủ lĩnh Thành để phát triển lực lượng thành cuộc khởi nghĩa to lớn ở Hưng Hóa. Vị thủ lĩnh Thành là người Thái, hoạt động rất mạnh từ năm Canh Thìn (1760), có khi tràn sang cả biên giới Trung Quốc⁵.

¹ *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1991, tr.17-18.

² *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sdd, tr.24-25. *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, Tập II, tr.350-351.

³ Cuộc khởi nghĩa Lê Duy Mật từ năm 1738 đến năm 1770, tổng cộng 32 năm.

⁴ Đinh Văn Thân là con cháu danh tướng Đinh Văn Tả, Đinh Văn Giai ở xã Hàm Giang, huyện Cẩm Giàng, trấn Hải Dương.

⁵ *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sdd, tr.263-264.

Tuy nhiên, đối sách của chính quyền cơ sở của nhà Thanh lại hành động thiếu nhất quán khi dư đảng của Hoàng Công Chất là Hoàng Công Toàn trốn sang đất Thanh, lại được quan tỉnh Vân Nam che chở. Triều đình Lê - Trịnh nhiều lần tư đòi Hoàng Công Toàn mà nhà Thanh không trả. Năm Tân Mão (1771), sứ đoàn do Đoàn Nguyễn Thục làm Chánh sứ sang Thanh, lại tâu bày việc đó nhưng vua Thanh không chấp thuận. Chính vì vậy, đến khi đi sứ trở về (4-1774), xét công đi sứ, chúa Trịnh Sâm thăng Đoàn Nguyễn Thục làm Phó đô Ngự sử. Tuy nhiên, ông tự nghĩ đi sứ không được công trạng gì nên xin không nhận chức¹.

Hoạt động của các dư đảng họ Mạc và Hoàng Công Chất ở vùng biên giới không chỉ làm phức tạp hơn tình hình của khu vực này mà còn ảnh hưởng trực tiếp đến những ứng phó của triều đình Lê - Trịnh, triều Minh, triều Thanh với vấn đề biên giới nói riêng và hoạt động bang giao nói chung. Dù triều Mạc đã sụp đổ, thất bại, người họ Mạc hoạt động cầm chừng, chỉ là mong cứu vãn tình thế nhưng nhà Minh, nhà Thanh vẫn lấy vai trò “thiên triều” để can thiệp. Thậm chí, có những thời điểm, Trung Quốc còn dung túng cho các hành động của nhà Mạc.

Một số nhận xét

Thời Lê trung hưng kéo dài 256 năm (1533 - 1789), triều đình Lê - Trịnh tiến hành hoạt động bang giao với nhà Minh, nhà Thanh từ năm Bính Thân (1596). Trong khoảng thời gian đó, Đại Việt hoàn toàn không bị xâm lược bởi bất kỳ chính quyền phương Bắc nào. So với các triều đại khác trong dặm dài lịch sử gần 1.000 đấu tranh giành độc lập của dân tộc Việt Nam dưới thời quân chủ, những thế kỷ độc lập dưới thời Lê trung hưng quả thực quý báu! Thực tế đó cho thấy chính quyền Lê - Trịnh đã có những biện pháp ngoại giao phù hợp, giữ vững được nền độc lập dân tộc, nhân dân không phải hứng chịu khói lửa, binh đao. Ngoại giao triều cống, cầu phong, sách phong được tiến hành xuyên suốt qua các thời nhà Minh, nhà Thanh, ngoài ra còn có các thể thức ngoại giao như tạ ơn, chúc mừng, tế điệu, ... được cả hai bên tiến hành qua lại.

Vấn đề biên giới Đại Việt - Trung Quốc từ cuối thế kỷ XVI đến cuối thế kỷ XVIII thực chất là một phần trong quan hệ bang giao giữa hai nước. Giải quyết vấn đề biên giới chưa bao giờ là việc dễ dàng đối với bất kỳ quốc gia nào. Núi sông cận kề, con người chung sống với nhau liền một dải biên giới Đại Việt - Trung Quốc, mối quan hệ có khi thăng trầm, khi hòa bình, lúc xung đột là điều dễ xảy ra. Tuy nhiên, ảnh hưởng bởi dòng chủ lưu là hoạt động bang giao tốt đẹp, hòa hiếu của hai nước, vấn đề biên giới cũng trở nên thuận lợi để giải quyết hơn, dễ tìm được sự đồng thuận hơn giữa hai quốc gia. Sự kiện về biên giới diễn ra liên tục, đan xen nhau nhưng cả triều đình Lê - Trịnh, nhà Minh và

¹ *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Sđd, tr.361.

nhà Thanh đều có xu hướng thương lượng, ôn hòa, vì vậy dù đôi lúc có xung đột, đụng độ nhưng không dẫn đến kết cục chiến tranh. Nhìn chung, cả Đại Việt và Trung Quốc đều có tinh thần hợp tác, có sự phối hợp trong việc xử lý những vấn đề biên giới. Trong nhiều trường hợp còn là sự hỗ trợ qua lại giữa hai nước như việc bắt giữ tù binh, người nổi loạn, cùng dẹp những hành động xâm lấn, v.v...

Tuy nhiên, không thể phủ nhận một thực tế là Trung Quốc luôn ở thế áp đảo, lấn át “tiếng nói” của Đại Việt trong vấn đề biên giới. Nếu người của Đại Việt chỉ thực hiện những cuộc xâm lấn nhỏ lẻ thì người Trung Quốc có xu hướng bành trướng, chiếm lĩnh đất đai của Đại Việt, nhất là những nơi có tiềm năng kinh tế, có nguồn lợi tự nhiên như mỏ đồng Tự Long, mỏ quặng, xưởng chì hoặc nơi dân cư trù mật. Nhà Lê - Trịnh nhiều khi cũng phải chấp nhận mất đất cho Trung Quốc, điển hình là 6 châu ở Hưng Hóa, tiếp giáp với đất Vân Nam. Thực tế đó xuất phát bởi các nguyên nhân sau:

Thứ nhất: Trung Quốc với tư tưởng nước lớn, tư tưởng “thiên triều”, coi các nước láng giềng nhỏ xung quanh mình là phiên quốc và tự lấy quyền nước lớn để định đoạt các vấn đề của lân bang.

Thứ hai: Trong khi đó, Đại Việt chấp nhận sự áp đặt tư tưởng nước nhỏ phục tùng nước lớn. Phương pháp đấu tranh hòa bình thông qua thương lượng, tranh biện được nhà Lê - Trịnh áp dụng trong khi giải quyết hầu hết các sự việc liên quan đến vấn đề biên giới. Do đó, tiếng nói của Đại Việt cũng dễ dàng bị Trung Quốc bỏ qua.

Sử gia Phan Huy Chú viết: “Đại để quan biên giới của họ chỉ cần lấy được, họ cho rằng vua Thanh cao xa không nghe đến, mà nước ta cũng không dám làm gì, tự tiện làm ngang, đã thành thói quen. Nếu ta không tranh biện cho gắng để đạt đến chỗ cao xa sáng suốt, thì chưa hẳn đã làm nhụt được lòng tham của họ, mà làm thắng được lẽ phải”¹. Nhiều lần, nhà Lê - Trịnh tư giấy biện bạch nhưng triều đình nhà Thanh không trả lời mà chính quyền Lê - Trịnh cũng không có phản ứng gì thêm. Thay vào đó là sự kiên trì đấu tranh qua nhiều năm và ít nhiều cũng nhận được kết quả, thu hồi được một số vùng đất. Có thể hiểu sự kiên trì cũng là một biểu hiện của lập trường cứng rắn để bảo vệ chủ quyền lãnh thổ và quyền lợi của nhân dân vùng biên giới của triều đình Lê - Trịnh.

Những vấn đề nội bộ của triều Minh và Thanh ảnh hưởng không nhỏ đến hoạt động bang giao nói chung và vấn đề biên giới nói riêng. Nhà Minh thất thủ, rời khỏi Yên Kinh, lập ra triều Nam Minh và phải chống lại sự tấn công mạnh mẽ của người Mãn Thanh. Còn triều Thanh, với khí thế của một vương triều đang lên, dù tư tưởng bành trướng mạnh mẽ hơn, nhưng cũng cần phải giải quyết những vấn đề nội bộ, đặc biệt là loạn “Tam phiên”²

¹ Phan Huy Chú, *Lịch triều hiến chương loại chí*, Tập II, Sđd, tr.666.

² Tam phiên: Ngô Tam Quế, Cảnh Tinh Trung, Thượng Chi Tín - 3 vị tướng cũ của nhà Minh đã đầu hàng vương triều Thanh.

do Ngô Tam Quế, Cảnh Tinh Trung, Thượng Chi Tín khởi binh, kéo dài từ năm 1673 đến năm 1681 mới kết thúc¹. Do đó, cả nhà Minh và nhà Thanh đều cần phải tập trung tài lực để giải quyết những khó khăn hiện thời. Đường lối ngoại giao hòa bình với Đại Việt trở thành một lựa chọn phù hợp và khôn khéo của Trung Quốc, từ đó cũng tác động trực tiếp tới các vấn đề biên giới hai nước trong các thế kỷ này.

Về phía nhà Lê - Trịnh, việc tiếp tục thực hiện chính sách “nhu viễn” đối với các dân tộc thiểu số tiếp tục được duy trì trên tất cả các khía cạnh chính trị, kinh tế, văn hóa, xã hội² để thu phục các tù trưởng và nhân dân người dân tộc thiểu số ở vùng biên giới, nhằm tăng cường lòng trung thành của họ đối với chính quyền trung ương. Đồng thời, qua đó, nhà nước thực hiện xây dựng vững chắc vùng phen dậu phía Bắc của đất nước.

Vấn đề biên giới Đại Việt - Trung Quốc giai đoạn cuối thế kỷ XVI đến cuối thế kỷ XVIII không chỉ là mối quan hệ giữa hai nước ở phạm vi khu vực biên giới mà rộng hơn là vấn đề phân định biên giới quốc gia, khẳng định chủ quyền dân tộc. Ngoại giao biên giới ở thế kỷ XVI - XVIII là sự tiếp nối truyền thống ngoại giao của dân tộc từ trong quá khứ, đồng thời là bài học ý nghĩa cho tương lai trong việc bảo vệ toàn vẹn lãnh thổ quốc gia mà trước hết là ở vùng biên cương của đất nước.

¹ Cát Kiếm Hùng, *Bước thịnh suy của các triều đại phong kiến Trung Quốc*, Tập III, Nhà Minh, Thanh, Nxb. Văn hóa Thông tin, Hà Nội, 2004.

² Tham khảo Nguyễn Minh Tường (Chủ biên), *Chính sách đối với dân tộc thiểu số của nhà nước quân chủ Việt Nam (Từ năm 939 đến năm 1884)*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2017.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Bộ Ngoại giao, *Tìm hiểu truyền thống đấu tranh ngoại giao của dân tộc ta*, Tài liệu lưu hành nội bộ, Hà Nội, 1976.
2. C.R.Boxer, *South China in the Sixteenth Century*, Orchid Press, Bangkok, 2004.
3. Cát Kiếm Hùng, *Bước thịnh suy của các triều đại phong kiến Trung Quốc*, Tập III, Nhà Minh, Thanh, Nxb. Văn hóa Thông tin, Hà Nội, 2004.
4. *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập III, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1998.
5. *Đại Việt sử ký toàn thư*, Tập IV, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1998.
6. *Đại Việt sử ký tục biên (1676 - 1789)*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1991.
7. Lê Quý Đôn, “Đại Việt thông sử”, in trong *Lê Quý Đôn toàn tập*, Tập III, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 1978.
8. *Minh thực lục, Quan hệ Trung Quốc - Việt Nam thế kỷ XIV - XVII*, Tập 3, Nxb. Hà Nội, 2019.
9. Ngô Vũ Hải Hằng (2004), “Giang Văn Minh với khí phách của người đi sứ thời xưa”, *Xưa và Nay*, số 215.
10. Nguyễn Minh Tường (Chủ biên), *Chính sách đối với dân tộc thiểu số của nhà nước quân chủ Việt Nam (Từ năm 939 đến năm 1884)*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2017.
11. Nguyễn Thế Đạt, “Về tấm văn bia trùng tu đài Ngưỡng Đức trên Nam Quan”, in trong *Sở Khoa học và Công nghệ Nghệ An, Viện Sử học, Ủy ban Nhân dân huyện Nam Đàn, Dòng họ Nguyễn Trọng - Trung Cận với sự nghiệp bang giao, xây dựng và bảo vệ đất nước (Kỷ yếu hội thảo khoa học)*, Nghệ An, 2023.
12. Phan Huy Chú, *Lịch triều hiến chương loại chí*, Tập II, Nxb. Giáo Dục, Hà Nội, 2007.
13. Phan Huy Lê, Chu Thiên, Vương Hoàng Tuyên, Đinh Xuân Lâm, *Lịch sử chế độ phong kiến Việt Nam*, Tập III, *Thời kỳ khủng hoảng và suy vong*, Nxb. Giáo Dục, Hà Nội, 1960.
14. Quốc sử quán triều Nguyễn, *Khâm định Việt sử thông giám cương mục*, Tập II, Nxb. Giáo Dục, Hà Nội, 1999.
15. Quốc sử quán triều Nguyễn (2006), *Đại Nam nhất thống chí*, Tập 4, Nxb. Thuận Hóa, Huế.
16. Vũ Dương Ninh (Chủ biên), *Biên giới trên đất liền Việt Nam - Trung Quốc*, Nxb. Công an Nhân dân, Hà Nội, 2010.

Session 3 - 2

Shared Frontier, Demarcated Border: Chosŏn-Qing Relations and the Origin of the Territory

Jungsoo Jang (NAHF)

Shared Frontier, Demarcated Border: Chosŏn-Qing relations and the origin of the Territory

공유된 변경, 획정된 국경: 조·청 관계와 강역(疆域)의 탄생

Jungsoo Jang (NAHF)

The nature of the frontier between Joseon and the Ming, and later between Joseon and the Qing in the traditional era, differed from the concept of the modern border separating Korea and China. Unlike border (國境), which includes the modern notion of territorial sovereignty, frontier (邊境) was the term used at the time. The frontier was the idea of ‘face’ as a buffer zone, rather than a clear, lineal boundary distinguishing us (我) from them (彼). Additionally, the Northern Tribes of Jurchens functioned as a variable. At least during the Ming dynasty, the Jurchens were not united as a state, creating various forms of frontier between the Korean peninsula and China proper.

During the Ming dynasty, the western and northern frontiers of Joseon can be divided into three parts: the Lower Amnok River area, which was connected to Liaodong with a passage to the Ming; the Upper Amnok and Duman River areas, where a vacuum was created between Joseon and the Jurchens; and the Lower Duman River area, where lands of symbiosis between Joseon and the Jurchens were located. The Joseon government set a goal to settle as far as it reached Amnok and Duman Rivers, but the two rivers did not function as a border in a strict sense.

A harbinger of change appeared in the Lower Amnok area during the mid-16th century. At the same time, changes in the Jurchen tribes brought threats to the vacuum and the symbiosis areas. Repeatedly, the Joseon authorities repelled the influx of Jurchens in the vacuum area and subdued the backlash of Jurchens in the symbiotic lands. After Nurhaci of the Jianzhou Jurchens united the Jurchen tribes, conflicts and negotiations were continued around the frontier between Joseon and the Jurchens.

In the aftermath of the First Manchu Invasion in 1627, Joseon and the Later Jin started a formal relationship and emphasized Gaksubonggang (各守封疆), which referred to each of them defending their own territories and not trespassing on each other’s. This was a result of security policy, rather than a demarcation of the border. After the Second Manchu Invasion in 1636, Joseon-Qing relations shifted into a Sovereign-Minister relationship, but as the Manchus, the descendants of the Jurchens, moved into Beijing, the ‘Manchu’ region became a vacuum

area again.

After the Second Manchu Invasion, Joseon 'otherized' the Qing, differentiating the relationship from that between Joseon and the Ming. The idea was to escape from shared elements of the 'Central Civilization' and to understand the Qing as the 'Other Country (他國)', rather than the 'Heavenly Dynasty (天朝)', under the form of 'Serving the Great (事大)'. In the process, Joseon deepened its own consciousness of history and territory and developed an identity different from that of the Central States. Nevertheless, the boundary between Joseon and the Qing did not shift from a frontier to a border. It was not until the mid-19th century, that the idea of 'Border', premised on territorial sovereignty, began to appear.

공유된 변경, 획정된 국경: 조·청 관계와 강역(疆域)의 탄생

Shared Frontier, Demarcated Border: Chosŏn-Qing relations and the origin of the Territory

장정수 (동북아역사재단)

1. 머리말

전통시대 동아시아의 변경은 오늘날의 국경과는 달랐다. 국경이 정확한 피(彼)·아(我)의 구분이 가능한 선형 경계라기보다는 완충지대[buffer Zone]의 성격을 가진 면형의 개념이었다. 이 완충지대는 상호 교통로가 존재하는 중개지이기도 했고, 이해 당사자가 모두 비워두는 데 합의한 공백지대인 경우도 있었으며 자연스럽게 공생하는 지역일 수도 있었다. 적어도 16세기 중반까지 조선의 서·북쪽 변경의 건너편이 중국인 것은 아니었다.

16세기 중반부터 압록강과 백두산, 두만강에 연한 변경에는 변화가 발생했다. 요동 지역의 한인(漢人)들이 압록강의 섬까지 들어와 문제를 일으켰고, 공백지대에는 여진인들이 들어왔으며 조선과 여진의 공생지대에서는 충돌이 발생했다. 임진왜란을 계기로 조선과 명의 변경은 압록강 중하류 지역에서 일부 접하게 되었고, 비슷한 시기 압록강 중·상류와 두만강 중·하류는 조선과 여진의 접경으로 변하였다. 특히 건주여진의 굴기와 후금의 건국은 새로운 변화를 몰고 온 주요 동인(動因)이 되었다.

병자호란은 조선이 청과 새로운 형태의 외교관계를 수립한 계기였다. 조선은 청에 사대하였지만, 엄연히 타국(他國)이었다. 국가 간의 관계로 변화하면서 피·아의 경계에 대한 인식도 강화되었다. 외형적 외교관계와 무관하게 청을 ‘중화’로 인정할 수 없었던 조선은 자국의 역사와 영역에 대한 인식을 강화하였다. 그 결과 18세기에 이르면 조선과 청의 영역을 구분하려는 시도들이 있었다. 다만, 조선의 접경지인 ‘만주’는 청의 중원 이주로 인해 ‘봉금(封禁)’이 시행되었으므로 여전히 완충지대의 성격을 가지고 있었다. 근대적인 주권, 영토의 개념이 도입되기 이전 국경의 개념은 서로의 영역을 구별하는 차원에 머물렀다.

본 발표문에서는 15~16세기, 17세기, 18세기 이후 등 세 시기로 구분하여 조선의 외교관계 추이와 더불어 서·북 변경의 존재 양태를 살핀다. 이를 통해서 현대의 한중관계나 국경 개념과는 다소 다른 변경, 그리고 그것이 어렴풋하게나마 선형의 국경으로 자리잡아 가는 과정을 확인할 수 있을 것이다.

2. 모호한 변경, 완충·공백·공생

한반도라는 이름이 웅변하듯이, 조선은 삼면이 바다였다. 이웃 국가[隣國]라고 할 만한 나라는 중국과 일본이었고, 이 둘을 제외하고 외교라는 용어를 사용할 만한 국가는 류큐[琉球] 정도에 지나지 않았다. 해양 역시 ‘변경’이라고 할 수는 있지만, 굳이 ‘국경’이라는 개념으로 논할 필요는 없을 것이다. 따라서 조선시대의 변경 문제는 주로 명·청 등 중국왕조와의 외교 내지 교섭 사안이었다. 변수가 있다면 훗날 청나라를 건설하게 되는 만주족의 조상, 여진족이었다.

건국 초부터 조선이 생각한 서방과 북방의 한계선은 압록강과 두만강이었다.¹⁾ 조선은 사군(四郡)과 육진(六鎭)을 개척함으로써 압록강의 중상류와 두만강 중하류를 확보했다. 앞서 고려왕조보다 크게 확장된 영역이었다. 강은 천혜의 방어시설로 기능했으므로 두 강의 확보는 국가의 안정적 경영에 기여할 것으로 예상되었다. 불과 30여 년 만에 사군을 폐지[廢四郡]함으로써 압록강의 상류 지역에 대한 직접 경영을 폐지했지만, 조선은 줄곧 이 지역을 역내(域內)로 간주하였다.²⁾

하지만 조선시대의 압록강과 두만강을 현대적인 국경선과 동일시해서는 곤란하다. 압록강의 안쪽³⁾은 조선의 영역이었지만, 그 바깥쪽이 바로 중국이었던 것은 아니다. 요동이 명의 행정적인 편제 외연에 존재하는 몽고·여진과의 접경지였듯이 압록강부터 연산관에 이르는 지역은 조선과 명 사이에 일종의 완충지대로 기능했고 그 공간의 범위는 유동적이었다.⁴⁾ 압록강을 사이에 두고 한국[북한]과 중국의 국경이 나뉜 오늘날과는 상당한 차이가 있는 셈이다.

조선시대의 압록강 밖은 하류와 중상류를 다시 구분해야 한다. 명대에는 하류 지역이 명나라와의 완충지대였던 반면, 중상류 지역은 여진 부락들이 거주하는 공간이었다. 『만주실록』에 장백산 부(部)로 기록된 주서리·너연·알루기양 등의 부족은 바로 백두산의 서쪽, 압록강 중상류를 주 활동 무대로 삼은 이들이다. 이들은 후금·청의 전신(前身)인 건주여진(建州女眞)과 조선 사이에 있었고, 조선이 사군을 폐지한 뒤에는 그 안으로 일부 유입되었다. 조선은 사군을 경영할 역량이 없었지만, 그렇다고 해서 여진의 거주를 용인할 생각이 없었다. 조선의 구상은 폐사군을 공백지대로 삼아 여진과의 충돌을 방지하려는 것이었다.

가장 논란이 될 수 있는 공간은 백두산이었다. 백두산은 조선의 영역으로 인식되었으나, 그 북쪽에는 여진 부락들이 널리 분포하고 있었다. 현실적인 통제력으로 보면 조선보다는 여진인의 주된 활동 무대였다고 해도 무리는 아니다. 압록강 상류의 폐사군과 유사하게 두만강 상류 역시 조선의 행정 구역으로 편제되지 않았기에 통제할 묘책도 없었다. 조선은 백두산과 그 좌·우측의

1) 『태조실록』 권8, 태조 4년(1395) 12월 계묘(14일), “自義州至閭延沿江千里, 建邑置守, 以鴨綠江爲界 … 自孔州迤北, 至于甲山, 設邑置鎭, 以治民事, 以練士卒, 且建學校, 以訓經書, 文武之政, 於是畢舉, 延袤千里, 皆入版籍, 以豆滿江爲界.”

2) 오종록, 2014, 『조선초기 양계의 군사제도와 국방』, 국학자료원.

3) 조선시대에는 압록강을 기준으로 땅을 동서로 이해했다. 압록강 이남은 이동(以東)이라고 하여 바깥쪽[以西]과 구분했다. 관념적인 측면에서 북방은 여진이었고, 명은 서쪽이었다.

4) 남익현, 2008, 『明代遼東支配政策研究』, 강원대학교 출판부.

압록강, 두만강을 자국의 공간적 제한(界限)으로 인식했지만 현실적으로 두 강의 상류 지역을 경계로 삼기보다는 공백지대로 두어 충돌을 방지하는 데 주력했다고 할 수 있다.

두만강 중하류의 경우, 육진의 강력한 통제에 힘입어 꽤 공고했다. 일부 여진인들은 두만강 안쪽의 육진 인근에 거주했는데, 이들은 번호(藩胡)라는 친(親) 조선적 여진인으로 간주되었다. 번호는 일종의 울타리(藩籬)로 기능하면서 그 외연에 존재한 심처호(深處胡)를 막아주는 존재였다.⁵⁾ 두만강의 외연은 여진의 영역으로 명확히 인식되었지만, 조선은 여진을 하나의 국가로 인정하지 않았기에 국경선은 아니었다. 두만강 중하류 지역은 조선이 육진 개척을 통해 새로 확보한 영토였지만, 여진과의 공생을 추구하였으므로 현대적인 국경선과는 차이가 있다.

3. 전쟁과 교류, 유동적인 변경

앞 장에서 보았듯이 15세기 조선의 서·북 변경은 완충, 공백, 공생을 키워드로 한 모호한 경계였다. 오늘날의 국경 개념과는 확연한 차이가 있지만, 그렇다고 해서 언제나 동일한 상태로 존재한 것은 아니다. 16세기 중반부터 압록강과 두만강이라는 변경지대에는 변화의 조짐이 일기 시작했다.

변화는 압록강 중하류 유역에서 먼저 나타났다. 명이 몽골과 여진의 도발에 대응하고 요동의 안보를 확보하는 과정에서 내지로 점차 진출한 것이다. 명의 요동총병이 압록강 중류 지역에 관전보(寬奠堡) 등 6개의 성보(城堡)를 축조한 이후로 조선의 변경에 한인들이 출현하기 시작했다. 압록강 하류와 중류의 도서(島嶼) 지역에 한인들이 들어와 토지를 일구는 등 정착의 움직임마저 보이자 조선은 경계심을 드러냈다.

비슷한 시기에 압록강의 상류 지역에는 여진인들의 움직임이 심상치 않았다. 장백산 여진 혹은 온하위(溫河衛)라 지칭되던 이들이 조선의 폐사군에 들어와서 경작지를 일구며 거주했기 때문이다.⁶⁾ 조선은 행정적인 지배를 포기한 이 지역을 ‘금지된 땅’으로 여겼으며, 인삼의 채취로 인해 조선인과 여진인의 충돌이 우려되었다. 조선은 폐사군을 공백지대로 유지하기 위해 ‘구축(驅逐)’이라는 군사작전을 정기적으로 시행하여 여진의 거주지를 소탕했다.⁷⁾

두만강 유역의 번호의 동향에도 변화가 있었다. 번호들은 조선의 변경에서 공생하는 존재로 여겨졌지만, 언제든지 조선을 위협할 수 있었다. 조선 역시 두만강 유역의 도서를 두고 여진과 종종 갈등을 빚었다. 특히 명종 연간에 이르러 육진의 경제난을 해소하기 위해 두만강 이응거도(伊應巨島)에 자모진(子母鎭)을 설치하면서 여진인들의 거센 공격을 받았다.⁸⁾ 이 사건을 계기로 번호의 육진 침구는 빈번해졌고, 1583년 발발한 ‘니탕개의 난’ 때 절정에 달했다. 조선은 대대적인 여진의 공세에 대응하기 위해 녹둔도(鹿屯島)에 둔전을 설치했으나, 이 섬 역시도 여진의 공격을 받아 위

5) 한성주, 2010, 「조선전기 두만강유역 ‘女眞 藩籬·藩胡’의 형성과 성격」, 『韓國史學報』 41.

6) 이재경, 2018, 「명종~선조대 압록강 방면 여진족 집단들과 조선」, 『한국문화』 83.

7) 김순남, 2010, 「조선 中宗대의 북방 野人 驅逐」, 『朝鮮時代史學報』 54.

8) 한성주, 2012, 「조선 명종대 豆滿江 以北지역에 대한 ‘鎭’ 설치 시도 -伊應巨島의 子母鎭 설치와 女眞과의 분쟁을 중심으로」, 『한일관계사연구』 42; Adam Bohnet, 2015, *Debating Tumen Valley Jurchens during the Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries*, Korean Studies Vol.39

기에 빠졌다.⁹⁾

이렇듯 압록강과 평안도로 설정된 조선의 변경은 16세기 중반에 이르러 다양한 위협에 직면했다. 완충지대, 공백지대, 공생지대 모두 위협을 받았다. 여기서 한 가지 주의해야 할 사실은 조선이 마주한 명과 여진은 서로 다른 존재였다는 점이다. 명은 국가였지만, 여진은 변경에 흠어져 사는 야인(野人, barbarian)으로 치부되었다. 명의 요동 진출과 압록강 문제는 외교적 차원의 대응이 가능했지만, 여진의 위협에는 군사적인 대응이 불가피했다. 조선은 압록강 상류에서는 구축을, 두만강 육진 지역에서는 정토(征討)라는 군사작전으로 대응했다.¹⁰⁾

임진왜란[壬辰倭亂, 1592~1598]은 또 다른 변화를 가져왔다. 명군이 전쟁에 개입하면서 조선으로 향하는 압록강의 길목에 위치한 구련성[九連城-오늘날의 단둥시]에 거점을 마련한 것이다. 1596년 명은 이 성을 수리하여 진강성(鎭江城)이라고 하고 관원을 배치하였다.¹¹⁾ 진강아문(鎭江衙門)이라고 불린 이곳은 조선의 의주(義州)와 마주하고 있었으므로 이때부터 조선과 명은 압록강을 사이에 두고 접경을 하게 되었다고 할 수 있다.

임진왜란기 압록강의 중상류 지역에는 누르하치의 영향력이 미쳤다. 이 무렵 누르하치는 온하위 등, 장백산 여진을 흡수하여 한껏 세력을 불리고 있었다. 이 과정에서 누르하치의 영역은 조선과 직접 맞닿게 되었다. 누르하치는 그동안 인삼 채취를 두고 벌어진 조선과 여진의 갈등을 직접 해소하기 위해 교섭을 시도했다. 조선은 누르하치의 세력을 인정하면서도 이들과의 관계를 외교적인 차원으로 발전시키기보다는 명의 중재를 통해 해소하고자 하였다.¹²⁾

두만강 인근에서도 문제가 발생했다. 심처호에 해당하는 흘룬 세력이 번호를 흡수하는 과정에서 조선의 육진까지 공략한 것이다. 이 현상은 1594년부터 뚜렷하게 나타났으며 1605년에는 급기야 조선의 동관진(潼關鎭)을 함락시키는 사태가 발생했다. 조선은 흘룬과의 화친을 진행하면서도 역시 명의 중재를 받아 문제를 해결하고자 했다. 1607년에는 누르하치가 흘룬을 제압한 뒤, 조선과 번호의 귀속을 놓고 갈등을 벌였는데 1609년 명나라는 최종적으로 누르하치의 손을 들어주었다.¹³⁾

이상에서 보았듯이 16세기 중반 이후로 명과 여진의 동향에 변화가 생기면서 조선의 변경에도 위기가 몰아쳤다. 완충지대는 좁혀졌고, 공백지대는 사라졌으며 공생지대는 무력화되었다. 17세기 초에 이르러 조선은 압록강 하류와 중류에서 명과 접경하고, 압록강 상류부터 두만강 하류에 이르는 지역에서는 건주여진과 마주하게 되었다.

4. 자국 인식의 형성과 피·아경계의 형성

임진왜란이라는 미증유의 전쟁에서 벗어난 17세기 초, 조선은 여진의 흥기(興起)라는 새로운

9) 李源明, 2009, 「조선중기 鹿屯島의 확보와 北兵使 李鎰에 관한 일고찰」, 『白山學報』 83.

10) 장정수, 2013, 「선조대 對女眞 방어전략의 변화 과정과 의미」, 『朝鮮時代史學報』 67

11) 『명신종실록』 권303, 만력 24년(1596) 10월 기사(6일), “改長奠堡備禦為遊擊, 移駐鎭江城地方, 以河南巡撫標下遊擊李都填補.”

12) 장정수, 2016, 「16세기 말~17세기 초 朝鮮과 建州女眞의 배후 교섭과 申忠一의 역할」, 『한국인물사연구』 25.

13) 장정수, 2019, 「宣祖代 末 朝鮮의 對明 ‘虜情’ 보고와 그 여파」, 『明清史研究』 51.

위협에 직면했다. 이전까지 여진족은 별다른 구심점 없이 부락 단위로 활동하고 있었다. 이들 중 일부가 조선과 교류했고, 때로는 갈등을 벌였다. 건주여진을 중심으로 여진 세력을 통합한 누르하치는 하나의 국가로 인정받고자 했다. 이를 위해서는 조선의 여진정책 역시 종래의 변경정책 [Frontier Policy]이 아닌 외교정책[Foreign Policy]으로 전환되어야 했다.

하지만 조선의 여진정책은 변하지 않았다. 당시까지 조선은 여진을 변경에 거주하는 야인으로 인식했고, 그들이 건설한 후금을 하나의 국가로 인정하지 않았다. 누르하치의 출현 이후, 변화된 현실을 인지했지만 그와의 직접적인 교섭은 최대한 회피했다. 누르하치와의 교섭이 명에 대한 외교관계에 미칠 악영향을 고려한 것이었다. 조선에게는 명과의 협력을 통한 ‘위협[후금]’의 제거, 혹은 후금과의 외교관계 수립이라는 두 가지 선택지가 있었다.

조선은 명과의 외교관계 이면에서 후금과의 비밀접촉을 이어갔다. 성리학을 공부한 조선 관료들은 12세기 여진의 금나라가 북송(北宋)을 멸망시킨 역사적 사건 즉, ‘정강의 변’을 강하게 의식했다. 중화(中華)와 이적(夷狄)을 뚜렷하게 구분하는 세계관은 자연스럽게 조선과 명의 협력, 후금과의 대치라는 구도를 이끌어냈지만 그러한 구도 안에는 이미 빈틈이 있었던 셈이다. 결과적으로 이러한 틈은 조선과 명의 군사공조에 균열을 일으켰고, 후금의 흥기에도 지대한 영향을 미쳤다.

병자호란[1636~1637]은 후금의 두 번째 한[han, 汗]인 홍타이지가 ‘대청(大清)’을 수립하면서 발발했다. 이 전쟁에서 패배한 조선은 청의 정삭을 받아들이고, 명과의 관계를 단절하겠노라고 다짐했다. 아울러 ‘명조구례(明朝舊例)’라는 조항을 통해서 명나라에 대한 것과 동일한 형태로 사대(事大)하겠다고 약속했다. 이로 인해 외교의례상 조선과 명, 조선과 청의 외교관계는 유사한 형태를 가지게 되었다. 이른바 ‘조공체제[Tribute system]’이라는 이론 안에서 조선이 전형적인 모델¹⁴⁾로 여겨진 것도 이에 따른 것이었다.

하지만 중화와 이적의 관념적인 세계관이 현실의 국제관계에 관철된 것은 아니다. 조·명관계는 관념과 현실이 일치된 외교관계였던 반면, 조·청관계는 전혀 그렇지 않았다. 전자의 경우 조선은 스스로를 중화의 일원 즉, 내복(內服)을 자처했다. 그에 반해 후자에서는 스스로 타국(他國), 외국(外國)이라는 점을 강조했다. 명을 황조(皇朝)나 천조(天朝)로 부른 것과 달리, 청은 상국(上國)이나 대국(大國)이라고 하였고 실제로는 피국(彼國)이라는 표현을 더욱 많이 사용했다.

19세기 초에 발간된 『존주휘편(尊周彙編)』에서 그 단초를 찾을 수 있다. 조선은 청을 ‘여진의 한 부족’에서 기원했다고 하였다.¹⁵⁾ 『존주휘편』은 병자호란 이후 조선이 지켜온 대의명분을 정리한 책으로서 명과 청을 엄연히 구분하고 있다. 중국사를 명→청으로 이해하는 현대인들과 달리 조선인들은 명을 정복한 오랑캐의 국가로서 청을 인식했다. 이러한 인식은 구미학계의 신청사[New Qing History]와 유사한 맥락이다.¹⁶⁾

14) 全海宗, 1965, 「<中國의 世界秩序>에 관한 學術會議」, 『歷史學報』 29, 161~166쪽; Hae-jong Chun, 1968, Sino-Korean Tributary Relations in the Ch'ing Period, *The Chinese World Order*, Cambridge: Harvard University Press.

15) 『尊周彙編』 尊周彙編義例, “清人即女真之一部族也.”

16) 윤영인, 2006, 「만주족의 정체성과 청대사 연구」, 『만주연구』 5; 파멜라 크로슬리, 2010, 「신'청사에 대한 조심스러운 접근」, 『외국학계의 정복왕조 연구 시각과 최근 동향』, 동북아역사재단; 김선민, 2011, 「만주제국인가 청 제국인가」, 『史叢』 74.

명과 청에 대한 인식차는 조선의 자국(自國) 관념에도 큰 변화를 가져왔다. 조선후기의 사찬 역사서, 사찬 읍지의 발간은 ‘중화의 일원’으로서 조선이 아닌, 청과 대비한 타국으로서 조선을 부각시켰다. 발해나 고조선 등의 소위 ‘상고사(上古史)’에 관심이 고조된 것도 같은 맥락이다. 중원에 자리한 청을 중화 문명의 계승자가 아닌 중화 문명을 정복한 야인으로 인식한 결과, 중화 문명의 계승자로서 조선의 자국사를 강조하기 시작한 것이다.

모호한 변경이 점차 국경의 개념으로 변화해 간 것도 이즈음이다. 당초 조선과 명의 완충지대, 압록강 중상류부터 두만강에 이르는 공백→공생시대에는 여진이 있었다. 실질적으로 조선이 마주한 존재는 여진이었고, 다만 이들을 국가로 인정하지 않았을 뿐이다. 조선은 여진의 후예인 만주족의 청나라가 중원을 차지한 뒤에는 이들과의 변경을 뚜렷하게 구분하기 시작했으며 이를 상징하는 사건은 백두산 정계[1712]였다.¹⁷⁾ 마찬가지로 영조대에 이르면 서북피아양계만리일람지도(西北彼我兩界萬里一覽之圖) 등, 소위 ‘피아지도’의 작성이 활발해졌다.¹⁸⁾ 여기서 ‘피’는 청, ‘아’는 조선을 이르며, 양국의 국경을 명확히 해야 할 필요성을 절감했다는 해석이 가능하다. 이는 명대에는 없었던 일이라는 점도 기억해 둘 만하다.

5. 강역의 구분이 곧 국경의 형성인가

전통시대 조선의 강역은 근대적인 영토와는 다소 다르다. 강역은 집권 왕조의 세습적 영역을 이르는 용어에 가까우며, 특정 국가의 주권이 미치는 공간을 의미하는 영토와는 미묘한 차이가 있다. 강역의 개념도 확고한 것은 아니다. 조선은 고려왕조를 ‘전조(前朝)’라고 불렀지만, 그 지배 영역은 훨씬 넓었다. 요동에는 상당수의 고려 혹은 조선인이 거주했으며, 두만강 유역에는 조선의 육진이 설치된 뒤에도 상당한 규모의 여진인들이 거주했다. 조선시대의 변경은 선이 아닌 면의 형태였던 셈이다.

하나의 변수는 국가가 아닌 ‘여진’의 존재였다. 이합집산을 거듭한 여진은 조선과 명의 완충지대는 물론 ‘만주’라는 공간에 널리 분포하고 있었다. 문제는 이들이 구심점을 찾아 통합을 일구고, 국가로 거듭나면서 발생했다. 후금·청은 조선과의 변경 문제에 지대한 관심을 가졌고, 중원을 차지하고 이주한 뒤에는 만주 지역을 자신들의 ‘고토(古土)’로서 중시했다.

조선과 청의 관계는 화이관에 입각한 관념적 세계관을 무너뜨리고, 피·아의 경계를 구분할 필요성을 가지고 왔다. 백두산의 정계로 상징되듯이, 양국은 모두 명확한 경계의 설정을 필요로 했다. 다만, 조선과 청 역시 명확한 국경을 설정하는 데는 실패했고, 그 실효성도 미미했다. 19세기 후반 토문, 간도, 녹둔도 등의 문제에서 보이듯 국경의 개념은 완전히 정착하지 못했다.

17) Andre Schmid, 2007, *Tributary Relations and the Qing-Chosŏn Frontier on Mount Paektu, The Chinese State at the Borders*, The University of British Columbia.

18) 배우성, 1998, 『조선후기 국토관과 천하관의 변화』, 일지사.

Session 4-1

China's Influence on Vietnam's Political Situation in the First Half of the Twentieth Century

Vu Thi Thu Giang (VASS)

The Influence of China on the Political Situation in Vietnam in the First Half of the 20th Century

Dr. Vu Thi Thu Giang

Throughout the medieval period, China played a dominant role in shaping the political culture of Vietnam. From the late 19th century, with the French colonial invasion of Vietnam and the weakening of the Qing dynasty, China's influence on Vietnamese politics gradually diminished. However, in the first half of the 20th century, significant political changes in China had a strong impact on politics in Vietnam. In the colonial context, domestic revolutionary activities were severely repressed by the French authorities, leading to the establishment and development of a Vietnamese revolutionary center in southern China, close to the Vietnamese border. This paper focuses on the impact of the political situation in China on Vietnam's political landscape during the first half of the 20th century, including its influence on the formation of the Vietnamese national liberation revolutionary forces as well as the emergence of counter-revolutionary forces (political parties with various ideological tendencies).

1. Formation of the Vietnamese Revolutionary Center in Guangzhou, China, in the Early 20th Century

The Xinhai Revolution of 1911 was a bourgeois democratic revolution in China that profoundly influenced many patriots across Asia, including Vietnam. With the success of the Xinhai Revolution, Phan Bội Châu believed this was an opportune moment for Vietnam to gain independence. In June 1912, he founded “Việt Nam Quang phục hội” in Guangzhou, China, abandoning monarchy for democracy.

China is also the location for the birth of a number of Vietnamese revolutionary organizations, such as “Tâm Tâm Xã” (1923) and the Vietnamese Revolutionary Youth League (1925).

2. Impact of Chinese Politics on the Political Situation in Vietnam (1930 - 1950)

The Communist Party of Vietnam was established in 1930 and led the Vietnamese people to successfully carry out the August Revolution in 1945. On September 2, 1945, the Democratic Republic of Vietnam was officially announced to the nation at Ba Đình Square in Hanoi.

The Democratic Republic of Vietnam faced numerous challenges immediately after its establishment. Notably, on August 28, 1945, General Lu Han commanded the troops of Chiang Kai-shek, leading around 200,000 soldiers under the pretext of disarming the Japanese, to occupy Hanoi and most cities from the Vietnam-China border down to latitude 16. The chaotic nature and disruptive actions of this force caused significant difficulties for the Vietnamese government and people. More dangerously, following the

Nationalist Chinese troops were organizations such as the Vietnam Nationalist Party and the Vietnam Revolutionary Alliance, which aimed to seize power and establish a pro-Chiang government.

To counter the subversive activities of counter-revolutionary forces, the Central Committee of the Party and President Ho Chi Minh decided to establish a provisional coalition government that included some members of the Vietnam Nationalist Party and the Vietnam Revolutionary Alliance. This provisional coalition government existed from January 1 to March 2, 1946.

On October 1, 1949, the People's Republic of China was established, marking a significant shift in the global balance of power. The relationship between the two parties and the two countries, Vietnam and China, entered a new phase. On January 18, 1950, the two countries officially established diplomatic relations. China became the first country to recognize the Democratic Republic of Vietnam. China's recognition and establishment of relations with Vietnam helped open Vietnam's diplomatic doors to the world.

Ảnh hưởng của Trung Quốc đến tình hình chính trị Việt Nam nửa đầu thế kỷ XX

TS. Vũ Thị Thu Giang

Trong suốt giai đoạn trung đại, Trung Quốc nắm vai trò chi phối văn hoá chính trị Việt Nam. Từ nửa cuối thế kỷ XIX, thực dân Pháp xâm lược Việt Nam, cùng với đó là sự suy yếu của triều đình Mãn Thanh, Trung Quốc mất dần ảnh hưởng đến chính trị Việt Nam. Tuy nhiên, vào nửa đầu thế kỷ XX, chính trị Trung Quốc biến chuyển mạnh, từ đó có tác động mạnh đến chính trị ở Việt Nam. Trong bối cảnh thuộc địa, hoạt động cách mạng trong nước bị chính quyền Pháp đàn áp gắt gao, trung tâm cách mạng Việt Nam đã hình thành và triển khai ở miền Nam Trung Quốc, khu vực gần với biên giới Việt Nam. Bài viết tập trung trình bày về tác động của tình hình chính trị Trung Quốc đến tình hình chính trị Việt Nam trong nửa đầu thế kỷ XX bao gồm cả tác động đến việc hình thành lực lượng cách mạng giải phóng dân tộc Việt Nam; cũng như hình thành các lực lượng phân cách mạng (các đảng phái với nhiều xu hướng khác nhau).

1. Hình thành trung tâm cách mạng của Việt Nam ở Quảng Châu, Trung Quốc đầu thế kỷ XX

Cách mạng Tân Hợi năm 1911 là cuộc cách mạng dân chủ tư sản ở Trung Quốc, có ảnh hưởng sâu sắc đến nhiều nhà yêu nước ở châu Á, trong đó có Việt Nam.

Cách mạng Tân Hợi thành công, Phan Bội Châu cho rằng đây là thời cơ thuận lợi để Việt Nam giành độc lập. Tháng 6 năm 1912, Phan Bội Châu thành lập Hội Việt Nam Quang Phục tại Quảng Châu, Trung Quốc, từ bỏ chủ nghĩa quân chủ đi theo chủ nghĩa dân chủ.

Trung Quốc còn là cơ sở, là địa bàn cho một số tổ chức cách mạng Việt Nam ra đời và hoạt động như: Tâm Tâm xã (năm 1923), Hội Việt Nam Cách mạng Thanh niên (năm 1925).

2. Tác động của chính trị Trung Quốc đến tình hình chính trị Việt Nam (1930 - 1950)

Đảng Cộng sản Việt Nam ra đời năm 1930 đã lãnh đạo nhân dân Việt Nam làm Cách mạng Tháng Tám năm 1945 thành công. Ngày 2-9-1945, nước Việt Nam Dân Chủ Cộng hoà ra mắt quốc dân tại Quảng trường Ba Đình, Hà Nội.

Nước Việt Nam Dân Chủ Cộng hoà ra đời và ngay lập tức phải đối phó với muôn vàn khó khăn thử thách. Trong đó, nổi lên là việc ngày 28-8-1945, Tướng Lư Hán chỉ huy quân đội của Tưởng Giới Thạch dẫn khoảng 200 nghìn quân dưới danh nghĩa vào giải giáp quân Nhật kéo vào đóng ở Hà Nội và hầu hết các thành phố, thị xã từ biên giới Việt-Trung đến vĩ tuyến 16. Tính chất ô hợp và sự quấy phá, những nhiễu của đội quân này đã gây cho chính phủ và nhân dân Việt Nam rất nhiều khó khăn. Nguy hiểm hơn, theo sau quân Trung Hoa Dân Quốc là các tổ chức Việt Nam Quốc Dân Đảng và Việt Nam Cách mạng đồng minh Hội về Việt Nam hòng cướp chính quyền, lập chính phủ thân Tưởng.

Để hạn chế những hoạt động phá hoại của thế lực phản cách mạng, Trung ương Đảng và Chủ tịch Hồ Chí Minh chủ trương thành lập Chính phủ Liên hiệp lâm thời có sự tham gia của một số phần tử trong Việt Nam Quốc dân đảng và Việt Nam Cách mạng đồng minh Hội. Chính phủ Liên hiệp lâm thời tồn tại từ ngày 1-1 đến ngày 2-3-1946.

Ngày 1 tháng 10 năm 1949, nước Cộng hòa nhân dân Trung Hoa ra đời. Cán cân lực lượng thế giới có sự chuyển biến quan trọng. Quan hệ giữa hai Đảng và hai nước Việt Nam, Trung Quốc bước vào giai đoạn mới. Ngày 18 tháng giêng năm 1950, hai nước Trung-Việt chính thức thiết lập quan hệ ngoại giao. Trung Quốc trở thành nước đầu tiên công nhận nước Việt Nam Dân chủ Cộng hòa. Việc Trung Quốc công nhận và thiết lập quan hệ với Việt Nam đã giúp mở cánh cửa ngoại giao của Việt Nam thông ra thế giới.

Ảnh hưởng của Trung Quốc đến tình hình chính trị Việt Nam nửa đầu thế kỷ XX

Trong suốt giai đoạn trung đại, Trung Quốc nắm vai trò chi phối văn hoá chính trị Việt Nam. Từ nửa cuối thế kỷ XIX, thực dân Pháp xâm lược Việt Nam, cùng với đó là sự suy yếu của triều đình Mãn Thanh, Trung Quốc mất dần ảnh hưởng đến chính trị Việt Nam. Tuy nhiên, vào nửa đầu thế kỷ XX, chính trị Trung Quốc biến chuyển mạnh, từ đó có tác động mạnh đến chính trị ở Việt Nam. Trong bối cảnh thuộc địa, hoạt động cách mạng trong nước bị chính quyền Pháp đàn áp gắt gao, trung tâm cách mạng Việt Nam đã hình thành và triển khai ở miền Nam Trung Quốc, khu vực gần với biên giới Việt Nam. Bài viết tập trung trình bày về hai trào lưu cách mạng của Việt Nam được hình thành ở Trung Quốc dưới ảnh hưởng của những làn sóng cách mạng Trung Quốc, dưới sự dẫn dắt của hai nhà cách mạng Việt Nam theo hai trào lưu khác nhau: cách mạng dân tộc dân chủ của Phan Bội Châu; cách mạng vô sản của Nguyễn Ái Quốc. Trong bài có nói đến việc hình thành lực lượng phản cách mạng giai đoạn trước và sau Cách mạng tháng Tám- nên có thêm nội dung này trong phần mở đầu

1. Hình thành trung tâm cách mạng của Việt Nam ở Quảng Châu¹, Trung Quốc đầu thế kỷ XX

Ngày 10-10-1911, Cách mạng Tân Hợi nổ ra ở Vũ Xương, Trung Quốc. Quân khởi nghĩa chiếm Cục quân giới, đánh phá nha môn của Tổng đốc Lương Quảng. Được nhân dân tích cực ủng hộ nên quân khởi nghĩa chỉ trong một đêm đã chiếm được Vũ Xương và hai ngày sau chiếm được Hán Khẩu, Hán Dương. Ngày 11-10, những người lãnh đạo khởi nghĩa đã thành lập chính phủ quân sự và trao quyền lãnh đạo cho Lê Nguyên Hồng. Ngày 12-10, Trung Hoa dân Quốc được thành lập².

Thắng lợi của cách mạng Vũ Xương đã nhanh chóng lan sang các tỉnh khác. Trong tháng 10, lần lượt Hồ Nam, Thiểm Tây, Giang Tây, Sơn Đông nổi dậy giành chính quyền. Trong tháng 11, các tỉnh Thượng Hải, An Huy, Quý Châu, Giang Tô, Triết Giang, Quảng Đông, Phúc Kiến, Tứ Xuyên... cũng giành được chính quyền.

¹ Quảng Châu là thủ phủ của tỉnh Quảng Đông, là trung tâm chính trị, kinh tế, văn hóa của Trung Quốc đầu thế kỷ XX. Quảng Châu thời kỳ đó được ví là “Matxcova của phương Đông”.

² Viện Sử học: Thế giới những sự kiện lịch sử thế kỷ XX (1901-1945), Nxb Giáo dục. Hà Nội. 2002, tr.61

Cách mạng Tân Hợi năm 1911 là Cuộc cách mạng dân chủ tư sản ở Trung Quốc. Cách mạng Tân Hợi lật đổ triều đình phong kiến Mãn Thanh, thành lập Chính phủ Trung Hoa Dân Quốc. Chính phủ Trung Hoa Dân quốc được thành lập đã thi hành hàng loạt chính sách dân chủ tiên bộ. Tôn Trung Sơn - lãnh tụ của cuộc Cách mạng Tân Hợi năm 1911 có những đóng góp to lớn đối với phong trào cách mạng Trung Quốc, đồng thời những tư tưởng dân chủ tiên bộ của ông có ảnh hưởng sâu sắc đến nhiều nhà yêu nước ở châu Á, trong đó có Việt Nam. Được tin Cách mạng Tân Hợi thành công, Phan Bội Châu cho rằng đây là thời cơ thuận lợi để Việt Nam giành độc lập. Trong Phan Bội Châu niên biểu ông viết:

“Tôi nghĩ Đảng cách mạng Trung Hoa thì Chính phủ Trung Hoa bây giờ không phải là Chính phủ thối nát như trước nữa, nước Trung Hoa tất nhiên hùng cường không kém gì Nhật Bản. Nếu hai nước Trung - Nhật đều dốc toàn lực để tiêu diệt bọn xâm lược Âu châu thì không những Việt Nam ta mà cả Ấn Độ, Phi Luật Tân cũng đồng thời độc lập”³.

Đầu năm 1912, Phan Bội Châu cùng các đồng chí ở Thái Lan quyết định quay về Quảng Đông để tìm cách gây dựng lại phong trào.

Cách mạng Tân Hợi thành công không những ảnh hưởng sâu sắc đến Phan Bội Châu và các đồng chí ở Thái Lan mà còn làm cho những người yêu nước Việt Nam vô cùng phấn khởi. Ngược lại, thực dân Pháp hoảng sợ trước thành công của Cách mạng Tân Hợi. Chúng cố tìm mọi cách bung bít tin tức, nhưng thất bại. Được tin Phan Bội Châu về Quảng Đông, một số người trong nước, cũng như một số người lưu tán tại Trung Quốc, Nhật Bản đã vui mừng tìm đến. Trần Trọng Thường⁴ từ Hà Nội sang gặp và nói với Phan Bội Châu:

“Phong trào cách mạng ở Trung Hoa thành công ảnh hưởng với nước ta hung lắm. Nhiệt tình người nước ta so với trước kia lớn gấp bội. Nếu ở ngoài có cái gì làm tiên thanh, thì khí thế ở trong nước khắc sống lại”⁵.

Cách mạng Tân Hợi và Tôn Trung Sơn đã tác động, ảnh hưởng mạnh mẽ đến Phan Bội Châu. Tháng 6 năm 1912, Phan Bội Châu thành lập Hội Việt Nam Quang Phục tại Quảng Châu, Trung Quốc, từ bỏ chủ nghĩa quân chủ đi theo chủ

³ Tôn Quang Phiệt, Phạm Trọng Diễm (dịch): Phan Bội Châu niên biểu, tr. 138.

⁴ Trần Trọng Thường tức Hai Thạc, con thứ 2 của Nguyễn Thiện Thuật - Người lãnh đạo cuộc khởi nghĩa Bãi Sậy.

⁵ Phan Bội Châu toàn tập, tập 6, Nxb Thuận Hóa, Trung tâm Văn hóa Ngôn ngữ Đông Tây, Hà Nội, 2000, tr.210-211.

nghĩa dân chủ. Tôn chỉ của Hội là: “Đánh đuổi giặc Pháp, khôi phục Việt Nam, thành lập nước Cộng hoà dân quốc Việt Nam”⁶.

Phan Bội Châu suy tôn Kỳ Ngoại hầu Cường Để làm Hội chủ, chức Bộ trưởng Tổng vụ của Hội Việt Nam Quang phục. Phan Bội Châu tự đảm nhận làm Phó hội chủ cùng là đại diện Trung Kỳ, Nguyễn Thượng Hiền là đại diện Bắc Kỳ và Nguyễn Thành Hiến là đại diện Nam Kỳ. Ba ông là thành phần "Bình nghị Bộ" của Hội.

Mười thành viên khác là "Chấp hành bộ" để lo việc điều hành. Về Quân vụ gồm các ủy viên: Hoàng Trọng Mậu và Lương Lập Nham; Về Kinh tế gồm các ủy viên: Đặng Tử Kính và Mai Lão Bạng; Về Giao tế gồm các ủy viên: Lâm Đức Mậu và Đặng Bình Thành; Về Văn thư gồm các ủy viên: Phan Bá Ngọc và Nguyễn Yên Chiêu; Về Thứ vụ gồm các ủy viên: Đinh Tế Dân và Phan Quý Chuân⁷.

Ba ủy viên được quyết định cử về để vận động phong trào trong nước. Mỗi ủy viên phụ trách một kỳ: Bắc Kỳ là Đặng Xung Hồng, Trung Kỳ là Lâm Quảng Trung (Võ Quang) và Nam Kỳ là Đặng Bình Thành⁸.

Do chủ trương dùng bạo lực quân sự để đánh đuổi giặc Pháp nên các nhà lãnh đạo Hội Việt Nam Quang phục cũng dự định thành lập "*Quang Phục quân*". Đội quân này phần lớn sẽ được tuyển mộ trong đồng bào miền núi gần biên giới Việt-Trung và một số “thỏ phi” Trung Quốc. Chỉ huy *Quang Phục quân* là những sĩ quan tốt nghiệp các trường: Trường sĩ quan Bắc Kinh, Trường Quân nhu Bắc Kinh, các cán bộ lực lượng quân Quảng Tây, các cựu học sinh Đông Du đã từng công tác lâu năm trong quân đội Trung Quốc⁹.

Đội quân của Hội Việt Nam Quang phục có sách *Việt Nam Quang Phục quân phương lược* do Phan Bội Châu và Hoàng Trọng Mậu soạn làm cơ sở cho việc xây

⁶ Tôn Quang Phiệt, Phạm Trọng Điềm (dịch): Phan Bội Châu niên biểu, tr. 141.

⁷ Tạ Thị Thúy (Chủ biên): Lịch sử Việt Nam tập 7 (từ năm 1897 đến năm 1918), Nxb KHXH, Hà Nội. 2017, tr. 299.

⁸ Tạ Thị Thúy (Chủ biên): Lịch sử Việt Nam tập 7 (từ năm 1897 đến năm 1918), Nxb KHXH, Hà Nội. 2017, tr. 299.

⁹ Tạ Thị Thúy (Chủ biên): Lịch sử Việt Nam tập 7 (từ năm 1897 đến năm 1918), Nxb KHXH, Hà Nội. 2017, tr. 300.

dựng Quang Phục quân. Cuốn sách ngoài lời nói đầu có ý nghĩa như là tuyên ngôn của Quang Phục quân, còn có 4 chương nội dung chính¹⁰:

Chương 1: Tôn chỉ của Quang Phục quân là đánh đuổi giặc Pháp, khôi phục nước Việt Nam, thành lập nước cộng hòa dân quốc.

Chương 2: Nghĩa vụ của Quang Phục quân là nghĩa vụ đối với nhân dân, đối với người Pháp, đối với người nước ngoài và đối với quân nhân, thể hiện Quang Phục quân là quân đội của nhân dân, chiến đấu giết giặc cứu nước bảo vệ nhân dân không phân biệt lương - giáo.

Chương 3: Kỷ luật của Quang Phục quân gồm những quy định về kỷ luật mà các quân nhân phải chấp hành.

Chương 4: Kế hoạch của Quang Phục quân nói về tổ chức quân đội, biên chế các quân thứ, trang phục phù hiệu, chế độ tài chính quân lương, tiền lương, tổ chức dân chính tạm thời sau khi giành chính quyền...

Việt Nam Quang Phục quân phương lược cũng nói rõ ngoài lực lượng quân chính quy cách mạng, còn lập ra một đội Hương binh để phối hợp chiến đấu và bổ sung cho quân chính quy, đồng thời nói rõ chính sách về binh vận, nguy vận trong chiến tranh cách mạng.

Cuốn *Việt Nam Quang Phục quân phương lược* thể hiện rõ quan điểm xây dựng đội quân chính quy cách mạng của những người lãnh đạo Hội Việt Nam Quang phục, chịu ảnh hưởng sâu sắc của quan điểm xây dựng quân đội cách mạng Trung Quốc lúc bấy giờ.

Hội lấy cờ đỏ, góc tư trên màu sẫm với năm ngôi sao trắng xếp thành chữ "X" làm hội kỳ của Hội Việt Nam Quang phục. Để được "*chính danh, định phận*", Hội Việt Nam Quang phục có quốc kỳ và quân kỳ. Quốc kỳ hình chữ nhật nền vàng có năm ngôi sao đỏ. Quân kỳ hình chữ nhật, nền đỏ có năm ngôi sao trắng¹¹.

Tháng 8 năm 1912, các nhà lãnh đạo Hội Việt Nam Quang phục và các nhà cách mạng dân chủ tư sản Trung Quốc cùng nhau thành lập "Hội chấn Hoa hưng Á"

¹⁰ Phan Bội Châu toàn tập, tập 3, Nxb Thuận Hóa, Trung tâm Văn hóa Ngôn ngữ Đông Tây, Hà Nội, 2000, tr.365-382

¹¹ Tạ Thị Thúy (Chủ biên): Lịch sử Việt Nam tập 7 (từ năm 1897 đến năm 1918), Nxb KHXH, Hà Nội, 2017, tr. 300.

tại Quảng Châu, Trung Quốc. Hội trưởng: Đặng Cảnh A (người Trung Quốc), Phó hội trưởng: Phan Bội Châu. Mục đích của Hội là: Chấn chỉnh nước Trung Hoa, làm cho châu Á hùng mạnh để cùng nhau đánh đổ kẻ thù trước mắt là thực dân Pháp đang thống trị Việt Nam¹².

Cuối năm 1912, để tăng thêm sự gắn bó mật thiết giữa cách mạng hai nước, Phan Bội Châu đã mời một số người am hiểu tình hình Việt Nam trong Hội chấn Hoa hưng Á tham gia ban lãnh đạo Hội Việt Nam Quang phục như Tô Thiệu Lâm làm Phó Tổng lý, Lê Lộc (Quảng Đông) làm Tổng trưởng tài chính, Đặng Đông Sinh làm Phó Bộ Trưởng Quân vụ, Dương Trần Hải (Đài Loan) làm Bộ trưởng Bộ Thứ vụ. Trần Quý Minh Tỉnh trưởng Quảng Đông là người có cảm tình với cách mạng Việt Nam nên hai tổ chức Hội Việt Nam Quang phục và Hội chấn Hoa hưng Á hoạt động được thuận lợi¹³.

Mặc dù hoạt động khá thuận lợi, Hội Việt Nam Quang Phục vẫn chưa xây dựng được quân đội, chưa chuẩn bị được vũ khí và lương thực để tiến hành bạo động theo kế hoạch. Nôn nóng hành động, Phan Bội Châu và những người lãnh đạo Hội Việt Nam Quang Phục dự định phải làm một việc gì đó gây tiếng vang lớn để kêu gọi sự giúp đỡ của nhân dân trong nước và người dân Trung Hoa. Phan Bội Châu quyết định thực hiện những cuộc ám sát trong nước, xử tử những tên thực dân đầu sỏ và tay sai đắc lực như: Vụ ám sát Toàn quyền Albert Sarraut tháng 11 năm 1912 tại Nam Định, nhưng không thành công. Vụ trừ khử Tuần phủ Thái Bình Nguyễn Duy Hàn - một tên Việt gian khét tiếng ngày 19-4-1913 thành công. Vụ Tuần phủ Thái Bình Nguyễn Duy Hàn bị giết chết bằng tạc đạn đã gây một tiếng vang lớn trong dư luận. Nhân dân vui mừng, phấn khởi, bọn tay sai bạt vía kinh hồn.

Lo sợ các vụ bạo động, khủng bố lan tràn, thực dân Pháp ra tay đàn áp. Chúng cho mật thám đi lùng sục ở khắp nơi trong nước và cả ở nước ngoài. Chúng bắt được 254 người cho là có liên quan đến 2 vụ ám sát trên đưa về Hà Nội tra khảo. Ngày 5-9-1913, Hội đồng Đền hình đã tuyên 7 án tử hình vì tội “âm mưu ám sát hoặc đồng lõa ám sát” gồm: Nguyễn Khắc Cần, Phạm Văn Tráng, Phạm Quý Đệ, Vũ Ngọc Thụy, Phạm Hoàng Quế, Phạm Hoàng Triết và Phạm Văn Tiên. Còn lại nhiều người bị lưu đày và phạt tù. Hội đồng Đền hình cũng tuyên án vắng mặt đối với các vị lãnh đạo của Hội Việt Nam Quang Phục, trong đó có 6 người bị tử hình

¹² Viện Sử học: Thế giới những sự kiện lịch sử thế kỷ XX (1901-1945), Nxb Giáo dục. Hà Nội. 2002, tr. 68

¹³ Tạ Thị Thúy (Chủ biên): Lịch sử Việt Nam tập 7 (từ năm 1897 đến năm 1918), Nxb KHXH, Hà Nội. 2017, tr. 306

là Cường ĐỂ, Phan Bội Châu, Nguyễn Bá Trạc, Nguyễn Văn Thụy, Nguyễn Hải Thần, Nguyễn Trọng Thường¹⁴.

Nhằm tiêu diệt tận gốc Hội Việt Nam Quang Phục, ở Đông Dương, Pháp thẳng tay đàn áp khủng bố. Ở ngoài Đông Dương, qua đường ngoại giao Pháp đề nghị Trung Quốc bắt giữ và giao lại cho Pháp những người yêu nước Việt Nam đang hoạt động tại Trung Quốc đẩy Hội Việt Nam Quang Phục vào tình trạng khó khăn, bế tắc. Đến khoảng giữa năm 1913, Tỉnh trưởng Quảng Đông là Long Tế Quang (người thuộc phe Viên Thế Khải) ra lệnh giải tán Hội Việt Nam Quang Phục. Thất bại của Hội Việt Nam Quang Phục cũng chính là thất bại của đường lối cứu nước của tầng lớp sĩ phu yêu nước Việt Nam những năm đầu thế kỷ XX.

Cách mạng Tân Hợi năm 1911 là cuộc cách mạng dân chủ tư sản đã lật đổ nền thống trị của nhà Thanh, kết thúc chế độ phong kiến trên 2000 năm ở Trung Quốc, lập ra nước Trung Hoa dân quốc và chính phủ lâm thời Nam Kinh. Nhưng không bao lâu, được sự giúp đỡ của các nước đế quốc, Viên Thế Khải đã nắm được chính quyền, cuộc cách mạng 1911 thất bại. Sự thất bại đó chứng tỏ chủ nghĩa Tôn Trung Sơn không thể đưa xã hội Trung Quốc thoát khỏi chế độ nửa thuộc địa.

Sau khi Chiến tranh thế giới thứ I kết thúc, do sự thỏa hiệp quyền lợi giữa các nước đế quốc, Hội nghị hòa bình ở Vécxây đã không xem xét yêu sách bãi bỏ Hiệp ước 21 điều của Viên Thế Khải đã ký với Nhật, mà còn chuyển quyền lợi của Đức ở Sơn Đông cho Nhật, bộc lộ mưu đồ xâm xé Trung Quốc của các nước Đế quốc. Thất bại ngoại giao đó đã làm tan giấc mộng của nhân dân Trung Quốc đối với Hòa hội Vécxây, làm bùng lên cuộc đấu tranh của nhân dân Trung Quốc chống đế quốc và phong kiến, mở đầu là Phong trào Ngũ Tứ. Phong trào Ngũ Tứ đã mau chóng lan rộng đến 20 tỉnh và hơn 100 thành phố. Công nhân trở thành lực lượng mạnh nhất và là nòng cốt của Phong trào Ngũ Tứ, là nguyên nhân trọng yếu để Phong trào Ngũ Tứ thắng lợi. Lực lượng to lớn của công nhân Trung Quốc thể hiện sự đòi hỏi phải có sự lãnh đạo của một chính đảng cách mạng chân chính.

Ngày 1-7-1921, được sự giúp đỡ của Quốc tế Cộng sản, các tiểu tổ cộng sản các nơi đã bầu 12 đại biểu đến dự Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ nhất của Đảng Cộng sản Trung Quốc ở Thượng Hải. Đại hội đã thông qua Điều lệ, cử ra Ban lãnh

¹⁴ Tạ Thị Thúy (Chủ biên): Lịch sử Việt Nam tập 7 (từ năm 1897 đến năm 1918), Nxb KHXH, Hà Nội. 2017, tr. 307-308

đạo của Đảng, đánh dấu sự ra đời chính đảng của giai cấp công nhân, lấy chủ nghĩa Mác - Lênin làm kim chỉ nam cho hành động.

Đảng Cộng sản Trung Quốc vừa thành lập đã coi phong trào công nhân là công tác trung tâm của mình. Nhờ sự lãnh đạo của Đảng Cộng sản, phong trào công nhân phát triển nhanh chóng, mạnh mẽ. Tình hình đó đã dẫn tới việc Đảng Cộng sản Trung Quốc triệu tập Đại hội lao động toàn quốc lần thứ nhất họp ở Quảng Châu vào ngày 1-5-1922. Đại hội có sự tham gia của đại biểu Quốc dân Đảng, Đảng vô chính phủ,... nhưng đã hoàn toàn nhất trí với những vấn đề do Đảng Cộng sản đưa ra.

Tháng 6 năm 1923, Đảng Cộng sản Trung Quốc mở Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ ba ở Quảng Châu. Trọng tâm của đại hội là lập mặt trận thống nhất giữa Đảng Cộng sản Trung Quốc và Quốc Dân Đảng do Tôn Trung Sơn lãnh đạo. Đại hội đã đánh giá đúng đắn lập trường dân chủ chống phong kiến, quân phiệt và đế quốc của Tôn Trung Sơn và khả năng cải tạo Quốc Dân Đảng của ông thành liên minh cách mạng của giai cấp công nhân, nông dân, tiểu tư sản và tư sản dân tộc. Đại hội đã thông qua chính sách hợp tác giữa Đảng Cộng sản và Quốc dân Đảng.

Nhờ sự giúp đỡ của Đảng Cộng sản Trung Quốc, tháng 3-1923, Tôn Trung Sơn thành lập Chính phủ cách mạng ở Quảng Đông. Tháng 10 năm 1923, Tôn Trung Sơn ra tuyên ngôn cải tổ Quốc dân Đảng, đưa ra dự thảo đề cương của đảng, xác định 3 chính sách lớn là liên Nga, liên Cộng và giúp đỡ công - nông. Tháng 1 năm 1924, tại Quảng Châu, Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ nhất Quốc dân đảng được triệu tập. Đại hội quyết định cho đảng viên cộng sản và đoàn viên thanh niên xã hội chủ nghĩa tham gia Quốc dân đảng với tư cách cá nhân. Đại hội thông qua Cương lĩnh mới, Điều lệ mới và nhiều biện pháp cụ thể khác nhằm cải tổ Quốc dân đảng. Chủ nghĩa Tam dân mới của Quốc dân Đảng về cơ bản là cương lĩnh dân chủ của giai cấp tư sản Trung Quốc, nhưng có điểm phù hợp với nhiệm vụ đặt ra cho thời kỳ cách mạng dân tộc, dân chủ của Đảng Cộng sản Trung Quốc, vì thế nó trở thành cơ sở chính trị cho việc hợp tác Quốc - Cộng¹⁵.

Trước sự kiện Quốc - Cộng hợp tác vào tháng 6 năm 1923 và phong trào cách mạng Trung Quốc có những chuyển biến và thắng lợi to lớn, Phan Bội Châu nhận

¹⁵ Học viện chính trị Quốc gia Hồ Chí Minh, Viện Hồ Chí Minh: Nguyễn Ái Quốc ở Quảng Châu (1924-1927), Nxb Chính trị Quốc gia, Hà Nội.1998, tr 28-29.

thấy “*phong trào hiện nay đã dần dần khuynh hướng về cách mạng thế giới*” nên quyết định thủ tiêu tổ chức Hội Việt Nam Quang Phục và dự định cải tổ (8-1924) thành một tổ chức mang tên Việt Nam Quốc Dân Đảng mà “*quy mô và tổ chức đại lược cũng theo như chương trình của Quốc dân Đảng Trung Hoa mà châm chước thêm bớt ít nhiều*”¹⁶.

Ngày 23-6-1924, Phan Bội Châu viết *Thư Thanh minh* của Việt Nam Quốc Dân Đảng nhằm nêu rõ những tôn chỉ mục đích của Đảng:

“*Chúng tôi phải phấn đấu đến cùng, phấn đấu một cách kiên quyết với Chính phủ Pháp. Nếu người Pháp có súng đạn thì chúng tôi có bút và lưỡi, người Pháp có hải lục quân thì chúng tôi có lòng dân cả toàn quốc Việt Nam; người Pháp có sự viện trợ của các nước đế quốc chủ nghĩa trên thế giới thì chúng tôi có sự viện trợ của các nước bình dân chủ nghĩa trên toàn thế giới. Thắng lợi cuối cùng thế tất về Đảng chúng tôi*”¹⁷.

Sự kiện này đã đánh dấu bước chuyển quan trọng trong đường lối cứu nước của Phan Bội Châu. Ông đã hướng tư tưởng của mình tới những vấn đề nóng bỏng của thời đại. Mối quan hệ giữa Phan Bội Châu và Nguyễn Ái Quốc lúc này đang hoạt động ở Quảng Châu vào cuối năm 1924 đã thúc đẩy quá trình chuyển biến tích cực đó. Nguyễn Ái Quốc nhiều lần chủ động cùng Phan Bội Châu bàn bạc các vấn đề cách mạng Việt Nam, đề nghị Phan Bội Châu sửa đổi chương trình điều lệ Việt Nam Quốc Dân Đảng để nó trở thành khối liên minh cách mạng của các giai cấp Việt Nam. Phan Bội Châu đã vui lòng tiếp thu đề nghị đó, đồng thời chuẩn bị tháng 5 năm 1925 sẽ triệu tập hội nghị để thảo luận vấn đề sửa đổi chương trình, điều lệ Việt Nam Quốc Dân Đảng. Nhưng, ngày 11 tháng 5 năm 1925, trên đường từ Hàng Châu đi Thượng Hải, chuẩn bị chở về Quảng Châu, Phan Bội Châu bị thực dân Pháp lừa bắt và áp giải về Việt Nam. Việc cải tổ Việt Nam Quốc Dân Đảng chưa thực hiện được¹⁸.

Trung Quốc còn là cơ sở, là địa bàn cho một số tổ chức cách mạng Việt Nam ra đời và hoạt động như: Tâm Tâm xã (năm 1923), Hội Việt Nam Cách mạng Thanh niên (năm 1925).

¹⁶ Tạ Thị Thúy (Chủ biên): Lịch sử Việt Nam tập 8 (từ năm 1919 đến năm 1930), Nxb KHXH, Hà Nội, 2017, tr.426

¹⁷ Phan Bội Châu, Toàn tập, tập 3, Nxb Thuận Hóa, Trung tâm Văn hóa Ngôn ngữ Đông Tây, Hà Nội, 2000, tr.602.

¹⁸ Hoàng Tranh: Hồ Chí Minh với Trung Quốc, Nam Ninh, 1987, tr.48.

Tâm Tâm xã (1923-1925) là một tổ chức cách mạng của nhóm thanh niên Việt Nam yêu nước trong những năm 20 của thế kỷ XX.

Năm 1923, tại Quảng Châu, Trung Quốc do bất đồng với tư tưởng bảo thủ của các nhân vật lớn tuổi trong Hội Việt Nam Quang phục, 7 thanh niên Việt Nam yêu nước là: Hồ Tùng Mậu, Lê Hồng Sơn, Nguyễn Giản Khanh, Đặng Xung Hồng, Trương Quốc Huy, Lê Câu, Nguyễn Công Viễn đã họp nhau thành lập tổ chức Tâm Tâm xã với tôn chỉ: "*Liên hiệp những người có trí lực trong toàn dân Việt Nam, không phân biệt ranh giới, đảng phái; miễn là có quyết tâm hy sinh tất cả tư ý và quyền lợi cá nhân, đem hết sức mình tiến hành mọi việc để khôi phục quyền làm người của người Việt Nam*"¹⁹.

Chỉ vì nhiệt huyết yêu nước nên các thanh niên Tâm Tâm xã muốn lập ra tổ chức đánh Pháp mà không có sự hiểu biết nào về phương pháp chiến đấu. Họ theo khuynh hướng ám sát cá nhân và muốn làm những việc kinh thiên động địa.

Tối ngày 19-6-1924, một thành viên của Tâm Tâm xã là Phạm Hồng Thái đã thực hiện việc mưu sát Toàn quyền Đông Dương Merlin tại khách sạn Victoria của nhà đương cục Pháp ở tô giới Sa Điện. Cuộc mưu sát không thành Toàn quyền Merlin chỉ bị thương nhẹ. Phạm Hồng Thái bị đuổi riết phải nhảy xuống sông Châu Giang²⁰ và hy sinh. Sự kiện tiếng bom Sa Điện gây chấn động và làm bùng tình lòng tự hào dân tộc của nhiều người Việt Nam. Thanh niên trong nước lại lần lượt đến Quảng Châu để học tập và làm cách mạng. Báo chí Trung Quốc và báo chí Anh, Mỹ ở Trung Quốc đều đăng tin về sự kiện tiếng bom Sa Điện liên tiếp trong mấy ngày làm cho thế giới chú ý đến phong trào cách mạng Việt Nam. Nhân dân Trung Quốc rất ngưỡng mộ gương hy sinh của liệt sĩ Phạm Hồng Thái. Thi hài của liệt sĩ Phạm Hồng Thái đến tháng 12 năm 1925, được chính phủ Tôn Văn cải táng tại Hoàng Hoa Cương, bên cạnh mộ của 72 liệt sĩ Trung Quốc đã hy sinh ở Quảng Châu trước Cách mạng Tân Hợi với tấm bia đề "*Mộ của liệt sĩ Việt Nam Phạm Hồng Thái*", bất chấp việc nhà cầm quyền thực dân Pháp ở Đông Dương nhiều lần can thiệp, phản đối.

Tháng 11 năm 1924, Nguyễn Ái Quốc đến Quảng Châu. Nhưng, khi Nguyễn Ái Quốc đến Quảng Châu thì Phan Bội Châu đã rời nơi đó được hơn 1 tháng. Tuy

¹⁹ Đảng Cộng sản Việt Nam, Các tổ chức tiền thân của Đảng, Ban Nghiên cứu Lịch sử Đảng Trung ương xuất bản, Hà Nội.1977, tr.319-322

²⁰ Châu Giang là con sông ngăn cách giữa thành phố Quảng Châu (một trung tâm sôi động của các tổ chức cách mạng của người Việt Nam lúc đó) với tô giới Sa Điện.

không trực tiếp gặp nhau, nhưng Nguyễn Ái Quốc và Phan Bội Châu đã có những cuộc trao đổi thư từ qua người trung gian là Hồ Tùng Mậu. Trong thư gửi Đoàn Chủ tịch Quốc tế Cộng sản ngày 18-12-1924, Nguyễn Ái Quốc cho biết: “Tôi đã gặp tại đây vài ba nhà cách mạng quốc gia An Nam, trong số này có một người đã xa rời xứ sở từ ba mươi năm nay... Ông đã đưa cho tôi một bản danh sách 10 người An Nam đã cùng ông hoạt động bấy lâu...”²¹ Mười người trong danh sách đó là những thanh niên đầu tiên của Tâm Tâm xã như: Lê Hồng Sơn, Hồ Tùng Mậu, Lê Hồng Phong,...

Với mong muốn tập hợp những thanh niên Việt Nam ưu tú, giàu lòng yêu nước, đang khát khao tìm đến con đường cứu nước đúng đắn, để xây dựng một tổ chức cách mạng, tại Quảng Châu, Nguyễn Ái Quốc quyết định lập ra một nhóm bí mật làm hạt nhân cho một tổ chức rộng lớn sau này. Tháng 2 năm 1925, Cộng sản Đoàn được thành lập với những cá nhân tiêu biểu như: Lê Hồng Phong, Lê Hồng Sơn, Hồ Tùng Mậu ...

Cao trào cách mạng dân chủ mới ở Trung Quốc thời kỳ 1925-1927 đã có ảnh hưởng lớn đối với các nước trong khu vực, nhất là đối với Việt Nam. Nhiều nhà cách mạng châu Á đã tới Quảng Châu học tập và hoạt động. Nguyễn Ái Quốc đến Quảng Châu trong lúc cách mạng Trung Quốc xuất hiện tình thế mới đáng mừng đó. Dưới sự lãnh đạo của Nguyễn Ái Quốc một tổ chức yêu nước và cách mạng Việt Nam là Hội Việt Nam Cách mạng Thanh niên đã ra đời tại đây và phát huy ảnh hưởng về trong nước. Một lớp chiến sĩ mới đã được đào tạo và huấn luyện ở Quảng Châu dưới sự dẫn dắt của một bậc thầy cách mạng Việt Nam, lãnh tụ Nguyễn Ái Quốc²².

Tháng 6 năm 1925, trên cơ sở hạt nhân là Cộng sản Đoàn, Nguyễn Ái Quốc thành lập Hội Việt Nam Cách mạng Thanh niên, thông qua Chính cương, Điều lệ và Chương trình hành động của Hội, được tổ chức thành 5 cấp: Tổng bộ, kỳ bộ, tỉnh bộ, huyện bộ và chi bộ. Mục đích của Hội là: “Hy sinh tính mệnh quyền lợi, tu tưởng để làm cách mạng dân tộc (đập tan bọn Pháp và giành lại độc lập cho xứ sở), rồi sau đó làm cách mạng thế giới (lật đổ chủ nghĩa đế quốc và thực hiện chủ nghĩa cộng sản)”. Đây là tổ chức tiền thân của Đảng Cộng sản Việt Nam.

Để có tiếng nói rộng rãi trong quần chúng nhân dân, ngày 21 tháng 6 năm 1925, báo Thanh niên - cơ quan ngôn luận của Hội Việt Nam Cách mạng Thanh niên ra

²¹ Hồ Chí Minh: Toàn tập, tập 2, Nxb Chính trị Quốc gia, Hà Nội. 1995, tr.8.

²² Học viện chính trị Quốc gia Hồ Chí Minh, Viện Hồ Chí Minh: Nguyễn Ái Quốc ở Quảng Châu (1924-1927), Nxb Chính trị Quốc gia, Hà Nội.1998, tr.31.

đời, do Nguyễn Ái Quốc sáng lập và trực tiếp chỉ đạo, đồng thời là cây bút chủ chốt. Những bài viết của báo Thanh niên đều ngắn gọn, lời văn giản dị, trong sáng, dễ hiểu, thường đề cập những vấn đề chính: đế quốc và thuộc địa; cách mạng và cải lương; thực tiễn của cách mạng Việt Nam; đảng cách mạng và Đảng Cộng sản; cách mạng dân tộc và cách mạng thế giới; cách mạng và mặt trận dân tộc thống nhất; học tập lý luận chủ nghĩa Mác - Lênin ...

Báo Thanh niên ra đời, được in ấn, phát hành tại Quảng Châu, trong thời kỳ có sự hợp tác giữa Đảng Cộng sản Trung Quốc và Quốc dân đảng. Các đảng viên cộng sản Trung Quốc, các nhân sĩ, trí thức và quần chúng công, nông, binh Quảng Châu đã dành cho báo và Nguyễn Ái Quốc sự giúp đỡ chí tình. Sự gắn bó giữa báo Thanh niên và Quảng Châu - Trung tâm cách mạng Trung Quốc lúc đó là một sự thật lịch sử²³.

Thông qua Báo Thanh niên, tổ chức Hội Việt Nam Cách mạng Thanh niên đã thống nhất về phương hướng và nội dung tuyên truyền giáo dục ở trong và ngoài hội, góp phần quan trọng vào việc truyền bá chủ nghĩa Mác - Lênin vào Việt Nam, chuẩn bị về chính trị, tư tưởng và tổ chức để tiến tới thành lập chính đảng kiểu mới của giai cấp công nhân Việt Nam.

Nhằm xây dựng một đội ngũ cán bộ nòng cốt thực hiện các nhiệm vụ truyền bá về chủ nghĩa cộng sản cho cách mạng Việt Nam, cuối năm 1925, lớp huấn luyện chính trị chính thức khai mạc tại Quảng Châu, Trung Quốc. Được sự giúp đỡ của Tỉnh ủy Đảng Cộng sản Trung Quốc tỉnh Quảng Đông và Chính phủ cách mạng ở Quảng Châu, Nguyễn Ái Quốc đã tìm được địa điểm tương đối khang trang để mở trường huấn luyện. Trụ sở của trường đặt tại số nhà 13 và 13B đường Văn Minh. Lớp học được đặt trên tầng 3 số nhà 13, còn tầng 3 bên nhà số 13B là chỗ ăn ở của anh em học viên. Trước cửa nhà có gắn tấm biển đề “Chính trị đặc biệt huấn luyện Ban” bằng chữ Hán²⁴.

Giảng viên chính lớp huấn luyện chính trị là Nguyễn Ái Quốc. Người vừa giảng bài vừa hướng dẫn và theo dõi nhiều hoạt động, học tập, tham quan tình hình thực tế cách mạng tại Quảng Châu. Các đồng chí Hồ Tùng Mậu, Lê Hồng Sơn là phụ giảng. Nguyễn Ái Quốc còn mời một số nhà cách mạng Trung Quốc và cố vấn, chuyên gia Liên Xô đến giảng bài. Học viên được nghiên cứu về tình hình thế giới,

²³ Học viện chính trị Quốc gia Hồ Chí Minh, Viện Hồ Chí Minh: Nguyễn Ái Quốc ở Quảng Châu (1924-1927), Nxb. Chính trị Quốc gia, Hà Nội.1998, tr.121.

²⁴ Học viện chính trị Quốc gia Hồ Chí Minh, Viện Hồ Chí Minh: Nguyễn Ái Quốc ở Quảng Châu (1924-1927), Nxb. Chính trị Quốc gia, Hà Nội.1998, tr.56

Quốc tế Cộng sản, các hình thức tổ chức của Đảng, hình thức tuyên truyền và cổ động, công tác vận động, tổ chức quần chúng ...

Tác phẩm quan trọng nhất được viết trên cơ sở những bài giảng của Nguyễn Ái Quốc tại lớp huấn luyện cán bộ ở Quảng Châu là cuốn Đường Kách mệnh. Đây là cuốn sách giáo khoa chính trị đầu tiên của cách mạng Việt Nam, trong đó tầm quan trọng của lý luận cách mạng được đặt ở vị trí hàng đầu như lời chỉ dẫn của Lê nin mà Người viết trang trọng ở đầu cuốn sách “Không có lý luận cách mệnh, thì không có cách mệnh vận động ... Chỉ có theo lý luận cách mệnh tiên phong, đảng cách mệnh mới làm nổi trách nhiệm cách mệnh tiên phong”.

Nội dung cơ bản của cuốn sách bao hàm những vấn đề cơ bản của cách mạng: cách mạng là gì, các loại cách mạng trên thế giới và cách mạng Việt Nam, lực lượng cách mạng và nhân tố bảo đảm cho cách mạng thành công là phải có đảng cách mạng. Đường Kách mệnh chứa đựng những đường nét cơ bản của con đường giải phóng và phát triển của dân tộc Việt Nam trong thời đại mới, là sự vận dụng và phát triển chủ nghĩa Mác - Lê nin về cách mạng giải phóng thuộc địa. Đề cập các nhân tố thành công của cách mạng, Người nhấn mạnh vai trò to lớn của dân, nhưng phải biết làm cho dân giác ngộ, hiểu lý luận, phải hướng dẫn sách lược cho dân; và Người nêu bật yếu tố quan trọng nhất đưa cách mạng đến thành công là phải có đảng cách mạng.

Cùng với Đường Kách mệnh và Báo Thanh niên, các tờ báo và nguyệt san bí mật được chuyển từ Trung Quốc về Việt Nam, đã góp phần quan trọng vào việc truyền bá chủ nghĩa Mác - Lênin, tư tưởng và con đường giải phóng dân tộc của Nguyễn Ái Quốc.

Từ đầu năm 1926 đến tháng 4 năm 1927, Nguyễn Ái Quốc đã trực tiếp huấn luyện 75 học viên²⁵. Phần lớn được đưa về nước hoạt động tuyên truyền lý luận cách mạng và xây dựng tổ chức Hội Việt Nam Cách mạng Thanh niên. Dưới sự chỉ đạo của Nguyễn Ái Quốc, sự nỗ lực của các hội viên được cử về nước hoạt động, hệ thống tổ chức của Hội Việt Nam cách mạng Thanh niên nhanh chóng bắt rễ, phát triển trên phạm vi cả nước.

Phong trào “vô sản hóa” do Hội Việt Nam Cách mạng Thanh niên xây dựng và tổ chức đã tích cực đưa hội viên vào các đồn điền, hầm mỏ, nhà máy, nông thôn để rèn luyện học tập nâng cao lập trường giai cấp công nhân, đồng thời truyền bá lý

²⁵ Con số 75 học viên là do Nguyễn Ái Quốc báo cáo chính thức với Quốc tế Cộng sản khi trở về Matxcova tháng 6-1927. Sau khi Nguyễn Ái Quốc rời Quảng Châu, những người lãnh đạo Hội Việt Nam thanh niên cách mạng còn tổ chức được 1, 2 lớp nữa ở Cửu Long, Hồng Kông, 1 lớp ở Bán Đáy, gần biên giới Việt - Trung, 1 lớp ở Xiêm, con số ước tính có thể lên tới hơn 200 người. Học viện chính trị Quốc gia Hồ Chí Minh, Viện Hồ Chí Minh: Nguyễn Ái Quốc ở Quảng Châu (1924-1927), Nxb. Chính trị Quốc gia, Hà Nội.1998, tr.57.

lược Mác - Lênin, đường lối cách mạng đúng đắn vào phong trào công nhân, giác ngộ họ, tổ chức họ đấu tranh cách mạng một cách tự giác, thúc đẩy phong trào công nhân và phong trào yêu nước phát triển mạnh mẽ, tiến tới sự ra đời của các tổ chức cộng sản đầu tiên ở Việt Nam, tạo điều kiện cho sự ra đời của Đảng.

Đến giữa năm 1929, Hội Việt Nam Cách mạng Thanh niên đã bước vào giai đoạn hoàn thành sứ mệnh lịch sử, truyền bá một cách rộng rãi chủ nghĩa Mác - Lênin và các luận điểm cách mạng giải phóng dân tộc của Nguyễn Ái Quốc vào Việt Nam, tập hợp và đào tạo được một đội ngũ cán bộ cách mạng, tạo nên bước nhảy vọt và sự chuyển hóa của phong trào công nhân và phong trào yêu nước, hướng vào quỹ đạo cách mạng vô sản.

Hội Việt Nam Cách mạng Thanh niên là tổ chức tiên thân có tính chất quá độ, thích hợp với thực tiễn cách mạng Việt Nam bấy giờ; giúp cho những người Việt Nam yêu nước xuất thân từ các thành phần, tầng lớp dễ tiếp thu tư tưởng cách mạng của Nguyễn Ái Quốc, đồng thời thúc đẩy phong trào công nhân và yêu nước theo khuynh hướng vô sản. Sự trưởng thành của Hội Việt Nam Cách mạng Thanh niên đã chứng minh tài tổ chức nhuần nhuyễn, sâu sắc, tư duy sáng tạo và là thành công của Nguyễn Ái Quốc trong chuẩn bị về mặt tổ chức, xây dựng lực lượng cho cách mạng cho sự ra đời của Đảng Cộng sản Việt Nam. Thời kỳ Nguyễn Ái Quốc ở Quảng Châu có ý nghĩa đặc biệt quan trọng: nó đánh dấu thời kỳ Người trở về gần đất nước “đi vào quần chúng, thức tỉnh họ, tổ chức họ, đoàn kết họ, huấn luyện họ, đưa họ ra đấu tranh giành tự do, độc lập”²⁶.

Trong thời gian hoạt động ở Quảng Châu, Nguyễn Ái Quốc đã phải vượt qua rất nhiều khó khăn, trước hết là về tài chính. Để vượt qua, Nguyễn Ái Quốc đã phải làm việc cật lực để kiếm tiền lo cho học viên của lớp huấn luyện về ăn, ở, quần áo nơi xứ lạnh và các khoản chi phí khác cho học hành, đi lại... Trước khó khăn, Nguyễn Ái Quốc đã nhận được sự chi viện của Đảng cộng sản Trung Quốc và các tổ chức cách mạng ở Quảng Châu²⁷. Nhờ đó, Nguyễn Ái Quốc đã vượt qua rất nhiều khó khăn để hoàn thành nhiệm vụ đối với cách mạng Việt Nam và cách mạng thế giới. Hai năm rưỡi hoạt động ngay tại trung tâm cách mạng Trung Quốc lúc bấy giờ, Nguyễn Ái Quốc đã làm được nhiều việc quan trọng cho cách mạng Việt Nam, cho cách mạng Trung Quốc và cho cả phong trào Quốc tế Cộng sản. Kết quả đó có sự đóng góp của các đồng chí quốc tế, đặc biệt là của những người

²⁶ Trần Dân Tiên: Những mẩu chuyện về đời hoạt động của Hồ Chủ tịch, Nxb. Chính trị Quốc gia, Hà Nội. 1994, tr.47.

²⁷ Học viện chính trị Quốc gia Hồ Chí Minh, Viện Hồ Chí Minh: Nguyễn Ái Quốc ở Quảng Châu (1924-1927), Nxb. Chính trị Quốc gia, Hà Nội.1998, tr.67.

cộng sản Trung Quốc. Sự ủng hộ này không chỉ trên phương diện tinh thần, mà cả sự giúp đỡ về vật chất nữa²⁸.

Công việc của Nguyễn Ái Quốc ở Quảng Châu đang tiến hành khẩn trương thì gặp trở ngại vì tình hình Trung Quốc có thay đổi lớn, không có lợi cho cách mạng. Sau khi Tôn Trung Sơn mất, phái hữu trong Quốc dân đảng Trung Quốc từng bước chiếm quyền lãnh đạo, không thực hiện di huấn của lãnh tụ, thi hành một chính sách đối địch với Đảng Cộng sản, liên tiếp gây ra các sự biến ở Trung Quốc, phá vỡ sự hợp tác Quốc - Cộng lần thứ nhất. Ngày 12-4-1927, Tưởng Giới Thạch làm đảo chính phản cách mạng ở Thượng Hải, tàn sát hàng loạt đảng viên cộng sản, giải tán các tổ chức cách mạng của quần chúng. Ngày 15-4-1927, thế lực phản động Quốc dân đảng công khai làm đảo chính ở Quảng Châu, các đoàn thể cách mạng bị bao vây tấn công, những cuộc “thanh đảng” và những cuộc vây ráp khiến hàng nghìn đảng viên cộng sản và quần chúng cách mạng bị thủ tiêu. Cuộc đảo chính phản cách mạng của Tưởng Giới Thạch gây tổn hại lớn cho Đảng Cộng sản Trung Quốc và phong trào cách mạng Trung Quốc, đồng thời gây nên những mất mát đáng kể cho phong trào cách mạng của các nước láng giềng. Sau vụ chính biến đó, những người cách mạng Việt Nam đang hoạt động trên đất Trung Quốc bị khủng bố. Nguyễn Ái Quốc buộc phải rời Quảng Châu.

Như vậy, trước năm 1930 Trung Quốc có ảnh hưởng lớn đến tình hình chính trị ở Việt Nam. Trung Quốc là cơ sở, là địa bàn cho một số tổ chức cách mạng Việt Nam ra đời và hoạt động, tiêu biểu là: Hội Việt Nam Quang Phục, Hội Việt Nam cách mạng thanh niên với 2 xu hướng cách mạng: cách mạng dân chủ dân tộc của Phan Bội Châu; cách mạng vô sản của Nguyễn Ái Quốc. Từ Trung Quốc, các nhà cách mạng Việt Nam chỉ đạo phong trào cách mạng ở trong nước chống thực dân Pháp xâm lược. Tuy nhiên, tình hình ở Trung Quốc thuận lợi thì các tổ chức cách mạng Việt Nam hoạt động thuận lợi, tình hình ở Trung Quốc không thuận lợi thì các tổ chức cách mạng Việt Nam gặp nhiều khó khăn.

2. Tình hình chính trị Việt Nam (1930 - 1950) và những ảnh hưởng từ Trung Quốc

Trước nhu cầu bức bách là cách mạng Việt Nam phải có một chính đảng duy nhất của giai cấp công nhân, căn cứ vào Chỉ thị của Quốc tế Cộng sản trong bức thư gửi các nhóm cộng sản ở Đông Dương, từ ngày 3 đến 7-2-1930, tại bán đảo Cửu Long, Hồng Kông, Hội nghị hợp nhất thành lập Đảng Cộng sản được triệu tập

²⁸ Học viện chính trị Quốc gia Hồ Chí Minh, Viện Hồ Chí Minh: Nguyễn Ái Quốc ở Quảng Châu (1924-1927), Nxb. Chính trị Quốc gia, Hà Nội.1998, tr 147.

dưới sự chủ trì của lãnh tụ Nguyễn Ái Quốc. Hội nghị đã nhất trí hợp nhất các tổ chức cộng sản thành một chính đảng duy nhất lấy tên là Đảng Cộng sản Việt Nam. Hội nghị đã thông qua những văn kiện quan trọng như: Chính cương vắn tắt, Sách lược, Điều lệ vắn tắt của Đảng. Sự kiện lịch sử này là bước ngoặt có tính chất quyết định hướng phát triển của cách mạng Việt Nam, chấm dứt thời kỳ khủng hoảng về đường lối và tổ chức lãnh đạo cách mạng kéo dài nhiều năm.

Đảng Cộng sản Việt Nam ra đời, lãnh đạo nhân dân Việt Nam qua các cao trào cách mạng 1930-1931, 1936-1939, 1939-1945, đỉnh cao là Cách mạng Tháng Tám năm 1945 thành công. Ngày 2-9-1945, nước Việt Nam Dân Chủ Cộng hoà ra mắt quốc dân tại Quảng trường Ba Đình, Hà Nội. Hàng chục vạn quần chúng tham dự ngày lễ trọng đại này. Chủ tịch Hồ Chí Minh đọc Tuyên ngôn độc lập của nước Việt Nam Dân chủ Cộng hoà, tuyên bố với toàn thế giới:

*“Nước Việt Nam có quyền hưởng tự do và độc lập, và sự thật đã thành một nước tự do, độc lập. Toàn thể dân tộc Việt Nam quyết đem tất cả tinh thần và lực lượng, tính mạng và của cải để giữ vững quyền tự do độc lập ấy”*²⁹.

Nước Việt Nam Dân Chủ Cộng hoà ra đời và ngay lập tức phải đối phó với muôn vàn khó khăn thử thách. Trong đó, nổi lên là việc ngày 28-8-1945, Tướng Lư Hán chỉ huy quân đội của Tưởng Giới Thạch dẫn 4 quân đoàn với khoảng 200 nghìn quân dưới danh nghĩa vào giải giáp quân Nhật kéo vào đóng ở Hà Nội và hầu hết các thành phố, thị xã từ biên giới Việt-Trung đến vĩ tuyến 16³⁰.

Tính chất ô hợp và sự quấy phá, những nhiễu của đội quân này đã gây cho chính phủ và nhân dân Việt Nam Dân chủ Cộng hoà rất nhiều khó khăn. Quân Tưởng buộc Việt Nam thực hiện chế độ trung thu lương thực để cung cấp cho chúng. Chúng đòi Việt Nam mỗi tháng phải cung cấp 10 nghìn tấn gạo, trong khi nhân dân Bắc Bộ đang phải chịu hậu quả của nạn đói khủng khiếp nhất trong lịch sử đất nước³¹. Tướng Lư Hán còn ép Việt Nam phải để cho quân lính được tiêu đồng bạc Quan Kim đã mất giá của họ trên đất Việt Nam³². Nguy hiểm hơn, theo

²⁹ Hồ Chí Minh, Toàn tập, tập 4, 1945-1946, Nxb Chính trị Quốc gia-Sự thật, Hà Nội. 2011, tr.3

³⁰ Đinh Thị Thu Cúc (Chủ biên): Lịch sử Việt Nam tập 10 (từ năm 1945 đến năm 1950), Nxb KHXH, Hà Nội. 2017, tr.24.

³¹ Văn Tạo - Furuta Motoo: Nạn đói năm 1945 ở Việt Nam, Nxb KHXH, Hà Nội. 2005

³² Đinh Thị Thu Cúc (Chủ biên): Lịch sử Việt Nam tập 10 (từ năm 1945 đến năm 1950), Nxb KHXH, Hà Nội. 2017, tr.24.

sau quân Trung Hoa Dân Quốc là các tổ chức Việt Nam Quốc Dân Đảng và Việt Nam Cách mạng đồng minh Hội về Việt Nam hòng cướp chính quyền.

Ngày 28-9-1945, tại ngôi nhà nguyên là phủ Toàn quyền Pháp tại Hà Nội đã diễn ra lễ đầu hàng đồng minh của quân đội Nhật. Tướng Lur Hán chủ trì buổi lễ và đọc một bản tuyên ngôn nói rõ nhiệm vụ của quân đội Trung Hoa sang Việt Nam để tiếp nhận sự đầu hàng của quân đội Nhật chứ không can thiệp và chủ quyền của Việt Nam. Tuy nhiên, trong thực tế, hành động của họ lại trái ngược. Cùng với việc thực hiện nhiệm vụ giải giáp quân Nhật, quân Tưởng còn nuôi ý đồ giúp các lực lượng phản động chống đối cách mạng Việt Nam. Khi kéo vào Việt Nam, quân đội Tưởng đã dẫn theo một số người Việt Nam nằm trong lực lượng Việt Nam Quốc dân Đảng (gọi tắt là Việt Quốc, do Vũ Hồng Khanh, Nguyễn Tường Tam đứng đầu) và lực lượng Việt Nam Cách mạng đồng minh hội (gọi tắt là Việt Cách do Nguyễn Hải Thần đứng đầu) vốn sống lưu vong ở Trung Quốc về theo, nhằm tìm cách lật đổ chính quyền dân chủ cộng hòa vừa mới ra đời, lập chính phủ thân Tưởng. Lực lượng Việt Quốc và Việt Cách nhờ sự hỗ trợ của quân Tưởng đã chiếm giữ một số nơi ở Yên Bái, Vĩnh Yên, Móng Cái. Quân Tưởng tiến hành nhiều hoạt động vu cáo, nói xấu Việt Minh, chống chính quyền cách mạng và ngang nhiên đòi gạt các bộ trưởng là đảng viên cộng sản ra khỏi Chính phủ. Quân Tưởng còn quấy phá, cướp bóc, gây tình hình lộn xộn ở những nơi chúng kéo tới đóng quân. Cùng với quân Tưởng, các lực lượng Việt Quốc, Việt Cách đã gây cho chính quyền cách mạng non trẻ và nhân dân Việt Nam rất nhiều khó khăn³³.

Trước tình thế khó khăn của nước Việt Nam Dân chủ Cộng hòa non trẻ, Chủ tịch Hồ Chí Minh đã nói với đồng chí Nguyễn Lương Bằng: *“Chính sách của ta hiện nay phải là chính sách Câu Tiễn. Nhưng nhân nhượng không phải là khuất phục”*³⁴.

Chính phủ Việt Nam Dân chủ Cộng hòa thực hiện khẩu hiệu “Hoa - Việt thân thiện”. ưu đãi Hoa kiều. Khi gặp Lur Hán và Tiêu Văn lần đầu tiên cũng như khi gặp Hà Ứng Khâm, Hồ Chí Minh đều nêu chủ trương “Hoa - Việt thân thiện” và sự

³³ Đinh Thị Thu Cúc (Chủ biên): Lịch sử Việt Nam tập 10 (từ năm 1945 đến năm 1950), Nxb KHXH, Hà Nội. 2017, tr.25.

³⁴ Nguyễn Lương Bằng, Hồi ký Bắc Hồ, Nxb Văn học, Hà Nội.1960, tr.78.

sẵn sàng hợp tác của Chính phủ Việt Nam Dân chủ Cộng hòa đối với quân Trung Quốc trong thời gian làm nhiệm vụ tiếp quản sự đầu hàng của quân Nhật³⁵.

Để hạn chế những hoạt động phá hoại của thế lực phản cách mạng, cô lập chúng và tập trung mũi nhọn chống thực dân Pháp xâm lược, Trung ương Đảng và Chủ tịch Hồ Chí Minh chủ trương thành lập Chính phủ Liên hiệp lâm thời có sự tham gia của một số phần tử trong Việt Nam Quốc dân đảng và Việt Nam Cách mạng đồng minh Hội. Ngày 1 tháng giêng năm 1946, thông qua các đảng phái hiệp thương, Chính phủ lâm thời Việt Nam thành lập. Hồ Chí Minh làm Chủ tịch, Nguyễn Hải Thần làm Phó Chủ tịch. Hồ Chí Minh đọc bản Tuyên ngôn đoàn kết của các đảng phái, đồng thời tuyên bố nhiệm vụ của Chính phủ, trong đó có: Làm cho cuộc tổng tuyển cử toàn quốc kết thúc mỹ mãn; theo nguyên tắc dân chủ thống nhất của các cơ quan hành chính, thống nhất các lực lượng vũ trang, do Chính phủ chỉ huy³⁶.

Chính phủ Liên hiệp lâm thời đã làm lễ ra mắt tại Nhà hát lớn Hà Nội. Chính phủ Liên hiệp lâm thời tồn tại từ ngày 1-1 đến ngày 2-3-1946. Trong thời gian này, chính phủ đã dàn xếp ổn thỏa với quân Trung Hoa Dân Quốc, lãnh đạo và chi viện tích cực cho cuộc kháng chiến ở miền Nam, tổ chức thắng lợi cuộc Tổng tuyển cử, phát hành giấy bạc Việt Nam, động viên toàn dân tăng gia sản xuất và đẩy lùi nạn đói. Sau Hiệp ước Trùng Khánh 28-2-1946³⁷ và Hiệp định sơ bộ 6-3-1946, quân đội Tưởng phải rút khỏi Việt Nam, quân Pháp kéo vào Đông Dương từ bắc vĩ tuyến 16 trở ra, thay thế cho quân đội Quốc dân đảng Trung Quốc. Áp lực phải đối phó với đội quân Tàu Tưởng ô hợp được trút bỏ khỏi tình hình chính trị của nước Việt Nam Dân Chủ Cộng hòa.

Ngày 1 tháng 10 năm 1949, nước Cộng hòa nhân dân Trung Hoa ra đời. Cán cân lực lượng thế giới có sự chuyển biến quan trọng. Quan hệ giữa hai Đảng và hai nước Việt, Trung bước vào giai đoạn mới. Lúc bấy giờ, cuộc kháng chiến chống Pháp của nhân dân Việt Nam vẫn còn trong thời kỳ vô cùng khó khăn, căn cứ địa bị quân Pháp chia cắt, gây nhiều khó khăn cho việc đi lại. Các căn cứ địa thường bị địch càn quét. Căn cứ địa Trung ương ở Việt Bắc khó khăn. Theo đà nam tiến

³⁵ Lưu Văn Lợi: Ngoại giao Việt Nam (1945-1995), Nxb Công an Nhân dân, Hà Nội. 2004.

³⁶ Hoàng Tranh: Hồ Chí Minh với Trung Quốc, Nam Ninh. 1987, tr.207

³⁷ Bắt đầu từ hạ tuần tháng giêng năm 1946, đại biểu của Chính phủ Pháp cùng đại biểu của Quốc dân Đảng Trung Quốc ở Trùng Khánh đàm phán. Đến ngày 28-2-1946, hai bên đi đến thỏa thuận. Căn cứ theo quy định của Hiệp nghị thì từ ngày 1 tháng 3 đến ngày 15 tháng 3 quân đội của Quốc dân Đảng Trung Quốc đóng ở Việt Nam rút đi; quân đội Pháp sẽ thay thế cho quân đội Quốc dân đảng Trung Quốc trở vào Đông Dương.

thắng lợi của hàng triệu Quân giải phóng nhân dân Trung Quốc và Chiến thắng biên giới năm 1950 ở Việt Nam, biên giới Việt - Trung được thông suốt.

Ngày 14 tháng giêng năm 1950, Chủ tịch Hồ Chí Minh ra tuyên bố Việt Nam Dân chủ Cộng hòa sẵn sàng đặt quan hệ ngoại giao với các nước³⁸. Ngày 15 tháng giêng năm 1950, Bộ trưởng Ngoại giao nước Việt Nam Dân chủ Cộng hòa Hoàng Minh Giám gửi thư cho Thủ tướng kiêm Ngoại trưởng Chu Ân Lai, tuyên bố “thừa nhận Chính phủ nước Cộng hòa nhân dân Trung Hoa do Chủ tịch Mao Trạch Đông lãnh đạo”, quyết định đặt quan hệ ngoại giao chính thức với Chính phủ nước Cộng hòa nhân dân Trung Hoa và trao đổi đại sứ”. Ngày 18 tháng giêng năm 1950, Thủ tướng Chu Ân Lai đáp thư cho Ngoại trưởng Hoàng Minh Giám, tỏ ý hoan nghênh hai nước Trung Việt đặt quan hệ ngoại giao³⁹. Ngày 18 tháng giêng trở thành ngày chính thức đặt quan hệ ngoại giao giữa hai nước Trung Việt. Trung Quốc trở thành nước đầu tiên thừa nhận nước Việt Nam Dân chủ Cộng hòa. Sau khi Trung quốc công nhận và đặt quan hệ ngoại giao với Việt Nam, một loạt các nước khác cũng công nhận và đặt quan hệ ngoại giao với Việt Nam.

Tóm lại, trong nửa đầu thế kỷ XX, Trung Quốc tiếp tục có những ảnh hưởng lớn đến tình hình chính trị ở Việt Nam. Trung Quốc là cơ sở, là địa bàn cho một số tổ chức cách mạng Việt Nam ra đời và hoạt động. Tình hình Trung Quốc thuận lợi thì các tổ chức cách mạng Việt Nam hoạt động thuận lợi. Tình hình Trung Quốc không thuận lợi thì các tổ chức cách mạng Việt Nam gặp nhiều khó khăn. Trung Quốc là cơ sở, là địa bàn cho các nhà cách mạng nổi tiếng của Việt Nam hoạt động như Phan Bội Châu, Nguyễn Ái Quốc. Từ Trung Quốc, các nhà cách mạng Việt Nam chỉ đạo phong trào cách mạng ở trong nước chống thực dân Pháp xâm lược. Khi thời cơ chín muồi, nhà cách mạng tiêu biểu của Việt Nam Nguyễn Ái Quốc đã về nước trực tiếp lãnh đạo Cách mạng tháng Tám thành công, lập nên nước Việt Nam Dân chủ Cộng hòa. Nhưng, ngay trong những ngày đầu tiên của chính quyền nước Việt Nam Dân chủ Cộng hòa non trẻ, ảnh hưởng, chi phối của Trung Quốc mà tiêu biểu là quân Tưởng đến tình hình chính trị Việt Nam là không hề nhỏ. Cách mạng Trung Quốc thắng lợi, nước Cộng hòa nhân dân Trung Hoa ra đời (1-10-1949) đã cổ vũ và tạo điều kiện thuận lợi cho cuộc kháng chiến chống Pháp của Việt Nam. Việc Trung Quốc công nhận và thiết lập quan hệ với Việt Nam ngày 18 tháng giêng năm 1950 đã giúp mở cánh cửa ngoại giao của Việt Nam thông ra thế

³⁸ Nguyễn Đình Bin: Ngoại giao Việt Nam 1945-2000, Nxb Chính trị Quốc gia, Hà Nội.2005, tr.472.

³⁹ Hoàng Tranh: Hồ Chí Minh với Trung Quốc, Nam Ninh. 1987, tr.219.

giới. Biên giới Việt - Trung được khai thông (năm 1950) đã mở cánh cửa cho Việt Nam kết nối với các nước XHCN và các nước trên thế giới.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Nguyễn Đình Bin: *Ngoại giao Việt Nam 1945-2000*, Nxb Chính trị Quốc gia, Hà Nội. 2005
2. Phan Bội Châu *toàn tập*, tập 3, Nxb Thuận Hóa, Trung tâm Văn hóa Ngôn ngữ Đông Tây, Hà Nội, 2000
3. Phan Bội Châu *toàn tập*, tập 6, Nxb Thuận Hóa, Trung tâm Văn hóa Ngôn ngữ Đông Tây, Hà Nội, 2000
4. Đinh Thị Thu Cúc (Chủ biên): *Lịch sử Việt Nam tập 10* (từ năm 1945 đến năm 1950), Nxb KHXH, Hà Nội. 2017
5. Đảng Cộng sản Việt Nam, *Các tổ chức tiền thân của Đảng*, Ban Nghiên cứu Lịch sử Đảng Trung ương xuất bản, Hà Nội. 1977
6. Học viện Chính trị Quốc gia Hồ Chí Minh, Viện Hồ Chí Minh: *Nguyễn Ái Quốc ở Quảng Châu (1924-1927)*, Nxb Chính trị Quốc gia, Hà Nội. 1998
7. Lưu Văn Lợi: *Ngoại giao Việt Nam (1945-1995)*, Nxb Công an Nhân dân, Hà Nội. 2004.
8. Hồ Chí Minh: *Toàn tập*, tập 2, Nxb Chính trị Quốc gia, Hà Nội. 1995
9. Hồ Chí Minh, *Toàn tập*, tập 4, 1945-1946, Nxb Chính trị Quốc gia - Sự thật, Hà Nội. 2011
10. Văn Tạo (Chủ biên): *Cách mạng tháng Tám, một số vấn đề lịch sử*, Nxb KHXH, Hà Nội. 1995
11. Văn Tạo - Furuta Motoo: *Nạn đói năm 1945 ở Việt Nam*, Nxb KHXH, Hà Nội. 2005
12. Trần Dân Tiên: *Những mẩu chuyện về đời hoạt động của Hồ Chủ tịch*, Nxb. Chính trị Quốc gia, Hà Nội. 1994
- 13 Nguyễn Anh Thái: *Lịch sử Thế giới hiện đại từ năm 1917 đến năm 1945*, tập 1, Nxb Đại học Sư phạm, Hà Nội. 1995

14. Tạ Thị Thúy (Chủ biên): *Lịch sử Việt Nam tập 7* (từ năm 1897 đến năm 1918), Nxb KHXH, Hà Nội. 2017
15. Tạ Thị Thúy (Chủ biên): *Lịch sử Việt Nam tập 8* (từ năm 1919 đến năm 1930), Nxb KHXH, Hà Nội. 2017
16. Tạ Thị Thúy (Chủ biên): *Lịch sử Việt Nam tập 9* (từ năm 1930 đến năm 1945), Nxb KHXH, Hà Nội. 2017
17. Hoàng Tranh: *Hồ Chí Minh với Trung Quốc* (bản dịch), Nam Ninh, 01-1987
18. Viện Sử học: *Thế giới những sự kiện lịch sử thế kỷ XX (1901-1945)*, Nxb Giáo dục. Hà Nội. 2002
19. Viện Sử học: *Thế giới những sự kiện lịch sử thế kỷ XX (1946-2000)*, Nxb Giáo dục. Hà Nội. 2002
20. Trần Thị Vinh (Chủ biên) - Lê Văn Anh: *Lịch sử thế giới hiện đại*, Quyển 2, Nxb Đại học Sư phạm, Hà Nội. 2011

Session 4 - 2

Changes in Sino-Korean Relations after
the First Sino-Japanese War and the
Revision of the Commercial Treaty in 1899

Hyo Seung Shin (NAHF)

Changes in Sino-Korean Relations after the First Sino-Japanese War and the Revision of the Commercial Treaty in 1899

청일전쟁 이후 한중 관계의 변화와 1899년 통상조약 체결

Hyo Seung Shin (NAHF)

This presentation analyzes the impact of the Sino-Japanese War of 1894-1895 on Sino-Korean relations and clarifies the historical characteristics of the establishment process and significance of the Sino-Korean Treaty of 1899. The Sino-Japanese War accelerated the collapse of the traditional order in East Asia and provided an opportunity for the imperialist powers to begin their invasion of China in earnest.

During this process, Qing China and Korea experienced a transitional period in which they moved away from their traditional vassal relationship and toward a relationship based on the conclusion of equal treaties. After the First Sino-Japanese War, Joseon sought to break away from its subordinate relationship with Qing China and pursue a new diplomatic strategy as an independent nation. China, too, sought to reestablish its relationship with the Korean Empire amid the division of the country by the great powers and pushed for the conclusion of a modern treaty.

The Qing government abandoned traditional diplomatic rituals and instructed its officials to focus on practical matters in concluding the treaty. It appointed Seo Su-bung as plenipotentiary ambassador to lead the negotiations for the treaty of commerce, while Joseon sought to establish an equal diplomatic relationship with the Qing Empire through its foreign ministry.

The treaty consisted of 14 articles covering various issues, including equality, mutual assistance, the establishment of consulates, trade regulations, and control over the import of military supplies. Among these, Article 9, which dealt with the trade of weapons and gunpowder, was particularly noteworthy. The treaty restricted the import of weapons to the governments of both countries and licensed merchants, clearly expressing the intention to control arms trade. This treaty took a different form from the one adopted as a result of the 1890 Brussels Conference Act, which was primarily led by Western European powers to regulate the African slave trade and restrict the arming of indigenous populations in the region. Through this treaty, the Korean Empire sought to maintain its traditional relations with China while pursuing a strategy to secure recognition of its sovereignty as a modern nation from the great powers. China also shared this “mutual benefit” perspective and emphasized cooperation between the two countries.

The 1899 Korea-China Trade Treaty officially ended the tributary system and symbolized the transition to an equal treaty relationship between Korea and China. Additionally, the Korean Empire's adoption of international law and its use of arms export and import controls as tools of autonomous diplomacy were part of the process of diplomatically realizing national identity and security sovereignty within the transition to the modern international order.

본 발표는 1894~1895년 청일전쟁의 충격이 한중 관계에 미친 영향을 분석하고, 그 결과로 1899년 체결된 한청통상조약의 성립 과정과 그 의미의 역사적 특징을 규명하였다. 청일전쟁은 동아시아 전통 질서의 해체를 가속화했고, 열강의 중국 침탈이 본격화되는 계기를 제공하였다. 이 과정에서 청과 한국은 기존의 종변 관계에서 벗어나 평등한 조약 체결 관계로 전환하는 과도기를 경험하였다.

청일전쟁 이후 조선은 청국과의 종속 관계에서 벗어나 독립국으로서 새로운 외교 전략을 모색했다. 중국도 열강의 분할 속에서 대한제국과의 관계 재정립을 모색하며, 근대적 조약 체결을 추진하게 되었다. 청 정부는 전통적 외교 의례를 생략하고, 실무 중심의 조약 체결을 지시하였다. 청 정부는 서수봉을 전권대사로 임명하여 통상조약 협상을 주도하게 하였고, 조선은 외부에서 담당하여 청국과 대등한 외교 관계를 설정하고자 하였다.

통상조약은 총 14조의 조약으로 평등·상호원조, 영사관 설치, 통상 규정, 군수품 수입통제 등 다양한 내용을 포함하였다. 이중 주목할 조문은 제9조의 무기·화약 등의 통상에 대한 것이다. 통상 조약에서는 무기 수입의 주체를 양국 정부와 허가 상인으로 제한하며, 무기 거래에 대한 국가 통제 의지를 명확히 했다. 이것은 당시 아프리카의 노예무역을 통제하고 지역내 원주민의 무장을 제한하기 위해서 1890년 브뤼셀 총회(Brussels Conference Act of 1890), 정식 명칭은 “아프리카 내 노예 무역 및 기타 비인도적 행위의 억제를 위한 브뤼셀 국제회의 최종법(Acte général de la Conférence de Bruxelles relative à la répression de la traite des esclaves et des moyens propres à la réprimer)”과는 다른 형태의 조약이었다. 이를 통해 대한제국은 청국과의 전통 관계를 일정 부분 유지하면서도, 열강과는 근대 국가로서의 주권을 인정받기 위한 전략을 추구하였다. 청 역시 “순망치한”적 인식을 공유하며 양국 간의 협력을 강조하였다.

1899년 한청통상조약은 종변 질서의 종식을 공식화하고, 한중 간 평등한 조약 관계로의 이행을 상징한다. 또한, 대한제국이 국제법을 수용하고 무기 수출입 통제를 자주적 외교의 수단으로 활용한 점은, 근대 국제질서로의 이행 속에서 국가 정체성과 안보 주권을 외교적으로 구현해 나가는 과정의 일환이었다.

청일전쟁 이후 한중 관계의 변화와 1899년 통상조약 체결

신효승 (동북아역사재단)

I. 서론

1894-5년 청일전쟁의 결과는 동북아시아 국제 체제에 중요한 변화를 가져왔다. 구조적으로 이후 중국에 대한 열강의 침탈과 분할이 본격화되면서 중국에 기반한 국가 중심의 동아시아 국제 질서를 더 이상 유지하기 어렵다는 것을 보여주는 분기점이라고 할 수 있었다.¹⁾ 그럼에도 불구하고 이러한 구조적 국제 질서의 변화가 현실 속에서 자리잡기까지는 여전히 시간이 필요하였다. 청일전쟁 전개 과정과 전쟁 양상 그리고 「시모노세키 조약」에 따라 청국은 일본에 막대한 배상금과 영토를 할양하면서 기왕의 패전과 차원을 달리한다는 충격을 주었다.²⁾ 충격은 개혁의 필요성으로 이어졌고, 개혁의 성공에 따라 생존까지 직결될 수 있었다. 이후 대한제국과 청국에서 일어난 개혁에 대한 요구는 자연스러운 결과라고 할 수 있었다.

그럼에도 불구하고 일부에서는 여전히 중국 중심의 세계질서 속에서 벗어나지 못하고 있었다. 청일전쟁 패전의 충격은 개혁을 통한 변화의 필요하다는 경고였지만, 일각에서는 자칫 설부른 변화는 위기를 초래할 수 있다는 경고로 받아들였다. 1898년 중국 각 지역에서 일어난 旱災와 같은 자연 재해는 변화에 대한 천재로 인식하였고, 일부 지역에서는 그 원인으로 서양인과 서양 문물을 지목하고 격렬한 배척 운동이 일어났다.³⁾ 산둥 지역에서 일어난 의화단과 같은 형태로 반기독교와 같은 외세를 몰아내고 중국 중심의 운동으로 구체화되었다.⁴⁾

이러한 과정 속에서 합종연횡과 같은 전략은 한국과 중국 모두 고려할 수 있는 전략 중에 하나였다. 특히 중국 중심의 동북아시아 질서를 더 이상 기대하기 어려운 상황에서 새롭게 관계를 구축하려는 시도는 당연한 것이라고 할 수 있었다. 다만, 이 과정에서 전통적 질서의 관행과는 다른 형태로 근대적 조약 질서의 형식을 갖춘 체계가 등장하였고, 이것은 당시의 필요와 맞물려 그 형태를 구체화하였다고 할 수 있다. 이러한 과정에서 구체화된 것이 1899년 9월 11일 대한제국과 청제국 간에 통상 관련 조약이라고 할 수 있다. 여기서는 흔히 ‘한청통상조약’이라고 불리는 1899년 조약을 중심으로 이러한 동북아시아 질서의 변화의 특징을 살펴보고자 한다.

1) 하라 아키라, 『청일 러일전쟁 어떻게 볼 것인가』, 김연옥 옮김, 살림, 91~93쪽.

2) 刘伟, 「试论甲午战争前后士大夫的中国观」, 『武汉教育学院学报』 5, 1995, 40쪽.

3) 이은자, 「로컬의 관점에서 본 청말의 의화단운동」, 『사림』 51, 140쪽.

4) 이은자, 『의화단운동 전후의 산둥: 민간종교결사와 권회에 관한 연구』, 고려대학교출판부, 2002, 148~184쪽.

II. 1899년 통상조약의 체결 준비

1894년, 청일 양국 사이에 갑오전쟁이 발발하였고, 일본은 청 제국을 신속히 격파함으로써 극동 국제무대의 중심적 행위자로 급부상하였다. 일본은 조선에 대하여 중·조 종번(宗藩) 관계의 단절을 요구하였고, 그 결과 일본은 청 제국을 대신하여 조선에서의 영향력을 급속히 확대하게 되었다. 조선 입장에서는 패전한 청 제국이 더 이상 ‘천조상국(天朝上國)’도, 문명의 중심도 아니게 되었고, 따라서 종번 관계를 단절하고 청 제국과의 관계를 재조정해야 했으며, 이를 통해 조선의 국가 정체성과 주권 지위를 숙고함으로써 동아시아 세계체제 내에서의 생존 공간을 재확인할 필요가 있었다.

1897년 이후 중국은 열강의 각축장과 마찬가지로였다. 독일이 산둥반도의 자오저우만을 조차하면서 서구 열강은 중국 영토 분할에 본격적으로 착수하였다. 러시아는 랴오둥 반도를 조차하였고, 영국은 산둥 반도 북부의 웨이하이웨이와 홍콩섬 북쪽의 구룡반도일대를 조차하였다. 프랑스는 광저우만을 조차하면서 광시성과 윈난성 남부를 연결하는 철도 부설권과 광산 개발권에 대한 교두보를 확보하였다. 이를 통해 프랑스는 베트남에서 중국 남부까지를 영향권으로 확보하고자 하였다. 일본은 대만과 펑호제도를 병합하고, 중국 복건성 일대에 대한 영향력을 인정받았다.

열강의 개입에 직면한 청 정부 역시 정책 변화가 불가피하였다. 대 조선 정책 역시 마찬가지였다. 애초 청 정부는 조선 정부가 일방적으로 외교 사절을 파견하는 상황을 우려하였다. 조선 측 사절이 출발하는 것을 막기 위해 조선 주재 청국 총영사인 당소익에게 조선 외부와 협상하여 통상장정의 초안을 작성하여 조약을 체결하도록 했지만, 조선 정부의 국제법상 전례를 문제로 거부하면서 불발에 그쳤다.⁵⁾ 이에 청 정부는 만약 조선이 외교 사절 파견을 고집한다면, 4등 공사 한 명을 파견하여 총리각국사무아문과 통상 약장에 대해 협의하도록 허용하되, 국서는 총리각국사무아문이 “대신 전달”하고 황제를 ‘알현(覲見)’하는 의례는 생략하도록 지시하였다.⁶⁾

이러한 청 정부의 대응은 청국과 조선 간의 관계에 대해 오해의 여지를 남길 수 있다는 문제가 제기되었다.⁷⁾ 이에 대해 당소익은 차라리 청 정부가 먼저 4등 사신⁸⁾을 사절로 조선에 파견하여 조약을 협의하는 것을 건의하였다. 이것이 ‘구번(舊藩)에 베푸는 은혜와 의리’를 명분으로 삼을 수 있다는 것이었다.⁹⁾ 이 건의에 따라 먼저 공사를 파견하여 조약을 체결하는 것으로 결정되었다. 다

5) ‘驻朝鲜总领事唐绍仪来电’(光绪二十四年四月二十八日未递电信档)(北平故宫博物院(中華)編, 『清光绪朝中日交涉史料』卷51, 第73页(장서각 소장))

6) ‘发驻朝鲜总领事唐绍仪电’(光绪二十四年五月二十日呈递电信档)(北平故宫博物院(中華)編, 『清光绪朝中日交涉史料』卷51, 第79-80页(장서각 소장))

7) 대표적으로 조선의 영국인 세관 고문이었던 퍼시 찰스 브라운은 “황제를 알현하지 않고 국서를 직접 전달하지도 않으면서 어찌 사절이라 할 수 있으며, 또 어떻게 조약을 논할 수 있단 말인가?”라고 의문을 제기하였다.(北平故宫博物院(中華)編, 『朝鮮档』, 光绪二十四年, 第131页)

8) 외교 사절 등급에 대한 직함과 권한 등에 대해서는 Lauren, Paul Gordon, *Power and Principle: International Law and Politics*(Oxford University Press, 2003), 李国强, 『晚清外交官制度研究』, 北京大学出版社, 2012 참조. 특히 特命全權에 대해서는 高士超, 『晚清外交体制研究』, 中国社会科学出版社, 2004 참조.

9) ‘驻朝鲜总领事唐绍仪来电一’(光绪二十四年六月十一日到电报档)(北平故宫博物院(中華)編, 『清光绪朝中日交涉史料』卷52, 2页)

만 이때 청 황제의 국서는 전달하지 않는다는 조건을 달았다. 필요에 따라 조선과 외교 관계 수립까지는 허용할 수 있지만, 청 황제와 대한제국 황제 간의 친서 교환은 허용할 수 없다는 것으로서 사실상 대한제국 황제를 인정할 수 없다는 간접적 의사표명이라고 할 수 있었다. 이에 대해 실무를 담당할 당소의 역시 조약 체결 사절이 국서 전달을 생략하는 것에 대해 우려를 표명하였다.¹⁰⁾

이처럼 청과 한국 간의 조약 체결 여부, 사절 파견 방식, 황제 알현과 국서 전달 여부를 둘러싸고 점차 청국이 전근대적 방식에서 근대적 방식으로 이행하는 과정을 잘 보여준다. 결국 1898년 6월 18일 청국은 공식적으로 전근대적 외교 방식을 철폐를 선언하였고,¹¹⁾ 한국과의 조약 체결을 둘러싼 논쟁은 중대한 전환점이 되었다. 이러한 전환점은 청 역시 '만국 가운데 일국'이라는 인식을 공유할 수밖에 없다는 것을 의미하였다.¹²⁾ 결국 1898년 9월 1일 청국은 서수봉을 2등 전권대신으로 임명하여 통상조약을 체결하도록 결정하였다.¹³⁾

서수봉은 조약 협상을 위해 여러 준비를 진행하였다. 그는 양국의 관계가 유구하다는 점을 강조하며, '이번 조약 협상에서 조선 측이 무리하게 많은 이익을 요구하지 않을 것이며, 나 또한 이 기회에 부당한 이익을 피할 수는 없다'고 밝혔다. 그리고 '조선인이 이익을 제기하지 않도록 하여, 통상 조약이 신속히 성사될 수 있도록 하기 위해', 협상의 기본 원칙을 '기존 조약들을 기초로 하여 항목을 증감하되, 양측이 공평함을 느낄 수 있도록 할 것'이라고 설정하였다.¹⁴⁾ 서수봉은 이전에 한국과 체결한 통상 조약을 검토하고 이를 바탕으로 통상조약 초안을 작성하였다. 이 초안에는 총 14개 조항을 포괄하였다.¹⁵⁾ 1. 평등과 상호원조 원칙, 2. 영사관 설치 및 파견, 3. 통상과 세율 관련 규정, 4. 토지 임차 및 건축, 5. 치외법권, 6. 서양 의약품, 7. 쌀과 곡물의 수출, 8. 군수품 관련 조항, 9. 난민 구조 및 치료, 10. 노동자 고용, 11. 육상 통상장정 및 세칙 재정, 12. 중국 은화 사용, 13. 1년 주기의 조약 갱신, 14. 공문 왕래 시 한문 사용 등 이다.

청국 정부는 서수봉의 초안 관련 대체로 동의하였으나, 다음 두 조항에 대해서는 이익을 제기하였다. 제6조 '양국 상민은 서양 약제를 운반·판매 금지'와 제11조 '양국 육상 경계에 대해 양측이 사람을 파견하여 경계선을 측정'에 대한 것이었다. 이에 대해 한국과의 조약 체결을 담당할 총리각국사무아문에서는 다음과 같이 지시하였다. '이 두 사항은 각 조항 내에서 적절히 삭제 또는

10) '驻朝鲜总领事唐绍仪来电'(光緒二十四年六月十七日到电报档)(北平故宫博物院(中華)編, 『清光緒朝中日交涉史料』 卷52, 4頁) 『만국공법』에 따르면 '지금의 사신은 4개의 등급으로 나누어져 있다. …… 만약 직분으로 欽差 사신의 등급을 나눈다면, 곧 제 1등과 제 2등은 동등하다고 할 수 있다. 대개 이 두 개의 등급은 모두 국가 군주의 신임장을 수령하여, 파견되는 국가의 군주에 전달하는 것이다. …… 제 3등 사신은 모두 다른 나라의 군주에게 신임장을 전달할 수 있는 자이다. 제 4등 사신은 신임장을 部臣에게 전달한다.'(『萬國公法』, 第三卷, 論諸國平時往來之例)(이정도, 『韓清通商條約 체결 경위에 관한 연구』, 고려대학교 석사학위, 2023, 50쪽 각주 135 재인용)

11) 清 军机处, 『电寄档』(转引茅海建『戊戌变法史事考』, 三联书店, 2005, 453页 재인용)

12) 茂木敏夫, 『중화세계 붕괴史』, 박준형 역, 와이즈플랜, 2018, 127쪽.

13) 中国 第一历史档案馆 藏, 『军机处上谕档』(光緒二十四年九月初一日) 청 정부의 조선 주재 흠차대신인 서수봉은 외교 협상에 대한 풍부한 경험을 갖고 있었다.(『上谕』(光緒二十四年六月二十六日) 洋务档(北平故宫博物院(中華) 編, 『清光緒朝中日交涉史料』 卷52, 第9頁) 『清史稿』에 따르면, 대미 교섭 등에서도 활약한 것으로 되어 있다.(赵尔巽等撰, 『清史稿』 卷13, 吉林人民出版社, 1998, 9565页)

14) '徐寿朋陈明所拟约款但就各旧约增减庶韩人免生异议片'(故宫博物院编辑, 『清光緒朝中日交涉史料』, 卷52, 31頁)

15) 出使韩国大臣徐寿朋呈拟具与韩国通商约稿清单(光緒二十四年九月二十四日)(档号:03-7733-037) 中国 第一历史档案馆 藏, 『军机处录副奏折』

축소하는 것이 타당하며, 전반적인 타협을 도모함이 좋을 것이다.’라고 지시하고, 다음과 같은 원칙을 강조하였다. “중한(中韓) 간 조약은 이제 막 시작되는 것이므로, 그 취지는 무엇보다 양측이 조화롭게 따를 수 있도록 해야 하며, 조항의 논거는 요점을 잘 짚어 타국의 간섭 여지를 없애는 것이 중요하다.”고 지시하였다.¹⁶⁾

Ⅲ. 한국과 청국 간의 이원적 통제

1898년 12월 14일 서울에 서수봉이 도착하였다. 그는 도착 직후 기존 조약 초안에 다음의 4개 항목을 추가로 삽입하였다. 첫째는 청일전쟁 중 한국 내 화상(華商)의 피해 산업에 대한 회복 문제, 둘째는 한국 정부가 상환하지 않은 채무의 회수 문제, 셋째는 조선 내 화인(華人)에 대한 적절한 보호 조치, 넷째는 화인의 조선 내륙 지역 내 왕래 및 통상 활동에 관한 규정이었다.¹⁷⁾ 당시 한국에서 활동 중이던 중국인에 대한 사항을 중심으로 추가로 조약 협상 내용에 포함한 것이었다. 이렇게 새롭게 수정된 통상조약 초안을 조선 외부에 전달하자 조선 정부는 치외법권과 중국인의 서울에 거주를 허용하는 조항에 대해 이견을 보였고, 이로 인해서 공식적인 협상이 지연되었다.

1899년 2월 9일 한국과 청국은 통상조약 체결을 위한 공식 협상에 착수하였다. 한국 측에서는 외부대신 박제순이 청국 측에서는 서수봉이 양국을 대표하여 협상을 시작하였다. 조약 협상 과정에서 양측은 다음과 같은 쟁점들에 대해 깊은 관심을 기울였고, 특히 다음 문제들을 중심으로 격렬한 논쟁을 벌였다. 가정 먼저 쟁점이 된 것은 양국 간의 관계였다. 새로 체결될 조약은 단순한 ‘통상장정’에 그치지 않고, 양국 간의 정치적 관계를 확정하는 데 중점을 두었다.¹⁸⁾ 조약 제1조는 일반적으로 조약 체결의 원칙을 명시하는 조항이므로, 양측 모두 이에 대해 높은 관심을 보였다. 양국 협상 당시의 공식 조약 문안은 서수봉이 초안으로 작성한 『대한국과의 통상조약 초안(與韓國通商約稿)』 제1조의 내용을 거의 그대로 채택하였다.

이를 통해 한국과 청국 간의 대등한 지위를 명확히 규정하였다. 이로써 1882년 조선과 청국 간에 체결된 『중조상민수륙무역장정(中朝商民水陸貿易章程)』에 담겨 있던 종번(宗藩) 관계의 위계적 관계를 평등 관계로 변경하였다. 양국이 평등 원칙을 견지하고 상호 협력 관계를 유지하려는 데 있어 공감대를 형성하였다.

이러한 공감대는 기본적으로 당시 양국이 직면한 문제에 기인하였다. 한국은 대외적으로 중국을 외교적으로 끌어들이고 일본과 러시아를 견제하려는 정책 방향과도 부합하며, 동시에 대내적으로 한국과 중국의 상황을 분리하기 어렵다는 측면 역시 고려한 것이었다. 이것은 청 정부가 조선에 보낸 국서에서 강조하듯 “먼 옛 정을 잊지 말고, 현재의 어려움을 살피며, 입술이 없으면 이가 시리듯 서로 도와야 한다”¹⁹⁾는 인식에서도 잘 드러난다.

16) ‘总署奏遵议徐寿朋所拟中韩通商约稿折’(王彦威纂, 王亮编, 『清季外交史料之光绪朝』卷131, 18-19页)

17) ‘使韩徐寿朋奏华民在韩归韩官管辖之议万不可允片’(王彦威纂, 王亮编, 『清季外交史料之光绪朝』卷137, 12页)

18) 청말 체결된 장정과 조약의 형식 차이에 대해서는 李育民(『晚清中外条约关系的基本形态论析』, 『史林』4, 2016, 97~120쪽) 연구 참조

이 과정에서 양국 간에 논란이 되었던 것은 서울에서 중국 상인의 철수 문제를 비롯하여, 치외법권과 국경의 경계와 변경 주민의 불법 개간 문제, 홍삼 무역 등이었다.²⁰⁾ 이러한 문제는 주로 서수봉이 한국에 도착 한 이후 추가한 조항에 주로 기인한 것으로 매우 현실적인 사안에 해당하는 것이었다. 이 때문에 이해관계와 직결될 수밖에 없는 것이었다.

	《조청수륙통상장정》 1882.10.31	《한청통상조약》 1899.9.11
형식	초안은 청국 북양대신 이홍장이 기초하고, 총리아문의 재가를 거쳐, 광서제의 칙령으로 공포되었다. 이후 북양대신이 조선에 지문(咨文) 형식으로 송달하여 시행하였다.	청국 칙임 조약 전권대신 서수봉과 대한제국 외부대신 박제순이 통상조약을 정식으로 체결하였으며, 양국 황제의 재가를 거친 후, 서울에서 조약문을 상호 비준·교환하였다.
성격	종주국과 속방 사이의 내부 지시 혹은 훈령	평등한 국가 간의 정식 조약
공통 내용	1. 영사 및 기타 외교 관원은 반드시 정식 관료가 임명되어야 하며, 상인이 이를 겸임하는 것은 허용되지 않는다.	1. 정식 관원이 상무위원(商務委員)으로 임명된다.
	2. 양국의 상민은 통상 항구 또는 조계 내에서 가옥과 토지를 임차하고, 점포를 건립하며, 상품을 판매할 수 있다.	2. 중한 양국의 상민은 통상 항구에서 토지를 임차하거나, 주택을 임차·건축하고, 상품을 매매할 수 있다.
	3. 양국은 상호 해난 구조의 의무를 부담하며, 해당 지역의 지방관은 구조에 힘써야 한다. 구조 비용은 선박의 소유자가 부담한다.	3. 양국은 서로 해난 구조의 의무를 부담하며, 해당 지역 관리는 마땅히 구조에 힘써야 한다. 구조 비용은 선박 소유주가 부담하고, 구조를 실시한 국가는 그 비용을 부담하지 않는다.
	4. 모든 하역(荷役) 및 세관 납세 관련 사항은 양국의 세관 규정을 준거로 하며, 양국 상선은 상호 간 통상 항구에서 화물을 하역할 수 있다.	4. 해상 무역을 개방하며, 모든 하역(荷役) 및 세관 납세 관련 사항은 조례에 따라 시행하며, 양국 상선은 상호 간 통상 항구에서 자유롭게 화물을 하역할 수 있다.
	5. 중한 양국의 국민은 여권을 발급받아 내지로 유람하거나 통상 목적으로 왕래할 수 있으나, 내지에서 점포를 설치하여 상행위를 하는 것은 허용되지 않는다.	5. 중한 양국의 상무위원이 발행하는 통행증을 소지한 상민은 내지로 들어가 토산품을 구매할 수 있으며, 여전히 세를 납부해야 한다. 토산품을 환출할 경우에는 출구세를 납부하며, 다시 수입할 경우에는 출구세의 절반을 납부한다. 단, 통상 항구 이외의 지역에서 판매하는 것은 금지되며, 임의로 각종 상품을 내지로 반입하는 것도 불가하다.
	6. 양국 간의 조약 체결 및 외교 문서의 왕래는 모두 한문(華文)을 사용한다.	6. 중한 간 외교 문서는 모두 한문을 사용한다.
다른 내용	1. 양국은 각각 상무위원을 파견하되, 중국 상무위원은 조선 서울에, 조선 상무위원은 중국 천진에 주재한다.	1. 양국은 각기 권한이 부여된 대신(秉權大臣)을 상호 파견하여 상대국의 수도에 주재할 수 있다.
	2. 청 상무위원은 조선 관원과 수평적으로 교섭하며, 조선 상무위원은 중국의 지방관과 수평적으로 문서를 교환한다.	2. 출사대신(出使大臣)은 상대국 지방관과 평행의 위치에서 공문을 교환하며 교섭한다.
	3. 한국 내에서 중국인이 범죄를 저질렀을 경우, 상무위원이 중국 법에 따라 단독으로 재판하며, 피고인이 조선인일 경우에는 조선 관원이 상무위원과 합동으로 중국 법에 따라 재판한다. 중국 내에서 한국인이 범죄를 저질렀거나, 피고인이 중국인인 경우, 중국 관원이 중국 법에 따라 재판하고, 조선 상무위원에게 이를 통보하여 기록하게 한다.	3. 한국 내에서 중국인이 범죄를 저질렀을 경우, 중국 영사관이 중국 법령에 따라 재판하고, 피고인이 한국인일 경우에는 한국 관원이 한국 법령에 따라 처벌한다. 중국 내에서 한국인이 범죄를 저질렀을 경우, 한국 영사관이 한국 법령에 따라 재판하고, 피고인이 중국인일 경우에는 중국 관원이 중국 법령에 따라 처벌한다. 양국 국민이 범죄를 저지르고 도피할 경우, 양국은 상호 인도 의무를 부담하며 은닉하거나 감싸서는 안 된다. 장차 양국 정부가 각기 자국 법률을 정비할 경우, 치외법권은 회수된다.

19) ‘致韩国国书稿’(光緒二十四八月二十一日洋務檔)(故宮博物院編輯, 『清光緒朝中日交涉史料』 卷52, 23-24頁)

20) 이와 관련한 세부 논의 사항에 대해서는 譚春玲, 郭琪, 『《中韓通商條約》的約定, 締結及影響』, 『歷史檔案』 3, 2024를 참조.

다른 내용	4. 조계(租界)에 관한 별도의 규정은 두지 않는다.	4. 통상 항구 내에서의 토지 임차, 주택 건축, 묘지 조성 및 지대·지세 납부 등은 해당 조계장정 및 신동회사(紳董公司) 규칙에 따라 처리하며, 거주 및 납세는 중한 양국이 정한 지방 세칙에 따라 준수한다. 통상 항구 외 지역에서는 양국 상민이 토지를 임차하거나 주택을 임차·건립하며, 점포를 여는 것은 불허한다.
	5. 조선은 북경의 회동관에서 무역할 수 있으며, 중국 상인은 조선의 양화진(楊花津)과 한성에 상점을 개설할 수 있다.	5. 회동관(會同館) 무역은 폐지되며, 한국 상민은 더 이상 북경에서 무역을 할 수 없다. 반면, 중국 상민은 여전히 한성에서 점포를 개설하여 무역할 수 있다.
	6. 전통적인 변경 시장(邊市貿易)은 폐지하고, 각종 잡세는 철폐한다. 대신 조선 의주·회령, 중국 봉황성(鳳凰城)·훈춘 및 그 인접 지역의 변경 관문에 세관을 설치하고 시장을 개설하며, 양국 백성은 언제든지 왕래하여 교역할 수 있도록 한다.	6. 양국 간의 기존 육로 무역은 새로운 육로 통상 규정 및 세칙을 재정비하여 시행하며, 이미 국경을 넘어 개간한 변경 농민에 대해서는 현지 정착을 허용하되, 이후 무단으로 국경을 넘는 자는 양국이 모두 이를 금지한다.
	7. 아편 및 군기의 판매는 금지되며, 조선에서 수입되는 홍삼에는 15%의 관세를 부과한다. 중국 상인은 육로를 통해 중국으로 홍삼을 수입할 수 있으나, 이를 제3국에 밀수출해서는 안 된다.	7. 아편과 무기의 수입은 금지되나, 무기의 경우 정부가 직접 구매하는 것은 허용된다. 한국산 홍삼 및 곡물은 한국 정부의 허가가 있어야만 수출할 수 있으며, 이를 위반하고 몰래 구매하는 중국 상인은 적발하여 엄벌에 처한다.
	8. 조공 사절이 탑승한 선박 및 그들이 운반하는 화물은 모두 면세된다.	8. 양국의 군함은 사적으로 화물을 운송할 수 없으며, 단 선상에서 사용되는 식량이나 소모품의 구매에 대해서는 면세가 허용된다.

1899년 9월 체결된 『한청통상조약』 제9조는 다음과 같이 규정하였다.

제9관 1. 무릇 병기(兵器)와 각종 군물(軍物), 즉 크고 작은 포 및 포탄, 개화탄환, 각종 총, 총에 장전하는 약통, 대검, 허리에 차는 요도 등과 총에 재워 넣는 염초 화약, 면 화약, 열 화약 및 기타 폭발하는 각종 화약 등은 양국 관원이 자체적으로 구입하든지, 아니면 수입국 정부의 매입 허가서를 가진 상인이 수입할 수 있다. 사사로이 판매하기 위해 운반하는 자가 있을 때에는 조사 체포하고 몰수하며 원가를 따져 배로 벌금을 물린다.²¹⁾

이 조항은 무기와 화약 등 병기와 각종 군물에 대해 조약상 통제 품목에 대해 명시적으로 관련 사항을 규정하고 있다. 특징은 거래 대상자를 양국 관원과 수입국 정부의 매입 허가서를 가진 상인으로 한정하고 있다는 점이다. 이러한 거래 구조는 19세기 후반 청조가 주변 국가와 맺은 조약 구조를 반복한 것으로 형식상 상호주의를 유지하면서도 한편에서는 거래를 통제하기 위한 것을 핵심 목표로 한 모델이라고 할 수 있다.

IV. 맺음말

1899년의 한청조약은 전통적 동아시아 질서의 잔존을 보여주는 예인 반면, 청일전쟁 이후 동북아시아의 국제질서의 단면을 보여준다고 할 수 있다. 당시 동북아시아의 국제 관계는 국제법적

21) 최덕수 외, 『조약으로 본 한국 근대사』, 열린책들, 2010, 357쪽 재인용.

근대 질서로 이행하는 과정이었지만, 한편에서는 여전히 전근대적 요소를 내재한 상태였다. 이러한 요소는 전통적 관성에 따른 것도 있었지만, 또 다른 측면에서는 이른바 ‘순망치한’과 같은 필요성에 기인한 것 역시 사실이다. 특히 서구의 침탈이 본격화하는 과정에서 무기 통제 방식의 전환은 대한제국이 주권국가로서 자국 안보에 대한 결정권을 점차 외교문서에 반영해 가는 과정을 보여주는 지표라고 할 수 있다.

무기에 대한 수출입 통제 조항은 단순한 기술적 규제가 아니라, 조약 체결국의 국가 정체성, 질서 인식, 국제법 수용 태도를 드러내는 중요한 요소라고 할 수 있다. 청일전쟁 이후 한국이 체결한 조약, 특히 한청통상조약 체결 이후 조약은 이러한 양상을 잘 드러낸다고 할 수 있다. 대한제국은 청국과의 전통적 질서를 어느 정도 유지하는 동시에 서구 열강과는 근대국가로서의 자주권을 상징하는 방향으로 외교 전략을 분화시키고 있다고 할 수 있다.

Discussion on Sessions 3 and 4

Nguyen Duc Nhue (VASS)

Tran T Phuong Hoa (VASS)

Byongtaek Lee (NAHF)

Discussion of

Dr. Jang Jeongsoo's paper "Shared Frontier, Demarcated Border: Chosŏn-Qing relations and the origin of the Territory"

And

Dr. Le Thuy Linh's paper "The border issue between Đại Việt and China from the late 16th century to the late 18th century"

Discussant: Prof. Dr. Nguyen Duc Nhue, VASS

Discussion of Dr. Jang Jeongsoo's paper

"Biên cương chung, ranh giới phân định: Quan hệ Triều Tiên – Thanh và nguồn gốc của lãnh thổ"

Trong lịch sử, cũng như Việt Nam, Triều Tiên có mối quan hệ láng giềng với các triều đại phong kiến Trung Hoa và có một thời gian dài là phiên thần triều cống Trung Hoa.

Lịch sử bang giao, lịch sử đấu tranh với quốc gia láng giềng Trung Hoa để bảo vệ chủ quyền lãnh thổ, đặc biệt là vùng biên giới, Việt Nam và Triều Tiên cũng có những nét tương đồng. Trong tham luận của mình, tác giả Jang Jeong - su đặc biệt lưu ý đến vấn đề biên cương chung trong mối quan hệ Triều Tiên với nhà Thanh Trung Quốc (từ thế kỷ XVII đến thập niên đầu thế kỷ XX), đồng thời tìm hiểu sâu về vấn đề nguồn gốc lãnh thổ vùng biên giáp ranh giữa hai nước Triều Tiên và Trung Hoa trong giai đoạn lịch sử này.

Lịch sử Trung Quốc từng chứng kiến quá trình lập quốc từ nhiều tộc người khác nhau (phi Hán tộc). Bên cạnh các triều đại như Hán, Đường, Tống, Minh (do người Hán kiến lập) còn có các triều đại khác như Nguyên (do người Mông Cổ kiến lập), triều Thanh (do hậu duệ của tộc Nữ Chân kiến lập). Ngoài ra, lịch sử vương triều Trung Quốc còn được biết đến các triều đại Liêu, Kim, Tây Hạ... do các tộc người "phi Hán" kiến lập.

Triều Tiên (nước Cao Ly xưa) có quan hệ sớm với Trung Hoa, có vùng lãnh thổ biên cương rộng lớn giáp ranh với Trung Quốc. Tác giả cho biết, trong thời Minh (1368-1644) biên cương phía tây và bắc của Triều Tiên có thể được chia thành khu vực: khu vực hạ lưu sông Áp Lục (quan hệ trực tiếp với lãnh thổ do nhà Minh quản lý); khu vực thượng lưu sông Áp Lục và sông Đồ Môn (giáp ranh với địa bàn tộc người Nữ Chân quản

lý) và khu vực hạ lưu sông Đồ Môn, nơi các vùng đất sinh sống hỗn hợp giữa cư dân Triều Tiên và Nữ Chân.

Trở lại với vấn đề biên cương, vấn đề lãnh thổ và chủ quyền lãnh thổ (phạm vi giáp ranh giữa Triều Tiên với Trung Quốc - khu vực do nhà Minh quản lý và kiểm soát), những vấn đề cần đi sâu nghiên cứu, tìm hiểu là:

- Sự phân định ranh giới giữa hai bên Triều Tiên và Trung Quốc theo cách nào? Tính cụ thể và tính ước lệ của nó?

- Mọi quan hệ hòa hảo của cộng đồng cư dân hai nước Trung Hoa: giao lưu kinh tế, văn hóa, hôn nhân (từ chủ trương, chính sách chung của hai vương triều Cao Ly và triều Minh.

- Mọi quan hệ xung đột (tranh chiếm đất đai, dân cư, nguồn lợi tự nhiên...) xuất phát từ cả hai phía hay đơn phương. Trong mỗi quan hệ quan phương, chính thống, nhà cầm quyền Triều Tiên và triều Minh đã có những chính sách gì đối với khu vực vùng biên giới. Biện pháp giải quyết được đặt ra đối với nhà cầm quyền đương thời (giải quyết bằng vũ lực hay qua con đường bang giao, hòa hiếu). Đây cũng là những vấn đề từng xảy ra ở vùng biên giới Việt Nam - Trung Hoa trong lịch sử.

Đối với khu vực giáp ranh với địa bàn tộc người Nữ Chân quản lý, mối quan hệ của cộng đồng cư dân hai bên cũng như của nhà cầm quyền Triều Tiên với tộc người Nữ Chân có những đối sách và biện pháp gì mỗi khi xung đột diễn ra. Khi người Mãn Châu lập quốc (triều Thanh thành lập năm 1644) thì vấn đề trên trở thành mối quan hệ quan phương giữa nhà cầm quyền Triều Tiên với triều Thanh. Trên thực tế, nhà cầm quyền Triều Tiên đã ý thức thế nào về vấn đề biên cương, lãnh thổ và chủ quyền lãnh thổ trước nhà Thanh - một triều đại được một tộc “phi Hán” - người Mãn Châu, hậu duệ của tộc Nữ Chân lập nên, trị vì Trung Quốc trong gần ba thế kỷ.

“Shared Frontiers, Demarcated Boundaries: Joseon-Qing Relations and the Origins of Territorial Boundaries”

Historically, like Vietnam, Korea (Joseon) maintained neighboring relations with various Chinese dynasties and for a long period functioned as a tributary state to imperial China. The history of diplomatic engagement and resistance to protect territorial sovereignty—especially in border areas—reveals notable parallels between Vietnam and Korea.

In his presentation, Jang Jeong-su places particular emphasis on the concept of shared frontiers in Joseon-Qing relations, spanning from the seventeenth century to the early decades of the

twentieth century. He also delves into the origins of territorial boundaries between Korea and China during this historical phase.

Chinese history has witnessed the formation of dynasties by various ethnic groups, not exclusively by the Han people. In addition to Han-led dynasties such as the Han, Tang, Song, and Ming, there were also others established by non-Han peoples, including the Yuan (founded by the Mongols) and the Qing (established by descendants of the Jurchens). Other significant non-Han regimes include the Liao, Jin, and Western Xia dynasties.

Korea (ancient Goryeo) had early contact with China and shared extensive border regions with Chinese territory. According to the author, during the Ming period (1368–1644), Korea's western and northern borders could be divided into the following zones: the lower Yalu River area (directly bordering Ming-controlled territory); the upper Yalu and Tumen River regions (bordering Jurchen-administered territory); and the lower Tumen area, where Jurchen and Korean populations coexisted.

Returning to the issue of frontiers, territory, and sovereignty—specifically regarding the boundary between Korea and Ming China—the presentation identifies several key questions for further research:

- How were the borders between Korea and China delineated? To what extent were these demarcations precise or symbolic?
- What were the nature and scope of peaceful relations between local communities on both sides, including economic exchange, cultural interactions, and intermarriage, as shaped by the overarching policies of the Joseon and Ming courts?
- To what degree did conflicts over land, populations, and natural resources emerge from both sides or from unilateral actions? What official strategies did the ruling authorities in both Korea and Ming China adopt to manage border areas? Were disputes resolved through diplomacy or military action?

These are also issues that historically arose in the context of Sino-Vietnamese border relations.

With regard to areas bordering Jurchen-controlled territories, the presentation further examines the relationships between local populations, as well as the policies and responses of the Joseon state toward the Jurchens during periods of conflict. When the Manchus established the Qing dynasty in 1644, these dynamics transformed into formal diplomatic relations between Joseon Korea and Qing China. The presentation raises an important question: how did the Joseon court conceptualize frontier issues, territorial integrity, and sovereignty in relation to the Qing—an empire founded by the non-Han Manchus, descendants of the Jurchens, who ruled China for nearly three centuries?

Discussion of Dr. Le Thuy Linh's paper

VẤN ĐỀ BIÊN GIỚI ĐẠI VIỆT - TRUNG QUỐC TỪ CUỐI THẾ KỶ XVI ĐẾN CUỐI THẾ KỶ XVIII

Bài viết tập trung vào 2 nội dung chính:

- Quan hệ bang giao Đại Việt - Trung Quốc giai đoạn cuối thế kỷ XVI - XVIII

- Vấn đề biên giới giai đoạn cuối thế kỷ XVI - XVIII – mối quan tâm chung của Đại Việt và Trung Quốc

Trong nội dung thứ hai tác giả đặc biệt quan tâm đến Hiện tượng tranh chấp đất đai và xâm phạm vùng biên giới Việt - Trung liên tục diễn ra trong suốt gần ba thế kỷ, đồng thời nêu lên những tác động đến quan hệ giữa triều đình Lê - Trịnh (Đại Việt) và nhà Minh, nhà Thanh (Trung Quốc) qua các hoạt động của tàn dư họ Mạc và cuộc nổi dậy của Hoàng Công Chất ở vùng biên giới.

Nội dung bài viết đạt chất lượng khoa học, nhiều kiến giải mới, nguồn tư liệu phong phú. Tuy nhiên, tác giả cần lưu ý đi sâu nghiên cứu, tìm hiểu và lý giải thêm một số vấn đề sau:

- Mối bang giao giữa triều đình Lê - Trịnh (thế kỷ XVI-XVIII) với triều Minh, triều Thanh (Trung Quốc) qua mối quan hệ triều cống - sách phong.

Trong lịch sử bang giao giữa các triều đại quân chủ Đại Việt với các triều đại Trung Hoa, mối quan hệ triều cống - sách phong đã trở thành truyền thống. Từ triều Đinh cho đến hết triều Lê sơ, các Hoàng đế Trung Hoa phần lớn đều phong cho Hoàng đế Đại Việt tước Vương (An Nam quốc vương). Tuy nhiên, khi nhà Mạc thay thế nhà Lê, các vua nhà Mạc chỉ được nhà Minh sách phong là An Nam Đô thống sứ ty, ban cho ấn bạc (hàm Nhị phẩm). Với phẩm hàm như vậy, nhà Minh coi người đứng đầu Đại Việt chỉ ngang hàng như người đứng đầu một tỉnh của Trung Quốc đương thời. Như vậy, trong nhãn quan của triều đình Trung Hoa, Đại Việt chỉ là một địa phương của Trung Quốc.

Nhà Lê sau khi hoàn thành sự nghiệp trung hưng, năm 1597 đã cử đoàn sứ thân đầu tiên do Phùng Khắc Khoan làm Chánh sứ sang triều Minh, bước đầu nối lại mối quan hệ bang giao với nhà Minh nhưng nhiệm vụ quan trọng hàng đầu là xin sách phong cho vua Lê Thế Tông chức An Nam quốc vương. Tuy nhiên, nhà Minh chỉ phong cho vua Lê chức An Nam Đô thống sứ ty (như phong cho vua Mạc). Tình trạng này kéo dài đến năm 1647, khi nhà Minh sắp bị nhà Thanh tiêu diệt, Hoàng đế nhà Minh mới phong cho vua Lê chức An Nam quốc vương, phong cho Trịnh Tráng là An Nam phó Quốc vương. Mục đích của Việc sách phong này là mong được viện trợ từ phía Đại Việt.

- Thực tế lịch sử cho thấy, sau khi nhà Mạc bị đánh bật khỏi Thăng Long, triều Minh đã can thiệp để cho dư đảng nhà Mạc nương náu ở Cao Bằng, một tỉnh biên giới phía Bắc của Đại Việt có địa bàn giáp ranh với Trung Quốc. Nhờ sự bảo trợ của nhà Minh và sau đó là nhà Thanh, dư đảng nhà Mạc yên ổn ở Cao Bằng hơn 70 năm. Vấn đề quan hệ biên giới Việt - Trung (khu vực Cao Bằng) diễn ra như thế nào? Diễn biến, xê

dịch về cương vực lãnh thổ (có hay không?); mối quan hệ giữa cộng đồng cư dân hai bên biên giới (xung đột hay hòa hảo)? Biện pháp giải quyết của các nhà cầm quyền đương thời?

- Cuộc nổi dậy của Hoàng Công Chất diễn ra khoảng 30 năm, trong đó khoảng 20 năm Hoàng Công Chất hoạt động ở vùng Hưng Hóa (là một trấn lớn thời Lê - Trịnh, có địa bàn giáp ranh với Trung Quốc thời nhà Thanh). Hoạt động của Hoàng Công Chất có tác động gì đến tình hình trị an trên địa bàn bên kia biên giới Việt - Trung (do nhà Thanh quản lý) và nhà Thanh đã có biện pháp gì đối với cá nhân Hoàng Công Chất cũng như có phản ứng gì đối với triều đình Lê - Trịnh về sự kiện này (như trường hợp cuộc nổi dậy của Nùng Trí Cao ở Cao Bằng thế kỷ XI ở hai bên biên giới buộc triều Tống và triều Lý phải phối hợp xử lý).

“The border issue between Đại Việt and China from the late 16th century to the late 18th century”

This article focuses on two main themes:

- Diplomatic relations between Đại Việt and China from the late 16th to the late 18th century;
- The border issue during the same period — a matter of mutual concern for both Đại Việt and China.

In the second theme, the author pays particular attention to the phenomenon of land disputes and frequent incursions along the Việt–China border, which persisted over nearly three centuries. The article also examines the impact of these tensions on the relationship between the Lê–Trịnh court (Đại Việt) and the Ming and Qing dynasties (China), especially in connection with the activities of remnants of the Mạc dynasty and the rebellion led by Hoàng Công Chất in the border regions.

The article demonstrates a high level of scholarly quality, offering new insights and drawing on a wealth of historical sources. However, the author should consider further research and analysis on the following key issues:

- **The tributary–investiture relationship between the Lê–Trịnh court (16th–18th centuries) and the Ming and Qing dynasties (China):**

In the history of diplomatic relations between the monarchies of Đại Việt and those of imperial China, the tributary–investiture system became a long-standing tradition. From the Đinh dynasty through to the end of the Early Lê dynasty, Chinese emperors generally granted the title “King of An Nam” (An Nam quốc vương) to the Vietnamese rulers. However, when the Mạc dynasty replaced the Lê, the Ming court conferred upon the Mạc rulers only the position of “Commissioner of the An Nam Military Command” (An Nam

Đô thống sứ ty), along with a silver seal equivalent to a second-rank official. This title effectively placed the head of Đại Việt on par with the governor of a Chinese province, thereby implying, from the Chinese imperial perspective, that Đại Việt was merely a local territory of China.

After the Lê dynasty restored its rule, in 1597 it dispatched its first diplomatic mission led by Phùng Khắc Khoan to the Ming court to reestablish relations. The primary objective was to obtain formal investiture for King Lê Thế Tông as “King of An Nam.” However, the Ming court initially granted only the title of “Commissioner of the An Nam Military Command,” as it had done for the Mạc rulers. This situation persisted until 1647, when the Ming dynasty, on the verge of collapse at the hands of the Qing, finally bestowed the title “King of An Nam” upon the Lê ruler and appointed Trịnh Tráng as “Vice King of An Nam.” The underlying motive behind this investiture was the Ming court’s hope for military support from Đại Việt.

- **Historical realities of Chinese intervention in the Mạc remnants’ refuge in Cao Bằng:** Following the Mạc dynasty’s expulsion from Thăng Long, the Ming court intervened to allow Mạc loyalists to take refuge in Cao Bằng — a northern border province of Đại Việt adjacent to China. Under Ming and later Qing protection, the Mạc remnants were able to maintain their presence in Cao Bằng for more than 70 years. How did border relations in the Cao Bằng region unfold during this period? Were there any changes or shifts in territorial boundaries? What was the nature of the relationship between the populations on both sides of the border — conflict or peaceful coexistence? How did contemporary authorities on both sides address these issues?
- **The rebellion of Hoàng Công Chất and its cross-border implications:** The rebellion led by Hoàng Công Chất lasted approximately 30 years, with about 20 of those years centered in Hưng Hóa — a major administrative region under the Lê–Trịnh court, bordering Qing territory. What impact did his activities have on public security in areas across the border under Qing administration? How did the Qing government respond to Hoàng Công Chất’s presence and actions, and how did it react to the Lê–Trịnh court in relation to this event? This situation may be compared to the 11th-century uprising of Nùng Trí Cao in Cao Bằng, which compelled both the Song and Lý dynasties to coordinate their responses on both sides of the border.

Discussion of

Dr. Hyo Seung Shin's paper **"Changes in Sino-Korean Relations after the First Sino-Japanese War and the Revision of the Commercial Treaty in 1899"**

And

Dr. Vu Thi Thu Giang's paper **"The Influence of China on the Political Situation in Vietnam in the First Half of the 20th Century"**

Discussant: Dr. Tran Thi Phuong Hoa, Institute of History

Discussion of Dr. Hyo Seung Shin's paper

Bài viết của TS.Hyo Seung Shin đi sâu tìm hiểu cuộc chiến tranh Trung-Nhật năm 1894-1895, tác động của nó đến quan hệ Trung-Triều. Tác giả nhấn mạnh sự ra đời của Hiệp ước Thương mại Trung Triều 1899 làm thay đổi quan hệ triều cống Trung-Triều đã tồn tại hàng trăm năm để hướng tới mối quan hệ bình đẳng giữa hai bên.

Hiệp ước Thương mại Trung Triều được coi là dấu mốc chấm dứt mối quan hệ triều cống Triều-Tung trong lịch sử 600 năm của nó. Mối quan hệ này có sự tương đồng với mối quan hệ triều cống Việt-Tung. Cũng chính qua mối quan hệ này mà các sứ thần Việt Nam và Triều Tiên đã gặp nhau tại Bắc Kinh, trao đổi thơ ca bằng Hán tự. Vào thế kỷ XVI, sứ thần Việt Nam Phùng Khắc Khoan đã ghi chép về cuộc gặp của ông với sứ thần Triều Tiên Lý Toái Quang. Vào thế kỷ XVIII, học giả Lê Quý Đôn cũng ghi chép tỉ mỉ về mối thân tình giữa ông với sứ thần Triều Tiên trong suốt hai tháng ở Bắc Kinh từ tháng Chạp qua tháng Giêng năm Canh Thìn (1760).

Tôi đặc biệt quan tâm tới việc ký Hiệp ước Thương mại Triều- Tung vào năm 1899. Ký Hiệp ước là một phương thức ngoại giao theo kiểu phương Tây. Trong mối quan hệ giữa Việt Nam với Pháp, đa phần các trường hợp Việt Nam chịu sự áp đặt từ phía Pháp và buộc phải ký trên thế yếu. Đây cũng là kinh nghiệm xương máu giúp các nhà ngoại giao Việt Nam giai đoạn hiện đại hết sức thận trọng và chỉ đặt bút ký khi nắm thế thắng trên chiến trường, như trường hợp Hiệp định Geneve năm 1954 và Paris năm 1973.

Thời kỳ Cận đại, Việt Nam chưa bao giờ ký hiệp ước với Trung Quốc; trong khi đó triều Nguyễn đã ký nhiều hiệp ước với Pháp. Hiệp ước đầu tiên ký năm 1787 giữa Nguyễn Ánh với Hoàng đế Pháp Louis XVI, trong đó Pháp cam kết giúp Nguyễn Ánh đánh nhà Tây Sơn, đổi lại, Việt Nam phải giao cảng Đà Nẵng và đảo Côn Lôn cho Pháp. Trên thực tế, Hiệp ước này không hề được thực hiện nhưng 70 năm sau, Pháp đã vịn vào Hiệp ước này để tấn công Đà Nẵng năm 1858. Sau khi xâm chiếm 3 tỉnh miền Đông Nam Kỳ năm 1861, Pháp liên tục ép triều Nguyễn ký các hiệp ước cắt đất, mở các cảng thông thương, quyền thu thuế của Pháp. Ngay từ Hiệp ước 1874, khi Pháp chưa chiếm được Bắc Kỳ, đã có điều khoản về việc nếu Việt Nam giao thiệp với nước nào khác thì phải thông báo với Pháp. Trong khi đó, Việt Nam vẫn cứ các

đoàn sứ sang nhà Thanh và điều này đã khiến Pháp quy kết Việt Nam vi phạm điều khoản đã ký. Năm 1884, Pháp buộc triều Nguyễn ký Hiệp ước Patenotre, công nhận Nam Kỳ là thuộc địa của Pháp, Bắc Kỳ và Trung Kỳ là xứ bảo hộ, nơi triều đình Việt Nam có một số quyền nhất định. Trên thực tế, triều đình Việt Nam có một số quyền ở xứ Trung Kỳ, trong đó có quyền bổ nhiệm quan lại, nhưng phải có sự phê chuẩn của Khâm sứ Trung Kỳ. Ở Bắc Kỳ, mặc dù là xứ Bảo hộ nhưng triều Nguyễn mất hết mọi quyền lực vào tay chính quyền Pháp.

Trong khi Pháp ép triều đình Việt Nam ký hiệp ước công nhận quyền Bảo hộ đối với Việt Nam, Pháp cũng ký với triều đình nhà Thanh nhiều hiệp ước liên quan đến Việt Nam, trong đó có cả kế hoạch hai nước này chia sẻ lãnh thổ Việt Nam mà không cần tham khảo ý kiến triều đình Việt Nam. Ngoài ra, nhiều hiệp ước khác ép Trung Quốc trao quyền bảo hộ Việt Nam cho Pháp. Điều này chỉ được chính thức ghi nhận trong Hoà ước Thiên tân năm 1885.

Rõ ràng việc ký kết hiệp ước như phương thức ngoại giao kiểu mới chỉ đem lại những bất lợi cho Việt Nam. Điều trở trêu là điều này không chỉ xảy ra với Việt Nam mà còn với Trung Hoa, một nước vốn chi phối Việt Nam và nhiều nước láng giềng trong quan hệ ngoại giao nhưng cũng bất lực trong phương thức ngoại giao “hiệp ước” với phương Tây. Việc Trung Quốc ký với Triều Tiên Hiệp ước Thương mại năm 1899 có thể là một động thái tích cực trong quan hệ ngoại giao của Trung Quốc với các nước trong khu vực, một phương thức mới chưa từng có trong lịch sử bang giao giữa Trung Quốc và các nước xung quanh

Dr. Hyo Seung Shin’s article presents a nuanced analysis of the First Sino-Japanese War (1894–1895) and its profound implications for Sino-Korean relations. The author emphasizes the pivotal role of the 1899 Sino-Korean Commercial Treaty, which signified a decisive break from the centuries-old tributary framework and marked a transition toward a bilateral relationship grounded in principles of sovereign equality.

The treaty is widely recognized as a watershed moment, formally terminating Korea’s six-hundred-year tributary relationship with China. This hierarchical diplomatic model closely resembled the Vietnam-China tributary relationship. It was within the context of such systems that Vietnamese and Korean envoys historically encountered one another in Beijing, exchanging poetry composed in classical Chinese. In the sixteenth century, Vietnamese envoy Phùng Khắc Khoan documented his meeting with the Korean envoy Yi Su-gwang. In the eighteenth century, the renowned scholar Lê Quý Đôn meticulously recorded his cordial interactions with a Korean diplomatic mission during their two-month stay in Beijing from December through January of the Canh Thìn year (1760).

Of particular interest is the fact that the 1899 treaty conformed to the diplomatic conventions of Western international law. Unlike Korea, however, Vietnam’s engagement in treaty-making—particularly with France—was marked by coercion and strategic disadvantage. Many treaties were signed under duress, with France exerting overwhelming pressure on the Nguyễn court. These historical experiences instilled a cautious pragmatism in modern Vietnamese diplomacy, whereby formal treaties were only concluded from a position of strategic strength, as exemplified by the Geneva Accord of 1954 and the Paris Peace Accords of 1973.

During the early modern period, Vietnam never signed a formal treaty with China, while the Nguyễn Court concluded numerous treaties with France. The earliest, signed in 1787, was an agreement between Nguyễn Ánh and King Louis XVI of France, wherein France pledged military support against the Tây Sơn in exchange for access to Đà Nẵng port and Poulo Condore Island. Although the treaty was never implemented, France later cited it as a legal pretext for the 1858 attack on Đà Nẵng. Following the French conquest of the eastern provinces of Cochinchina in 1861, a series of subsequent treaties imposed by France compelled Vietnam to cede territory, open ports to foreign trade, and relinquish control over customs revenues. Notably, the 1874 treaty—signed before France had seized Tonkin—contained a clause obligating Vietnam to consult France prior to establishing relations with third-party states. Vietnam’s continued diplomatic exchanges with the Qing court were thus framed by France as a violation of this agreement. In 1884, the French imposed the Patenôtre Treaty, which formalized Cochinchina as a French colony and established protectorates over Annam and Tonkin. While the Vietnamese court retained nominal administrative authority in Annam—subject to French approval—it held no effective power in Tonkin, which was entirely governed by the colonial administration.

While France pressured the Vietnamese court into signing treaties that recognized its protectorate over Vietnam, it also concluded multiple agreements with the Qing court concerning Vietnam—some of which entailed plans to divide Vietnamese territory between the two powers without consulting the Vietnamese monarchy. Furthermore, several of these treaties compelled China to relinquish its claims to a protectorate over Vietnam in favor of France. These arrangements were formally codified in the Treaty of Tientsin in 1885.

Clearly, treaty-making as a mechanism of modern diplomacy proved to be profoundly disadvantageous for Vietnam. Ironically, this vulnerability was not confined to Vietnam alone. China—long the hegemon of East Asian diplomacy—also found itself at a disadvantage when engaging with Western powers under this new diplomatic regime. The 1899 Sino-Korean Commercial Treaty thus represents a rare and positive shift in China’s regional diplomacy: an unprecedented step toward an equitable interstate relationship, departing from the deeply entrenched tributary paradigm that had defined China’s engagement with its neighbors for centuries.

Discussion of Dr. Vu Thi Thu Giang’s paper

Bài viết “*Ảnh hưởng của Trung Quốc đến tình hình chính trị Việt Nam nửa đầu thế kỷ XX*” của Tiến sĩ Vũ Thu Giang, Cán bộ nghiên cứu Viện Sử học tập trung vào những tổ chức chính trị của người Việt Nam hình thành trên đất Trung Quốc trước và sau sự ra đời của nước Việt Nam DCCCH vào ngày 2 tháng 9 năm 1945.

Tác giả đã lựa chọn khung thời gian 1912-1950, giai đoạn có tính chất bản lề trong cách mạng Việt Nam với những biến động lịch sử dữ dội: trước 1945 Việt Nam là thuộc địa của Pháp; tháng 8 năm 1945, Việt Nam giành độc lập và xây dựng chính quyền mới; Pháp quay trở lại vào tháng 9 năm 1945, nhân dân Việt Nam đứng lên kháng chiến chống Pháp (tháng 12 năm 1946); Việt Nam thiết lập quan hệ ngoại giao chính thức với Cộng hoà Nhân dân Trung Hoa năm 1950.

Trong bối cảnh Việt Nam là thuộc địa của Pháp (1858-1945), rất nhiều phong trào chống Pháp ở trong nước đã bị đàn áp và chìm trong biển máu. Nhiều thế hệ lãnh đạo cách mạng Việt Nam đã ra nước ngoài tìm sự hỗ trợ và tìm con đường giải phóng dân tộc, nổi bật nhất là phong trào Đông Du của Phan Bội Châu- đại diện cho thế hệ Nho sĩ, tìm kiếm sự hỗ trợ từ Nhật Bản là một cường quốc đang nổi lên ở châu Á đầu thế kỷ XX; Nguyễn Ái Quốc sang châu Âu để tìm hiểu thực trạng chính trị châu Âu, từ đó vạch ra con đường giải phóng Việt Nam khỏi chế độ thực dân. Sau khi bị trục xuất khỏi Nhật Bản năm 1909, Phan Bội Châu sang Thượng Hải và sau đó đến Quảng Châu. Nguyễn Ái Quốc đến Quảng Châu năm 1924 với tư cách phái bộ của Quốc tế Cộng sản.

Tác giả đã lựa chọn hai tổ chức tiêu biểu được hình thành ở Quảng Châu, Trung Quốc: Việt Nam Quang phục Hội, do Phan Bội Châu lãnh đạo và Việt Nam Cách mạng Thanh niên, do Nguyễn Ái Quốc khởi xướng. Phan Bội Châu chủ trương sử dụng đấu tranh vũ trang, ông đã dùng các nguồn tài trợ để mua vũ khí, đào tạo thanh niên trong các trường quân sự, tổ chức các vụ ám sát. Trong khi đó, Nguyễn Ái Quốc chủ trương bồi dưỡng chính trị cho giai cấp công nông để họ có thể nhận thức được sức mạnh và quyền lực của mình để thay đổi xã hội, đồng thời đưa trí thức gần gũi với tầng lớp dân lao động để họ thấu hiểu lực lượng cách mạng quan trọng này. Phan Bội Châu và Nguyễn Ái Quốc đại diện cho hai khuynh hướng cách mạng mà ngày nay gọi là cách mạng dân tộc dân chủ và cách mạng vô sản. Họ thuộc về hai thế hệ nhưng có mối quan hệ gần gũi. Khi Phan Bội Châu bị Pháp bắt và dẫn độ về Việt Nam để kết án, Nguyễn Ái Quốc đã kế thừa lực lượng cách mạng mà Phan Bội Châu đã xây dựng.

Tác giả Vũ Thu Giang mở rộng nghiên cứu, đề cập đến việc Trung Quốc cũng là mảnh đất nuôi dưỡng các đảng phái chống cộng sản và cạnh tranh với Đảng Cộng sản trong bộ máy chính quyền mới thành lập. Cuộc kháng chiến chống Pháp bắt đầu năm 1946 làm phân hoá sâu sắc các lực lượng này. Nước Việt Nam bị phân chia thành vùng tự do, đa phần là vùng núi, do chính phủ Việt Nam ĐCCH kiểm soát; vùng Pháp chiếm đóng, đa phần là đô thị, được điều hành bởi chính phủ thân Pháp với sự hỗ trợ của các đảng phái chống cộng sản.

Bài viết đã phân tích khá rõ ảnh hưởng của Cách mạng Tân Hợi 1911 đến Phan Bội Châu và tổ chức Việt Nam Quang phục hội (1912) và dự định của ông tổ chức Việt Nam Quốc dân Đảng (1924). Tuy nhiên, ảnh hưởng của Trung Quốc đối với Nguyễn Ái Quốc và tổ chức Việt Nam Cách mạng Thanh niên (1925) và việc thành lập Đảng Cộng sản Việt Nam (1930) ở Hongkong vẫn còn khá mờ nhạt trong bài viết. Mối quan hệ giữa Nguyễn Ái Quốc với các đảng viên Cộng sản Trung Quốc như Chu Ân Lai; hoặc với các đảng phái khác ở Trung Quốc trong thời gian này cần được làm rõ hơn. Điều này có thể là do tác giả nhìn nhận ảnh hưởng trực tiếp của Quốc tế Cộng sản đến tư tưởng Nguyễn Ái Quốc thời gian này; trong khi đó Trung Quốc chỉ đóng vai trò như một vùng đất tự do hơn để nuôi dưỡng các tổ chức cách mạng.

The article “*China’s Influence on Vietnamese Politics in the First Half of the Twentieth Century*” by Dr. Vũ Thu Giang, a research fellow at the Institute of History, focuses on Vietnamese political organizations formed in Chinese land both before and after the establishment of the Democratic Republic of Vietnam on September 2, 1945.

The author adopts a chronological framework spanning from 1912 to 1950—a pivotal period in the Vietnamese revolutionary movement characterized by intense historical upheavals. Prior to 1945, Vietnam remained a French colony; in August 1945, the country gained independence and established a new government. However, the French soon returned in September 1945, prompting the Vietnamese to launch a resistance war in December 1946. In 1950, Vietnam officially established diplomatic relations with the People's Republic of China.

Within the colonial context of Vietnam under French rule (1858–1945), numerous anti-colonial movements were violently suppressed. Many generations of Vietnamese revolutionary leaders sought refuge abroad in pursuit of external support and a viable path to national liberation. Among the most notable figures was Phan Bội Châu—a representative of the Confucian intelligentsia—who initiated the Đông Du (Eastern study) movement, seeking assistance from Japan, a rising power in early twentieth-century Asia. In contrast, Nguyễn Ái Quốc (later known as Hồ Chí Minh) traveled to Europe to study Western political systems, laying the intellectual groundwork for Vietnam's anti-colonial struggle. After being expelled from Japan in 1909, Phan Bội Châu moved to Shanghai and later settled in Guangzhou. Nguyễn Ái Quốc arrived in Guangzhou in 1924 as a representative of the Communist International.

The author selects two key political organizations formed in Guangzhou for in-depth analysis: the *Việt Nam Quang Phục Hội* (Vietnam Restoration League), founded by Phan Bội Châu, and the *Việt Nam Cách Mạng Thanh Niên Hội* (Vietnam Revolutionary Youth League), initiated by Nguyễn Ái Quốc. Phan Bội Châu advocated armed struggle, using financial resources to acquire weapons, train youths in military academies, and orchestrate political assassinations. Conversely, Nguyễn Ái Quốc emphasized political education for the working class and peasantry, empowering them to recognize their agency in transforming society. He also promoted close engagement between intellectuals and laborers to foster revolutionary solidarity. These two figures epitomize the divergent revolutionary currents—what is now referred to as the *democratic nationalist* and *proletarian* (or communist) revolutions. Despite their ideological differences, Phan and Nguyễn shared a generational link, with the latter inheriting the revolutionary networks established by the former following his arrest and extradition by the French.

Dr. Vũ Thu Giang further broadens the scope of the study by highlighting China's role as a nurturing ground not only for communist-aligned groups but also for anti-communist parties that later vied for influence within the nascent Vietnamese state. The outbreak of the anti-French resistance war in 1946 exacerbated internal divisions among these political factions. Vietnam was effectively split: the mountainous “free zones” were controlled by the Democratic Republic of Vietnam, while urban centers remained under French occupation and governance, often in collaboration with anti-communist parties.

The article provides a solid analysis of the impact of the 1911 Xinhai Revolution on Phan Bội Châu, the establishment of the Vietnam Restoration League (*Việt Nam Quang Phục Hội*) in 1912, and his later plan to found the Vietnam Nationalist Party (*Việt Nam Quốc Dân Đảng*) in 1924. However, the influence of China on Nguyễn Ái Quốc, the formation of the Vietnamese Revolutionary Youth League (*Việt Nam Cách Mạng Thanh Niên*) in 1925, and the founding of the Communist Party of Vietnam in

1930 in Hong Kong remains insufficiently addressed. The article needs further clarify Nguyễn Ái Quốc's connections with Chinese Communist figures such as Zhou Enlai, as well as his interactions with other political parties in China during this period. This may be attributed to the author's emphasis on the direct influence of the Comintern on Nguyễn Ái Quốc's political thought during this period, whereas China is portrayed merely as a relatively freer space that provided a nurturing ground for revolutionary organizations.

General discussion

Mối quan hệ giữa Việt Nam và Hàn Quốc với láng giềng Trung Quốc vào cuối thế kỷ XIX và đầu thế kỷ XX chịu sự chi phối của nhiều yếu tố bên ngoài: yếu tố Nhật Bản trong trường hợp Hàn Quốc; yếu tố Pháp trong trường hợp Việt Nam. Trong khi Hàn Quốc và Trung Quốc ký kết được hiệp ước bình đẳng trước khi Hàn Quốc bị Nhật Bản xâm chiếm; Việt Nam đã chịu sự chi phối hoàn toàn của Pháp và mối quan hệ giữa Việt Nam với Trung Quốc trở nên bất bình và đầy nghịch lý. Triều đình nhà Thanh phải ký thoả thuận trao Việt Nam cho Pháp; hoặc sau này các chính quyền Trung Quốc bắt tay với Pháp trục xuất các nhà cách mạng Việt Nam hoặc bỏ tù họ

The relationships between Vietnam and Korea with their neighbor China in the late 19th and early 20th centuries were shaped by various external forces—Japan in the case of Korea, and France in the case of Vietnam. While Korea and China were able to sign an equal treaty before Korea fell under Japanese colonization, Vietnam had already come under complete French domination, rendering Sino-Vietnamese relations increasingly precarious and paradoxical. The Qing court was compelled to sign agreements transferring Vietnam to France; and later, successive Chinese governments cooperated with the French to expel or imprison Vietnamese revolutionaries.

<세션 3/4 토론문>

이병택(동북아역사재단)

명·청 시기의 중국에 대한 조선과 베트남의 대응은 지정학적 측면에서 유사점과 차이점이 발견된다. 조선과 베트남은 대륙 혹은 중원의 팽창에 대해 늘 경계심을 갖고 있었다. 전략적으로 조선은 제국의 도덕성을 강조하면서 안보 문제에 접근했다면, 베트남은 사대의 형식을 벗어던지지는 못했지만 은근히 남방의 제국을 주장했다. “安南”과 “南越”의 명칭 문제는 중국과 베트남 간의 신경전을 드러낸다. 조선이 당면했던 문제는 중국만이 아니라 그 북쪽의 세력들이었다. (장정수) 몽골 이후 여진. 청의 건국으로 여진이 주요 거주를 중원으로 이주하게 된다. 그러나 청나라의 쇠퇴 이후 만주 지역을 차지하려는 싸움에 조선은 다시 끌여 들어간다. 이렇게 본다면 베트남은 중국과의 관계 이외에도 오늘날 라오스나 캄보디아에 해당하는 지역과 어떠한 관계를 가졌는지? 조선과 비교할 수 있는 지점이 있는지?

근대 조선과 베트남은 해양으로부터 서구 세력의 영향을 받는다. 베트남은 내부 분열이 원인이 되어 19세기 중반부터 프랑스의 원거리 제국 통치를 받게 된다. 조선은 중국의 feudalism과 단절을 피하면서도 서구의 영향을 중화시키기 위한 방편으로 청나라와 협력하는 전략을 취했다. 청일 전쟁에서 청이 졌음에도 조선의 정책은 그러한 방향을 유지했다. (신효승) 그럼에도 1910년 이후 조선은 이웃 제국 일본의 식민지배에 떨어진다. 마찬가지로 전통적인 경계 대상의 나라인 중국을 앞에 두고 현재 당면한 프랑스 식민지배에 저항하는 일이 쉽지 않았으리라 생각된다. 공산당이 중국을 장악함으로써 베트남은 일견 중국과의 관계가 새로운 국면에 접어든 것처럼 보이지만, 대륙과 해양 세력들 간의 영향력 싸움은 여전히 지속되고 있다. 한국의 경우 식민지배 해방, 서구 반공세력권에 가입, 데탕트 이후 대륙과의 관계 형성 등 비교적 뚜렷한 외교의 방향이 보인다. 베트남의 경우는 어떤가?